

01

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

Часопис за политикологију,
комуникологију и примењену политику

POLITICAL REVIEW

Magazine for Political Science, Communications and Applied Politics

ISSN 1452-1741 UDK 1+2+3+32+9 година (XXVIII) XV vol. 47. № 1/2016.

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
УДК 1 + 2 + 3 + 32 + 9
ISSN 1452-1741

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА POLITICAL REVIEW

Година (XXVIII) XV, vol. 47
Број 1/2016.

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

POLITICAL REVIEW

Часопис за политикологију, политичку социологију,
комуникологију и примењену политику
ISSN 1452-1741

Број 1/2016 Год. (XXVIII) XV vol. 47 стр. 1-164

Часопис излази четири пута годишње

Часопис „Политичка ревија”, покренут као зборник под називом
„Политичке студије” 1968, обновљен као „Политичке свеске” 1994.
као научни часопис излази од 2002. године.

Издавач:

Институт за политичке студије
Београд, Светозара Марковића бр. 36
тел. 33-49-204, 30-39-380
E-mail: ipsbgd@eunet.rs
www.ipsbgd.edu.rs

За издавача:

др Живојин Ђурић

Главни и одговорни уредник:

др Момчило Суботић, научни саветник

Редакција:

Др Момчило Суботић, др Драган Марковић, проф. др Зоран Милошевић,
проф. др Јован Базић, др Владан Станковић, др Сања Шуљагић,
проф. др Драган Јовашевић, мр Александра Мирковић,
мр Миодраг Радојевић

Секретари:

Јелена Тодоровић
Душан Достанић

Пословни секретар:

Смиљана Пауновић

Савет часописа:

проф. др Мирољуб Јевтић, др Никола Жутић, др Драган Новаковић,
проф. др Дарко Маринковић, проф. др Брацо Ковачевић,
проф. др Урош Шуваковић, др Снежана Грк,
проф. др Димитриј Константинович Безњук,
проф. др Петар Ковачич Першин,
проф. др Михаил Лобанов

Слог штампа:

Планета принт, Београд

Тираж:

300 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати било у
целини, било у деловима, без изричите сагласности Уредништва.

САДРЖАЈ

Тема броја:

ИЗАЗОВИ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА

<i>Љубиша Р. Митровић, Гордана В. Стојић</i> КУЛТУРА МИРА И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ.....	1
<i>Милован Јовановић, Ненад Бингулац</i> ТЕРОРИЗАМ КАО САВРЕМЕНИ БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВ	25
<i>Жељко Бјелајац, Јоко Драгојловић</i> УЛОГА И ЗНАЧАЈ ВАНКРИВИЧНИХ СУБЈЕКТА У САВРЕМЕНОЈ ПОЛИТИЦИ СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА....	39

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

<i>Зоран Милошевић</i> ИСТОЧНА (ГЕО)ПОЛИТИКА ВАТИКАНА.....	57
<i>Драган Ж. Марковић</i> ЗАДРУГАРСТВО И ДЕМОКРАТИЈА	79

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

<i>Предраг Терзић, Ана Матовић</i> УТИЦАЈ УЧЕЊА ФРАНЦУСКИХ ДОКТРИНАРА НА ДЕВЕТНАЕСТОВЕКОВНУ НАПРЕДНУ СТРАНКУ	97
<i>Срђан Будисављевић</i> ПОЈАМ ТОТАЛНЕ ДРЖАВЕ КОД КАРЛА ШМИТА	117

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

<i>Владан Станковић</i> ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА ИСЛАМА- -ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ УЧЕНИХ ПРАВНИКА	137
<i>Катарина М. Штрбац</i> ИЗАЗОВИ ВАТИКАНА НА БАЛКАНУ: ЈАЧАЊЕ КАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ У 2015 И ДАЉЕ.....	147

CONTENTS

The Issue's Theme

CHALLENGES OF OF EUROPEAN INTEGRATION

<i>Ljubisa R. Mitrovic, Gordana V. Stojic</i>	
THE CULTURE OF PEACE AND EUROINTEGRATION	1
<i>Milovan Jovanovic, Nenad Bingulac</i>	
TERRORISM AS A CONTEMPORARY SECURITY CHALLENGE	25
<i>Zeljko Bjelajac, Joko Dragojlovic</i>	
ROLE AND IMPORTANCE OF NON-CRIMINAL SUBJECTS IN MODERN CRIME PREVENTION POLICY	39

ESSAYS AND STUDIES

<i>Zoran Milosevic</i>	
THE EASTERN (GEO)POLITICS OF VATICAN.....	57
<i>Dragan Z. Markovic</i>	
COOPERATIVE AND DEMOCRACY.....	79

FROM THE HISTORY OF POLITICAL IDEAS

<i>Predrag Terzic, Ana Matovic</i>	
EFFECT OF FRENCH DOCTRINAIRES ON A NINETEENTH-CENTURY PROGRESSIVE PARTY	97
<i>Srdjan Budisavljevic</i>	
CARL SCHMITT'S CONCEPT OF TOTAL STATE.....	117

REVIEWS

<i>Vladan Stankovic</i>	
ISLAMIC POLITICAL THEORY-POLITICAL SYSTEM OF LEGAL EXPERTS	137
<i>Katarina Strbac</i>	
THE VATICAN'S CHALLENGES IN THE BALKANS:BOLSTERING THE CATHOLIC CHURCH IN 2015 AND BEYOND.....	147

Уводник

Мигрантска криза, тероризам, глобални геостратешки и геополитички сукоби на Блиском истоку, рат у Украјини - најдиректније изазван вероломним ширењем НАТО савеза према Русији, с покушајем одвајања Украјине из „руског света“ и њено укључење у ЕУ, која се све више приказује не као истински европски ентитет, већ као америчка геополитичка креација и инструмент за супротстављање Русији, потенцијално Кини и другим играчима на геополитичкој карти света – све то чини контекст у којима се одвија прилично посрнули и крајње неистован процес који се зове – ЕУ интеграције.

Имајући у виду поменуте и друге непоменуте изазове с којима се суочава овај „највећи светски мировни процес“ – ЕУ, како то неки еврофанатици са ових простора сасвим некритички дефинишу, у тематски блок нашег угледног часописа уврстили смо радове под заједничким насловом *Изазови евроинтеграција*, који сваки за себе представља значајан допринос истраживању назначене теме. У том смислу веома је индикативан рад о култури мира и евроинтеграцијама који емпиријским истраживањем, прегледно, јасно и детаљно приказује однос студената у Србији (Универзитет у Нишу) према евро и евроатлантским интеграцијама, као и другим значајним друштвеним и политичким питањима. И друга два рада из овог блока такође су научно и друштвено актуелна и релевантна.

У рубрици *Огледи и студије* такође можете да прочитате веома занимљиве и научно подстицајне радове. Чланак о источној (гео)политици Ватикана је и детаљан и прегледан, јасан и веома информативан, а вредан пажње је и други чланак у овој рубрици.

Истраживачкој и спознајној знатижељи свакако ће годити радови *Из историје политичких идеја*, од којих један проблематизује утицај франсуских доктринара на идеје, програм и политику Српске напредне странке из 19. века, а други расправља кључне филозофско-политиколошке ставове Карла Шмита.

У овом броју Политичке ревије можете да прочитате и два садржајна и актуелна приказа о исламу и Ватикану.

Главни и одговорни уредник
Др Момчило Суботић, научни саветник

ИЗАЗОВИ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА

1

Љубиша Р. Митровић, Гордана В. Стојић
КУЛТУРА МИРА И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ

25

Милован Јовановић, Ненад Бингулац
ТЕРОРИЗАМ КАО САВРЕМЕНИ БЕЗБЕДНОСНИ
ИЗАЗОВ

39

Жељко Бјелајац, Јоко Драгојловић
УЛОГА И ЗНАЧАЈ ВАНКРИВИЧНИХ СУБЈЕКТА
У САВРЕМЕНОЈ ПОЛИТИЦИ СУЗБИЈАЊА
КРИМИНАЛИТЕТА

УДК 327.57+316.4.052(4-672EU):
316.64-057.875(497.11)

Оригинални
научни рад

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА
POLITICAL REVIEW
Година (XXVIII) XV, vol=47
Бр. 1/2016.
стр. 1-23.

Љубиша Р. Митровић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

Гордана В. Стојић

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет

КУЛТУРА МИРА И ЕВРОИНТЕГРАЦИЈЕ: ИСТРАЖИВАЊЕ СТАВОВА СТУДЕНАТА*

Сажетак

Предмет истраживања су ставови студената према могућности остваривања различитих аспеката културе мира у Србији и на Балкану. У раду се полази од одређења појма културе мира развијеног у активностима УНЕСКО-а и УН-а. Посебна пажња је поклоњена ставовима студената према последицама евроинтеграција Србије због утицаја који оне имају на развој Србије.

Млади су најважнија циљна група кампање за културу мира као дугорочно улагање у усвајање вредности и праксе културе мира. Истраживање је спроведено на репрезентативном узорку субкластер типа који је чинило 818 студената Универзитета у Нишу. Задачи истраживања су: утврдити у којој мери студенти препознају значај различитих чинилаца за очување мира у Србији и на Балкану; показати како студенти разумеју узроке сукоба који су обележили последњу

* Рад је урађен у оквиру пројекта *Традиција, модернизација и национални идентитет у Србији и на Балкану у процесу европских интеграција* (179074), који реализује Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета Универзитета у Нишу, а финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

деценију 20. века на Балкану; утврдити какви су ставове студената према чланству Србије у ЕУ и НАТО; показати какве последице очекују од евроинтеграција Србије.

Кључне речи: култура мира, студенти, Србија, Балкан, евроинтеграције.

1. КУЛТУРА МИРА – ПОЈАМ, ИСТОРИЈАТ И ИСТРАЖИВАЊА

Савремене кризе, социјални немири и оружани сукоби у свету указују на сталну потребу за истраживањем услова за остварење мира. Притом се мир не схвата само као одсуство сукоба већ као позитивни динамички партиципативни процес у коме се подстиче дијалог, а сукоби се решавају у духу узајамног разумевања и сарадње.¹ Мир није само војно и политичко питање већ мултидимензионална појава на коју делује велики број чинилаца – економских, политичких, војних, културних, историјских. У том смислу Мајор истиче да мир, демократија и развој делују једни на друге и ојачавају једни друге.² Остварење мира не може се постићи само решавањем оружаних сукоба већ подразумева промене друштва које би омогућиле благостање, остварење права и партиципацију свих људи.

Полазиште за развој културе мира јесте схватање да, ако рат почиње у главама људи, одбрана мира такође мора да почне у главама људи, као што се то истиче у Уставу УНЕСКО-а из 1945. године.³ Појам културе мира развијен је прво као нормативни, а затим и као научни појам који треба да омогући истраживање културних аспеката одржања мира у свету.

Као нормативни појам, циљ коме треба да се тежи, појам културе мира развијен је кроз деловање УНЕСКО-а и УН током последњих деценија прошлог века, али се његово порекло везује за ранија настојања да се превазиђу насиље и терор у Јужној Америци. На предлог перуанског универзитетског професора и мировног активисте Фелипеа Мекрегора, култура мира је укључена у резолуцији УНЕСКО-а на конференцији у Јамаскуру у Обали Слоноваче 1989. године. Десет година касније Генерална скупштина УН донела је Декларацију и акциони програм о култури

1) UN „Declaration and Programme of Action on a Culture of Peace”, A/RES/53/243, 1999.

2) Mayor, Federico, „The Human Right to Peace”, UNESCO, 1997, p. 5.

3) UNESCO *Basic Texts*, UNESCO, Paris, 2014.

мира и прогласила 2000. годину Међународном годином културе мира, а декаду 2001-2010. Међународном декадом културе мира и ненасиља за децу света.⁴ Више од 75 милиона људи потписало је *Manifesto 2000* у коме су истакнути, у сажетом облику, најзначајнији елементи културе мира: поштуј сваки живот; одбаци насиље; дели са другима; слушај да разумеш; чувај планету; откриј поново солидарност.⁵

Појам културе мира односи се на вредности, ставове и понашања који: 1. одбацују насиље, 2. настоје да предупреду конфликте бавећи се њиховим узроцима, и 3. тежећи да решава проблеме кроз дијалог и преговарање.⁶ Појам културе мира је предложен као алтернатива култури рата која је доминирала историјом човечанства пет хиљаћа година (Табела 1).

Табела 1: Култура рата и култура мира

Култура рата	Култура мира
Моћ као монопол силе	Образовање за културу мира
Имати непријатеља	Толеранција и солидарност
Хијерархија ауторитета	Демократска партиципација
Прикривање информација и пропаганда	Слободан ток информација
Наоружавање	Разоружање
Експлоатација људи	Људска права
... и природе	Одрживи развој
Мушка доминација	Једнакост мушкараца и жена

Извор: David Adams, „Culture of Peace: The UN Decade 2001-2010” in: *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited* (eds. Viktorija, Ratković, Werner Wintersteiner), Drava Verl., Klagenfurt, 2010, p. 18.

Какви су резултати кампање за културу мира? Упркос великим амбицијама, ова кампања је од почетка била суочена са проблемима, пре свега кад је реч о богатим земљама Европе и Северне Америке које су утицале на садржај докумената Уједињених наука и недовољну финансијску и медијску подршку кампањи.⁷

4) Опширније о историјату културе мира у: Viktorija, Ratković, Werner Wintersteiner, (eds.) *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited*, Drava Verl., Klagenfurt, 2010; Љубиша Митровић, Весна Милојевић, Бранислав Стевановић, (прир.) *Култура мира – појам и функције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006.

5) *Manifesto 2000*, http://www3.unesco.org/manifesto2000/uk/uk_manifeste.htm.

6) UN, *исто*.

7) David Adams, „Culture of Peace: The UN Decade 2001-2010” in: *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited* (eds. Viktorija, Ratković, Werner Wintersteiner), Drava Verl.,

Замишљена као општедруштвена кампања која ће обухватити деловање Уједињених нација, влада и цивилног друштва на локалном, регионалном, националном и међународном нивоу, у пракси је углавном била ограничена на деловање невладиних организација, а најзначајније успехе је постигла у образовању и мобилизацији локалних власти у кампањи за културу мира.

Интересовање за научно истраживање културе мира подстакнуто је, како већ наведеним политичким активностима и кампањама, тако и променама у друштвеним наукама. Притом се мисли пре свега на „културалистички обрт“ до кога је дошло последњих деценија, а под којим се подразумева истицање значаја културе за разумевање процеса и појава за које се „традиционално“ сматрало да су мање детерминисане културним чиниоцима (економија, политика, рат и слично). Поред тога, сукоби различитих етничких и религијских група последњих деценија скренули су пажњу на значај идентитета и културе за одржање мира.

Култура мира се не изједначава са утопијском сликом друштва без сукоба већ подразумева да су развијени капацитети да се друштво активно бави сукобом на ненасилан начин. „Зато, култура мира мора да има не само адекватне културне вредности и циљеве, већ и културална средства за разумевање, ангажовање у вези сукоба и њихово трансформисање.“⁸ Дејвид Адамс истиче да се могу разликовати три нивоа културе мира: 1. „поглед на свет“ (космологије, идеологије, наративи); 2. „вредности“ (формулисане у облику политичких програма, закона, филозофских доктрина, уџбеника и слично); 3. „ставови, понашање и начин живота“ (интериоризоване вредности које се испољавају у дневној пракси у различитим ситуацијама).⁹ Сличан приступ заступа и Митровић, али диференцираније указује на различите нивое деловања актера, посебно на мезо и макро нивоу. По његовом схватању, култура мира се социолошки може истраживати „на нивоу система вредности и културних оријентација; на нивоу типа друштвеног деловања актера; као модел културне политике и савремене демократске политичке културе; на нивоу карактера друштвених односа; на нивоу институција и организација; у оквиру истраживања регионалних процеса сарадње и интеграција; на нивоу

Klagenfurt, 2010, p. 17-20.

8) Wilfried Graf, Gudrun Kramer, Augustin Nicolescou, „Complexity Thinking as a Meta-Framework for Conflict Transformation. In Search of a Paradigm and a Methodology for a Transformative Culture of Peace“, in: *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited* (eds. Viktorija, Ratković, Werner Wintersteiner), Drava Verl., Klagenfurt, 2010, p. 58.

9) Адамс, нав. пр. Viktorija, Ratković, Werner Wintersteiner (eds.) *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited*, Drava Verl., Klagenfurt, 2010, p. 11.

глобалног светског система и међународних односа; на нивоу филозофије и политике, активне мирољубиве коегзистенције међу народима и државама.¹⁰

Најразвијенија аналитичка верзија концепта културе мира јесте компаративно истраживање 74 друштва које је спровео Де Ривера.¹¹ Он полази од осам основа културе мира наведених у Декларацији и акционом плану о култури мира УН: образовање (и посебно образовање за мирно разрешавање конфликта); одрживи развој (укључујући смањење сиромаштва и неједнакости и еколошку одрживост); људска права; равноправност мушкараца и жена; демократска партиципација; разумевање, толеранција и солидарност (међу појединцима, рањивим групама и мигрантима, унутар и међу народима); партиципативна комуникација и слободни проток знања; међународни мир и сигурност (укључујући разоружање и различите иницијативе). Ове компоненте имплицитно уједињује идеја да оне чине кохерентну целину, културну основу за мир.¹²

Култура мира је појам који треба да омогући да се превлада јаз између микро и макро нивоа – између приступа миру са становишта политике и међународних односа са једне стране, и психолошког приступа (са становишта појединца) са друге стране.¹³

Примена појма културе мира у научним истраживањима изазвала је и одређене критике. Брунер истиче да увођење појма културе у област међународних односа не значи да се тиме нужно у анализу укључују комплексне теорије о култури, нити да се развија антихегемонистичка и критичка традиција у овој области. Напротив, могуће је да окретање ка „културализацији“ представља само употребу нове привлачне категорије која не доприноси разјашњавању, већ води замагљивању централних тема међународних односа и студија мира (рата, насиља и политичких сукоба) и одговора на питање како се носити са овим проблемима и како их превладати.¹⁴

10) Љубиша Митровић, „Култура мира, развој и еманципација“ у: *Култура мира – појам и функције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 23.

11) Вјеран Катунарић, *Путови модерних друштава. Изазов хисторијске социологије*, Антибарбарус/Свеучилиште у Задру, Загреб/Задар, 2012, стр. 180.

12) Joseph De Rivera, „Assessing the basis for a culture of peace in contemporary societies”, *Journal of Peace Research*, 2004, 41, p. 531-532.

13) Werner Wintersteiner, „Renewing Peace Research with Culture of Peace. A Proposal“ in: *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited* (eds.), Drava Verl., Klagenfurt, 2010, p. 40.

14) Claudia Brunner, „Knowing Culture, Knowing Peace? Epistemological and/as Political Aspects of the ‘Culture of Peace’- Initiative, Concept and Program” in: *Culture of Peace. A*

Винтерштајнер упозорава на три случаја у којима се појам културе мира употребљава неадекватно или се употребљава тако да губи своје специфично значење.¹⁵ Прво, слично Брунеру, он истиче да култура мира може да се користи као магловит појам, без јасног значења, чиме се избегава јасан, политички појам мира и конкретни кораци ка његовом остваривању. Друго, култура мира се користи за означавање сопствене културе као мирољубиве, насупрот насилној култури другог/непријатеља чиме се овај појам користи за немирољубиве циљеве. Трећи начин неадекватне употребе појма културе мира односи се на дихотомију култура мира / култура рата. Иако се ова дихотомија често користи (као што је на пример приказано у табели 1), Винтерштајнер сматра да оваква употреба води томе да се мир посматра као једном стечено својство, а не као нешто што захтева сталне напоре да се одржи и изнова изграђује. Ова дихотомија прикрива велики број корака који морају да се предузму да би се превладала култура рата и насиља.

Појам културе мира треба да премости јаз између микро нивоа (личне вредности и остваривање ненасиља у свакодневном животу) и макро нивоа (националне вредности као што су суверенитет, независност и слично), али је питање у којој мери је могуће превладати разлику између поузданог мира у мањим заједницама и крхког мира на макро нивоу, на пример држави „у којој се демократски парламент и војни стожер налазе један крај другог.“¹⁶

Као што постоји јаз између микро и макро нивоа (појединачна држава) тако постоји напетост између националног и међународног нивоа. Демократске и економски развијене земље („мирна друштва“) у међународним односима руководе се интересима, а не солидарношћу, и посежу за оружјем под разним изговорима.¹⁷ Зато Мајор указује на штетну противречност између демократије, која омогућава мирна решења на националном нивоу, и олигархије на међународном нивоу.¹⁸

Упркос овим критикама, појам културе мира остаје значајан за разумевање сукоба и одржавања мира у савременом друштву. Нема наговештаја да долази до смањења сукоба у свету. Ратови,

Concept and A Campaign Revisited (eds. Viktorija, Ratković, Werner Wintersteiner), Drava Verl., Klagenfurt, 2010, p. 85.

15) Wintersteiner, *исто*, стр. 40-41.

16) Катунарић, *исто*, стр. 180.

17) Опширније у Катунарић, *исто*, стр. 181.

18) Federico Zaragoza Mayor, „Transition from a Culture of War to a Culture of Peace and Non-Violence“ in: *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited* (eds. Viktorija, Ratković, Werner Wintersteiner), Drava Verl., Klagenfurt, 2010, p. 31.

војне интервенције, разарање друштава и претварање држава у „територије“, етнички сукоби, социјални протести који прерастају у nerede и оружане побуне, дискриминација, тероризам, сиромаштво – све ово указује на потребу да се, осим (гео)политичких и економских анализа, пажња усмери на културне основе постизања и очувања мира.

2. МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

У раду ће бити изложени резултати емпиријског истраживања „Културне оријентације актера/студената, међуетнички односи, национални идентитет и култура мира на Балкану“ које је спровео Центар за социолошка истраживања Филозофског факултета у Нишу у децембру 2012. године, а финансирао Министарство просвете науке и технолошког развоја Републике Србије. Предмет рада јесу ставови студената Универзитета у Нишу о могућности остваривања различитих аспеката културе мира у Србији и на Балкану.

Истраживање културе мира у Србији је важно не само због недавне историје ратова и савремене међународне ситуације, већ и због проблема са којима се суочава српско друштво у процесу трансформације. Притом указивање на културне аспекте очувања мира и остваривања одрживог развоја не значи да се тиме умањује значај других чинилаца као што је, на пример, економски развој, изградња институција и спровођење одговарајућих политика. У раду се полази од схватања да то у којој мери ће се одређене промене остварити и учврстити зависи не само од политике која се спроводи већ и од начина на који се те промене прихватају међу становништвом, од вредносних оријентација и деловања различитих актера.¹⁹

У истраживању је коришћена дефиниција културе мира (према *Декларацији о култури мира УНЕСКО-а*) која подразумева „скуп вредности, ставова, традиција и модела понашања и путева живота“ који се заснивају на поштовању живота, окончању насиља и промоцији ненасиља кроз образовање, дијалог и сарадњу; пуном поштовању принципа суверенитета, територијалног интегритета и политике независности држава; пуном поштовању и

19) Љубиша Митровић, Гордана Стојић, „Геополитичка транзиција Балкана и однос студената према култури мира и евроинтеграционим процесима“ у: Драгана Захаријевски, Горана Ђорић, Гордана Стојић, (прир.) *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2014.

промоцији људских права и слобода; обавезном мирном решавању сукоба; усаглашавања развојних потреба и потреба животне средине за садашње и будуће генерације; поштовање и промоција права на развој, једнакости између жена и мушкараца, права на слободу изражавања, мишљења и информисања; оданост принципима слободе, права, демократије, толеранције, солидарности, сарадње, плурализма, културне разноликости, дијалога и разумевања на свим нивоима друштва и између нација и унапређивање и оспособљавање националног и међународног окружења у спровођењу мира.²⁰

Тематски анализа је усредсређена на ставове студената према различитим димензијама културе мира, са посебним нагласком на оцену утицаја евроатлантских интеграција за остваривање мира и стабилности у Србији и на Балкану. Ставови према евроатлантским интеграцијама укључени су у анализу из више разлога. Европска унија се посматра као пројекат мира, како кад је реч о отклањању могућности оружаних сукоба међу својим чланицама, тако и што се тиче примене стандарда у различитим областима друштва који треба да омогуће остваривање мира у друштву и одрживи развој. Кад је реч о НАТО-у, његова улога се може различито процењивати, али се свакако не може занемарити чињеница да снажно утиче на стања рата и мира у савременом свету.

Избор студентске популације за истраживање у складу је са кампањом за културу мира која је увек посебну пажњу посвећивала активностима (нарочито кроз образовање) чији је циљ да млади усвоје вредности и праксу која води ка очувању мира. Васпитавање младих за мир доприноси не само смањењу насиља међу младима већ представља дугорочно улагање у будућност сваког друштва. То је генерација која ће бити носилац развоја друштва, посебно кад је реч о студентима као будућим стручњацима. У том смислу је истраживање вредносних оријентација и ставова младих (или одређених категорија у оквиру младе генерације) значајно за разумевање динамике српског друштва.²¹

Циљ истраживања јесте да се покаже какви су ставови студената Универзитета у Нишу према култури мира и евроинтеграционим процесима. Задаци истраживања су: утврдити у којој мери студенти препознају значај различитих чинилаца за очување

20) Наведено према Весна Милтојевић, „Различита одређења културе мира“, у: *Култура мира – појам и функције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 35-36.

21) Митровић, Стојић, *исто*, стр. 20.

мира у Србији и на Балкану; показати како студенти разумеју узроке сукоба који су обележили последњу деценију 20. века на Балкану; утврдити какви су ставове студената према чланству Србије у ЕУ и НАТО; показати какве последице очекују од евроинтеграција Србије.

Истраживање је спроведено на репрезентативном узорку субкластер типа који је чинило 818 студената Универзитета у Нишу.

3. СТАВОВИ ПРЕМА МИРУ И СТАБИЛНОСТИ НА БАЛКАНУ И У СРБИЈИ

Ставови студената према могућностима за подстицање мира и политичке стабилности на Балкану мерени су преко неколико показатеља који се односе на интеграционе процесе, регионалну сарадњу, поштовање међународног права и деловање појединих актера. Полази се од претпоставке да студенти препознају чиниоце који смањују конфликте и повећавају кохезију и сигурност у региону. Резултати истраживања (Табела 2) показују да студенти као најзначајнији чинилац који доприноси миру на Балкану истичу поштовање равноправности међу народима и културама Балкана. Следи сарадња међу балканским народима, као и образовање и васпитање за мир младих генерација. Поштовање и неповредивост државних граница као чинилац који доприноси очувању мира и стабилности на Балкану истиче 73% студената, а развој мировних покрета 62,1%. Оцена позитивног доприноса евроатлантских интегративних процеса је далеко нижа – 29,5% студената сматра да су европске интеграције значајне за мир и стабилност на Балкану; кад је реч о уласку балканских земаља у НАТО, само 11,2% студената сматра да би то допринело миру и стабилности балканских друштава; од свих наведених чинилаца, само у овом случају више од половине студената (57%) се не слаже са тим да би он допринео очувању мира на Балкану. Треба приметити такође и да је највећи удео студената који немају став управо кад је реч о утицају евроатлантских интеграција за очување мира и политичке стабилности на Балкану.

Табела 2: Мир (политичкој стабилности) на Балкану може да допринесе (%):

	Слажем се	Не слажем се	Немам став о томе	Укупно
Интеграција свих балканских земаља у ЕУ	29,5	38,7	31,7	100,0
Улазак балканских земаља у НАТО	11,2	57,0	31,8	100,0
Културна, економска и политичка сарадња између свих балканских народа	80,2	7,4	12,4	100,0
Развој мировних покрета на Балкану	62,1	13,5	24,4	100,0
Обазовање и васпитање за мир младе генерације	80,1	6,3	13,7	100,0
Поштовање и неповредивост државних граница	73,0	7,6	19,4	100,0
Поштовање равноправности свих грађана, народа и култура на Балкану	83,6	6,2	10,2	100,0

Кад је реч о миру и стабилности српског друштва, у истраживању се полази од претпоставке да ће специфичности развоја, историјских искустава и савремених процеса и проблема у земљи утицати на вредновање појединих аспеката очувања мира и стабилности. Српско друштво је искусило рат на Косову, НАТО агресију и сукобе у јужној Србији у блиској прошлости, а данас се суочава са бројним развојним проблемима који се одражавају и на ставове младе генерације.

Резултати истраживања (Табела 3) показују да студенти као најзначајнији чинилац који доприноси миру и стабилности у својој земљи истичу смањење социјалних разлика, сиромаштва и побољшање квалитета живота свих грађана и народа (90,5%). На другом месту су изградња правне државе и равноправност свих грађана и народа, а затим следи равномерни регионални развој.

Табела 3: Мир (политичкој стабилности) у мојој земљи може да допринесе (%)

	Слажем се	Не слажем се	Немам став о томе	Укупно
Равноправност свих грађана и народа без обзира на верску, националну и етничку припадност	82,0	10,0	8,0	100,0
Равномерни регионални развој унутар држава	80,1	6,9	13,0	100
Смањење социјалних разлика, борба против сиромаштва за квалитет живота свих грађана и народа	90,5	3,6	5,9	100,0
Даља изградња државе на начелима права, поштовања и примене закона	82,1	4,8	13,1	100,0

Ставови студената према сукобима испитивани су, прво, у односу на њихово разумевање узрока сукоба на тлу бивше Југославије и друго, њиховог схватања о будућим односима међу цивилизацијама.

У време сукоба у бившој Југославији садашњи студенти нису били рођени или су били деца па њихово схватање узрока сукоба на Балкану изражава пре интерпетације које постоје у друштву / ближој или даљој средини него њихово изворно тумачење догађаја из овог периода.²² Први поглед на дистрибуцију одговора на питање шта је утицало на ове сукобе (Табела 4) показује да највише студената као факторе сукоба истичу интересе политичких елита и мешање страних сила у односе балканских земаља. Иза тога следе одлике становништва – национализам и сећања на сукобе у прошлости. Подељена гледишта су изражена кад је реч о још два чиниоца – економској неразвијености и сукобу различитих религија – где је скоро подједнак удео оних који сматрају да они јесу, односно нису, утицали на сукобе. У оцени утицаја урушавања социјализма као фактора који је утицао на настанак

22) Исто, стр. 24.

сукоба на Балкану највише је оних који немају став, а међу опредељенима готово је уједначено учешће оних који сматрају да то јесте, односно није, утицало на настанак сукоба на Балкану. На ову неодлучност можда утиче и чињеница да је реч о генерацијама које су рођене после 1989, тако да они немају непосредно сећање на социјализам и прве постсоцијалистичке године. Стереотип о „ратничкој култури“ балканских народа прихвата нешто више од једне четвртине студената. Најмањи утицај приписује се непознавању културе суседних народа: само 17,8% студената се слаже, а 54,4% се не слаже са овом тврђом и то је једини чинилац где се више од половине студената не слаже са тврђом да је то утицало на сукобе на Балкану. Притом, због начина на који су постављана питања у упитнику, не може се закључити да ли је то зато што студенти сматрају да балкански народи довољно познају културе својих суседа или зато што сматрају да непознавање суседних култура није чинилац који утиче на сукобе.

Табела 4: По вашем мишљењу, сукоби на Балкану током прошле две деценије настали су као резултат (%):

	Слажем се	Не слажем се	Немам став о томе	Укупно
Интереса политичких елита	80,3	3,6	16,1	100,0
Национализма балканских народа	47,8	24,6	27,6	100,0
Мешања страних сила у односе балканских земаља	79,0	7,6	13,4	100,0
Сукоба различитих религија	38,5	37,8	23,7	100,0
Сећања на сукобе у прошлости	46,7	30,9	22,4	100,0
Економске неразвијености	38,3	35,1	26,5	100,0
Непознавања културе суседних народа	17,8	54,4	27,9	100,0
Урушавања социјализма	26,3	28,6	45,2	100,0
„Ратничке културе“ балканских народа	26,9	42,2	30,9	100,0

Хантингтонова теза о сукобу цивилизација је занимљива за истраживања перцепције сукоба на Балкану зато што су сукоби на овом простору често укључивали сукобе између друштава која су припадала различитим цивилизацијама (у складу са Хантингтоновом дефиницијом). Цивилизације Хантингтон одређује као најшире „ми“: „највише културно груписање људи и најшири ниво културног идентитета“²³ чија је главна одређујућа карактеристика религија. Он разликује три историјска типа односа међу цивилизацијама: сусретања – пре 1500 године н. е. (додир међу њима нису постојали или су били ограничени или повремени и интензивни); утицај (успон и утицај Запада и стварање западно дефинисаног међународног система); интеракција – мултицивизацијски систем (као фаза интензивних, непрекидних и мултиусмерених интеракција међу свим цивилизацијама). Највише пажње (али и критика) изазвала је Хантингтонова теза да ће будућност ових односа карактерисати сукобљавања као резултат ускрснућа незападних цивилизација, раста завичајности, ревивализација религије, као и демографских и друштвених промена.²⁴ Прилагођена Хантингтонова класификација односа међу цивилизацијама коришћена је за испитивање ставова студената о њиховој перцепцији будућих односа међу цивилизацијама.

Удео студената који сматрају да ће будућност бити обележена сукобима великих цивилизација 2,5 је већи од удела студената који сматрају да ће државе које припадају различитим цивилизацијама сарађивати у будућности (Табела 5). Притом треба имати у виду висок удео студената који нису изнели став (31,8%). Податак да сваки десети студент сматра да ће у будућности цивилизације постојати једне поред других без контаката наводи на различита питања с обзиром на то да је реч о младим људима за које су глобални токови информација, културних садржаја, људи и економских добара средина у којој су одрасли.

23) Семјуел Хантингтон, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. ЦИД – Романов, Подгорица – Бања Лука, 2000, стр. 46.

24) *Исто*, стр. 52-59.

Табела 5: Државе које припадају великим цивилизацијама (западној, муслиманској, православној, источнојачкој) у будућности ће:

	Број	Процент
Сарађивати	134	16,5
Сукобљавати се	339	41,6
Живети једна поред друге без могућих контаката	82	10,1
Немам став/не могу да проценим	259	31,8
Укупно	814	100,0

Без одговора:4

4. СТАВОВИ ПРЕМА ЕВРОАТЛАНТСКИМ ИНТЕГРАЦИЈАМА

Однос студената према евроатлантским интеграцијама испитиван је сетом питања која су се односила на перцепцију чланства Србије у овим интеграцијама: да ли Србија треба да буде члан ЕУ и НАТО, које последице чланства очекују за сопствени положај и које последице очекује за друштво у целини.

Одговор на питање о пожељности чланства Србије у ЕУ и НАТО одликује висок проценат неодлучних („немам став/не могу да проценим“ изабрало је 23,4% студената кад је реч о чланству у ЕУ и 48,2% кад је реч о чланству у НАТО-у) (Табела 6). Зашто има оволико неодлучних? Поред уобичајене појаве да испитаници бирају одговор „не знам“ зато што им је тако лакше, треба узети у обзир и одређену мимикрију јер је реч о питањима која су врло снажно идеолошки и политички обојена, која у јавном мњењу деле друштво на два супротстављена дела при чему подела у односу на питање чланства у овим организацијама „подразумева“ и поделу у погледу темељних питања културе и идентитета.

Резултати истраживања показују да је удео студената који сматрају да Србија треба да уђе у ЕУ (43,8%) већи од удела оних који сматрају да Србија не треба да иде у правцу евроинтеграција (32,8%). Кад је реч о чланству у НАТО-у, ситуација је другачија и у складу је са свим истраживањима јавног мњења која се раде у Србији у последњој деценији – удео оних који сматрају да Србија треба да постане члан овог војног савеза је 11,7%, при чему 7,9% студената чланство у НАТО-у посматра инструментално, односно

Србија треба да приступи НАТО-у ако је то услов за улазак у ЕУ, а само 3,8% сматра да Србија треба безусловно (независно од повезаности са ЕУ интеграцијама) да постане члан НАТО-а. Могу се поставити различите хипотезе о разлозима за овакав став студената према чланству у овој војној асоцијацији: традиција војне неутралности СФРЈ, искуство агресије НАТО-а из 1999. године и последице бомбардовања које су данас присутне, војне интервенције и ратови које НАТО води последњих година широм света (анализа разлога које студенти наводе биће предмет посебног рада). Податак да скоро половина испитаника није изнела став о НАТО интеграцијама такође заслужује даља испитивања – да ли је реч о недовољној информисаности с озбиром на то да чланство у НАТО тренутно није тема о којој се расправља много у Србији или пак о супротстављеним утицајима који онемогућавају формирање јасног става према овом питању.

Табела 6: Ставови студената о чланству Србије у ЕУ и НАТО

Чланство у ЕУ	Број	%	Чланство у НАТО-у	Број	%
Да	56	3,8	Да	31	3,8
			Да, ако је то услов за улазак у ЕУ	64	7,9
Не	267	32,8	Не	326	40,1
Немам став	190	23,4	Немам став	392	48,2

Без одговора: 5

Шта значи чланство у Европској унији за студенте испитивано је помоћу две групе питања – једне која се односила на директан утицај чланства на сопствени живот и друге која се односила на промене у Србији.

Како студенти процењују Европску унију са становишта своје перспективе, својих жеља и потреба? Европска унија се не схвата као вредност по себи, већ инструментално, у смислу одређених погодности које може да пружи појединцу (Табела 7). Више од половине студената (53,5%) одбацује схватање о Европској унији као „проширеној културној, духовној и језичкој домовини“ и схватање да ће уласком у Европску унију имати већи углед (50,7%). Предности ЕУ огледају се пре свега у могућностима путовања (67,4%), могућностима да се ради/студира где се жели и да се заради (57,5%). Овако исказана перцепција предности чланства у

Европској унији је у складу са демографским и социјалним карактеристикама студената (млади, високообразовани људи). Најзад, предност од уласка у ЕУ у смислу могућности да се започне сопствени бизнис прихвата 28% испитаника што говори о односу према ЕУ, али и о томе како млади људи виде своју професионалну будућност.

Табела 7: Треба прихватити Европску унију зато (%):

	Слажем се	Не слажем се	Немам став о томе
Што је она наша проширена културна, духовна и језичка домовина	17,8	53,5	28,6
Што ћу моћи више да зарадим, иако ћу морати више да радим	50,7	29,4	19,9
Што ћу моћи да путујем	67,4	20,3	12,4
Што ћу имати већи углед	24,6	50,7	24,7
Што ћу моћи да радим/студирам где желим	57,5	27,0	15,5
Што ћу моћи да започнем сопствени бизнис	28,0	40,2	31,8

Без одговора: 15, 8, 9, 12, 10, 13

Какве ће промене у српско друштво донети чланство у Европској унији (Табела 8)? Студенти не очекује велике промене од уласка у Европску унију (у зависности од области од једне трећине до две трећине студента сматра да ће ситуација остати иста). Изузетак су две врсте промена: одлазак наших грађана у иностранство и утицај странаца на догађаје у нашој земљи. Најмање промене очекују се кад је реч о утицају наше земље у свету.

Да бисмо прегледније могли да представимо ставове студената, поделили смо показатеље у неколико група – ставови студената су посматрани у односу на економске промене, безбедност, миграције и идентитет.

Кад је реч о економским променама, ако изузмемо неопредељене, већина студената има позитивна очекивања у погледу економског раста, смањивања незапослености, раста животног стандарда и социјалне сигурности грађана, а негативна кад је реч о смањивању разлике између сиромашних и богатих (само 12,3% се слаже са тврдњом да ће се са чланством у ЕУ ове разлике смањити).

Табела 8: После уласка наше земље у ЕУ повећаће се или смањити:

	Повећаће се	Остаће исто	Смањити се
Незапосленост	19,8	47,4	32,9
Животни стандард грађана	38,4	47,5	14,1
Социјална сигурност	37,9	49,3	12,8
Економски раст	45,0	42,2	12,8
Разлике између богатих и сиромашних	34,1	53,6	12,3
Лична безбедност грађана	33,0	54,8	12,2
Загађење животне средине	24,8	34,6	40,5
Корупција	24,7	45,8	29,5
Организовани криминал	26,0	45,7	28,3
Одлазак наших грађана у иностранство	69,5	22,2	8,2
Усељавање странаца у нашу земљу	42,2	49,8	8,0
Утицај наше земље у свету	21,5	67,7	10,8
Утицај странаца на догађаје у нашој земљи	68,3	25,5	6,2
Очување националног идентитета и културе	15,9	48,8	35,2

Без одговора: 3, 5, 8, 5, 7, 6, 6, 4,6, 4, 6, 5, 7

Уобласти безбедности највећа очекивања студената су у погледу смањења загађења животне средине: 40,5% од укупног броја анкетираних студената сматра да ће се угрожавање животне средине смањити са уласком Србије у ЕУ. Трећина студената сматра да ће се побољшати лична безбедност грађана. Код корупције и организованог криминала одговори опредељених студената су подељени у погледу очекиваних промена, иако је нешто више оних који очекују позитивне промене.

Највеће промене се, као што је већ наведено, очекују кад је реч о одласку наших грађана у иностранство (69,5% сматра да ће

се повећати) што потврђује претпоставку да се Европска унија схвата пре свега у смислу простора без граница за кретање људи. У том контексту треба тумачити и податак да 42,2% студената сматра да ће се повећати усељавање странаца у нашу земљу.

Једна од области где се очекују највеће промене јесте утицај странаца догађаје у нашој земљи – 68,3% студената сматра да ће овај утицај расти. Насупрот томе, приближно исти број студената (67,7%) сматра да ће утицај наше земље у свету остати исти: од укупног броја оних који сматрају да ће се променити, број оних који сматрају да ће порастати је двоструко већи од броја оних који сматрају да ће се смањити. Најзад, 35,2% студената очекује да ће евроинтеграције угрозити очување националног идентитета и културе, насупрот 15,9% студената који сматрају да ће чланство у ЕУ подстаћи очување националног идентитета и културе.

*

* *

Резултати истраживања показују да студенти у високом проценту препознају значај различитих чинилаца који могу да допринесу остварењу мира и стабилности у Србији и на Балкану. Међу чиниоцима који доприносе миру на Балкану студенти препознају пре свега оне који се односе на односе међу балканским друштвима (равноправност народа, поштовање граница, сарадња међу балканским народима). Деловање иностраних актера је негативније вредновано, посебно кад је реч о чланству балканских земаља у НАТО-у за које више од половине студената сматра да не би допринело миру на Балкану. Негативна перцепција деловања НАТО-а огледа се и у односу према чланству Србије у овој организацији, које се одбацује чак и уколико је то услов за чланство Србије у ЕУ.

Однос према ЕУ је амбивалентан. Иако је ЕУ настала као мировни пројекат, само 29,5% препознаје миротворну улогу евроинтеграција балканских народа. Европска унија се не схвата као вредност по себи, већ инструментално, у смислу одређених погодности које може да пружи појединцу; не схвата се као заједница вредности, већ као могућност да се путује, студира, ради и заради. Значајан је удео студената (од $\frac{1}{4}$ до $\frac{1}{2}$ зависно од области) који не очекују велике промене у српском друштву од чланства у ЕУ. Очекује се економско побољшање, али не и смањење разлика између сиромашних и богатих; раст миграција, пре свега исељавања у ЕУ, али и усељавање странаца. Утицај странаца ће

порасти, али не и утицај Србије у свету. Нешто више од трећине сматра да ће национални идентитет и култура бити угрожени.

На ставове студената може да утиче низ чинилаца: колико су студенти информисани о томе како је регулисана одређена област у ЕУ и какво је стање у европским земљама; склоност да се све области процењују кроз призму општег става према ЕУ; склоност да се чланство у ЕУ посматра као начин изласка земље из кризе. Треба имати у виду да је реч о студентима, младим људима који немају довољно непосредног искуства, нити интересовања за поједине области.

Кад је реч о очувању мира и стабилности у Србији, најзаступљенији одговор односи се на смањење социјалних разлика и борбу против сиромаштва за квалитет живота свих грађана и народа. „Нису етнички сукоби (као што је било у прошлости) већ социјалне тензије, последице сиромаштва и друштвених неједнакости, најзначајнији проблем у друштву који може да доведе до нестабилности и сукоба па би борба против ових проблема допринела миру и политичкој стабилности у њиховој земљи.“²⁵

Сукоби на Балкану су, по мишљењу студената узроковани пре свега „споља“ (мешањем страних сила у односе балканских народа) и „одозго“ (деловањем елита), а затим следе национализам и сећање на сукобе у прошлости. У мањем проценту узроци се препознају у другим особинама народа (ратничка култура, непознавање културе суседних народа) и структуралним чиниоцима (социјализам, економска неразвијеност). Будућност односа међу цивилизацијама посматра се песимистично – само 16,5% студената се определило за сарадњу. Узроке за овакво гледиште студената не би требало тражити у њиховим културним оријентацијама већ у геополитичкој ситуацији у свету и доминантном дискурсу рата и насиља у јавности. Упркос томе што се последњих деценија у свету води велики број ратова и грађанских сукоба, нема снажних покрета који се залажу за мир већ само спорадичних манифестација антиратног расположења. Њихов утицај у јавном мњењу такође није изражен, па страдања људи у многим сукобима (посебно оним који се одвијају у афричким земљама) остају незапажена у јавном мњењу (у овом истраживању сваки четврти студент нема став о доприносу мировних покрета очувању мира и стабилности на Балкану).

Ратови и социјални немири који потресају бројне земље, дискриминација и искљученост значајног дела становништва

25) Митровић, Стојић, *исто*, стр. 34-35.

из благодети економског и технолошког развоја, постављају питања вредности и средстава за њихово остваривање. Пре свега, враћање мира као највише вредности која је последњих деценија потиснута у други план, вредности чије је остварење услов за остваривање других вредности. Мајор истиче да постојећим људским правима из Универзалне декларације треба додати право које је у темељу свих других права: право на мир – право да се живи у миру. „Право на наш лични суверенитет, на поштовање живота и достојанства.“²⁶

ЛИТЕРАТУРА

- Adams, David, „Culture of Peace: The UN Decade 2001-2010” in: *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited* (eds. Ratković, Viktorija, Wintersteiner, Werner), Drava Verl., Klagenfurt, 2010, pp. 16-26.
- Brunner, Claudia, „Knowing Culture, Knowing Peace? Epistemological and/as Political Aspects of the ‘Culture of Peace’- Initiative, Concept and Program” in: *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited* (eds. Ratković, Viktorija, Wintersteiner, Werner), Drava Verl., Klagenfurt, 2010, pp. 82-101.
- Graf, Wilfried, Kramer, Gudrun, Nicolescou, Augustin, „Complexity Thinking as a Meta-Framework for Conflict Transformation. In Search of a Paradigm and a Methodology for a Transformative Culture of Peace”, in: *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited* (eds. Ratković, Viktorija, Wintersteiner, Werner), Drava Verl., Klagenfurt, 2010, pp. 58-81.
- De Rivera, Joseph, „Assessing the basis for a culture of peace in contemporary societies”, *Journal of Peace Research*, 2004, 41, 531-548.
- Катунарић, Вјеран, *Путови модерних друштава. Изазов хисторијске социологије*. Антибарбарус/Свеучилиште у Задру, Загреб/Задар, 2012.
- *Manifesto 2000* http://www3.unesco.org/manifesto2000/uk/uk_manifeste.htm
- Mayor, Federico, „The Human Right to Peace”, UNESCO, 1997.
- Mayor, Federico Zaragoza, „Transition from a Culture of War to a Culture of Peace and Non-Violence” in: *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited* (eds. Ratković, Viktorija, Wintersteiner, Werner), Drava Verl., Klagenfurt, 2010, pp. 27-39.
- Митровић, Љубиша, Милтојевић, Весна, Стевановић, Бранислав (прир.) *Култура мира – појам и функције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006.

26) Mayor, 1997, p. 13.

- Митровић, Љубиша, „Култура мира, развој и еманципација“ у: *Култура мира – појам и функције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр.13-30.
- Митровић, Љубиша, Стојић, Гордана, „Геополитичка транзиција Балкана и однос студената према култури мира и евроинтеграционим процесима“ у: Захаријевић, Драгана, Ђорић, Горана, Стојић, Гордана, (прир.) *Културне оријентације студената и култура мира на Балкану*, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2014, стр. 17-37.
- Милтојевић, Весна, „Различита одређења културе мира“, у: *Култура мира – појам и функције*, Филозофски факултет, Ниш, 2006, стр. 31-42.
- Ratković, Viktorija, Wintersteiner, Werner (eds.) *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited*, Drava Verl., Klagenfurt, 2010.
- UNESCO *Basic Texts*, UNESCO, Paris, 2014.
- UN „Declaration and Programme of Action on a Culture of Peace“, A/RES/53/243, 1999, <http://www.un-documents.net/a53r243a.htm>
- Wintersteiner, Werner, „Renewing Peace Research with Culture of Peace. A Proposal“ in: *Culture of Peace. A Concept and A Campaign Revisited* (eds. Ratković, Viktorija, Wintersteiner, Werner), Drava Verl., Klagenfurt, 2010, pp. 40-57.
- Хантингтон, Семјуел, *Сукоб цивилизација и преобликовање светског поретка*. ЦИД – Романов, Подгорица – Бања Лука, 2000.

*Ljubisa R. Mitrovic
Gordana V. Stojic*

THE CULTURE OF PEACE AND EUROINTEGRATION: STUDENTS' ATTITUDES RESEARCH

Resume

Attitudes of students of the University in Nis towards possibilities of realization of peace and stability in Serbia and in the Balkans are analyzed in the paper. Educating young people for peace contributes not only to reduce violence among young people but it represents a long-term investment in the future of any society. The starting assumption is that students recognize factors that reduce

conflicts and increase cohesion and security in the society and region.

The survey was conducted on a representative sample of 818 students from six faculties of the University of Nis, during the academic 2012/2013 year. The questionnaire was used as a research instrument.

The research results show that students recognize primarily the importance of equality among peoples and cultures, their cooperation, peace education of young generations and respect for the territorial integrity as factors to preserve the peace and stability in the Balkans. The causes of conflicts in the Balkans at the end of the last century are found “outside” (interference of foreign powers in the Balkan people’s relations) and “from above” (actions of the Balkan elites). The future of the relations between civilizations is seen more pessimistic (as conflicts) than optimistic (as cooperation). If we speak about peace and stability in Serbia, according to the students view, most important factors are decrease of social inequalities and poverty, building the rule of law, equal rights of all citizens and peoples and equal regional development.

An attitude towards the European Union is an ambivalent one. Only 29.5% of students recognize the European Union as a project of peace, i.e. think that EU membership of all the Balkan countries would contribute to the preservation of peace and stability in the Balkans. On the other side, 43.8% of students want to see their country as the EU member. They consider benefits of the EU membership from their own position – possibilities to travel, study or work in the EU – while more than half of students reject the idea of the EU as a community of values they want to belong. The most significant changes that would have occurred in Serbia after joining the EU are related to population migrations. The smallest changes are expected when it comes to the influence of our country in the world; more than half of students also thinks that there will not be changes regarding to inequalities between the poor and the reach and personal security of citizens.

Attitudes towards NATO are far less favorable than towards eurointegrations. Even when the membership of Serbia is considered instrumentally (as a condition for

the EU membership), overall share of students who agree with the entry of Serbia in this military pact was 11.7%. Almost the same percentage think that NATO membership would contribute to peace and stability in the Balkans.

Research results show that high percentage of Nis students recognize the importance of different factors that can contribute to the realization of peace and stability in Serbia and in the Balkans.

Key Words: the Culture of Peace, Students, Serbia, the Balkans, Eurointegration.

* Овај рад је примљен 5. октобра 2015. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. марта 2016. године.

Милован Јовановић

Правни факултет за привреду и правосуђе

Ненад Бингулац

Правни факултет за привреду и правосуђе

ТЕРОРИЗАМ КАО САВРЕМЕНИ БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВ

Сажетак

Постизање довољног нивоа безбедности у савременим друштвима представља основ за обезбеђивање личне заштите чланова друштва од разних облика криминогеног понашања других чланова друштва, али истовремено представља и основни предуслов заштите државе. Без поменутог не може се замислити напредак друштва. Из до сада изнетог, произилази да се на овај начин штити изграђени систем вредности. Безбедност која се постиже кривичноправном заштитом сама по себи ништа не ствара већ само омогућава, а уједно представља основни атрибут сваке државе. Са развојем друштва, развијала се и кривичноправна заштита која се може перципирати као гарант слободе кроз ограничавање људске самовоље. Последњих година најчешћи безбедносни изазови држава су терористички напади, стога ће у раду посебна пажња бити посвећена управо овој проблематици. Постизање вишег нивоа безбедности и заштите друштва, посебно од терористичких напада, у највећој мери зависи од рада многих безбедносних служби, али никако се не може изоставити и нужна

*кривичноправна заштита, стога ће се у раду сагледа-
ти и на који начин је ово питање решено у Кривичном
законику Републике Србије. На крају сагледавања ове
проблематике указано је и на нове безбедносне иза-
зове са којима се сусрећу европске земље, при чему се
мисли на мигрантску кризу и њихову повезаност са
последњим терористичким нападима.*

*Кључне речи: тероризам, безбедност државе, без-
бедност друштва, мигрантска криза.*

1. ДЕФИНИСАЊЕ И САВРЕМЕНО СХВАТАЊЕ ПИТАЊА БЕЗБЕДНОСТИ

Чланови друштва, као свакодневници савремених држава, најчешће нису свесни значаја успостављања одређеног степена безбедности у фактичком смислу, али и у формалном смислу, кроз постојање кривичноправне заштите, осим у оквиру обезбеђивања њихове личне заштите од разних облика криминогеног понашања других чланова друштва. Реално постојање поменутог на директан начин ствара предуслове од којих, у одређеној мери, зависи напредак друштва.

Претходно изнето се још јасније може сагледати ако се ово питање посматра кроз истраживање древних цивилизација које су проучаване на основу сачуваних артефаката међу којима се најчешће налазе и писани фрагменти закона или судских одлука.

Као и код древних цивилизација тако и данас, питање уређености и свеобухватности кривичног закона је незаобилазно у сваком друштву, посебно ако се има на уму да кривични закони у великој мери осликавају вредности једног друштва, а самим тим и степен његовог развоја.

Аристотел је сматрао да је основни циљ функционисања државе остварење безбедности и благодина њеног становништва.¹ Он је државу појмио као заједницу грађана који су добровољно уједињени ради срећног живота. С друге стране, Платон је заједницу сагледавао као вид идеалне државе, искључиво полазећи од става да та целина, није настала ради појединца већ појединац ради целине.² Постизање те идеалне државе огледа се у функцији закона да милом или силом доведу грађане у хармонију.

1) Мирко Грчић, *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000, стр. 132.

2) Иљаз Османлић, „Заједница и друштво“, *Политичка ревија*, вол. 10, бр. 1, 2011, стр. 188-190.

Под савременом државом у овом смислу подразумева се целокупни управни систем на одређеној територији, чијом делатношћу, у различитим областима, се остварује функција безбедности. Та функција превазилази „апарат физичке принуде” као делатност државних органа, те представља скуп различитих мера, усклађених у једну политику, са својим превентивним и репресивним компонентама, којима се делује на отклањање узрока угрожавања, те супротстављање (смањење) појавним облицима угрожавања безбедности. Политика која се креира и спроводи сарадњом различитих елемената представља централну улогу у остварењу функције безбедности, а која припада субјектима који су у државној ингеренцији.³

Друштво да би могло функционисати и опстати као целина потребно је да буде изграђен систем вредности. Тај систем вредности представља заједнички циљ припадника друштва, али у исто време и критеријуме и обрасце понашања у њему.⁴

Друштвене вредности нису увек исте за сва друштва и за све генерације, нити су биле исте кроз историју. Оне се стално мењају, допуњују и надограђују. Под вредностима се може подразумевати идеално својство извесних стандарда, норми, појава, стања и садржаја свести, тако да је друштвена вредност свака она вредност која за појединца, групу и државу има велики значај, односно представљају све оно што је објект друштвеног интереса а тиме и друштвене заштите.⁵

Питање безбедности датира још од првобитне заједнице, а огледало се првенствено у постизању неопходних околности потребних за основну егзистенцију. Ове околности тј. потреба за преживљавањем може се сматрати за зачетак безбедности. Наравно, са развојем друштва, безбедност је све више добијала на значају, а временом се проширила са појединца на друштво.

С обзиром да безбедност сама по себи ништа не ствара већ само омогућава, она се може дефинисати као одсуство неког вида угрожавања али и присуство правде, морала и културе.⁶ Другим речима изнето, безбедност је неопходан услов опстанка и развоја друштва.

3) Јоко Драгојловић и Ненад Бингулац, „Безбедност као атрибут и функција савременог полиса“, *Култура полиса*, бр. 24, 2014, стр. 131.

4) Мило Бошковић, *Криминологија са пенологијом - Социјална патологија*, Правни факултет, Нови Сад, 2002, стр. 25.

5) Љубомир Стајић, *Основи система безбедности са основама истраживања безбедносних појава*, Правни факултет, Нови Сад, 2008, стр. 17.

6) *Ibid*, стр. 23.

По модерном схватању безбедности, интегралну (свеобухватну, целовиту) безбедност се може груписати на унутрашњу и међународну безбедност. У оквиру унутрашње безбедности разликује се индивидуална, социјетална (друштвена) и национална, док код међународне безбедности разликује се регионална, глобална, заједничка, колективна и кооперативна безбедност.⁷

Питање безбедности може се посматрати и са интердисциплинарног аспекта, тако да се може закључити да су најважнији елементи појма безбедности: стање потенцијалних жртава, објекта напада, способност објекта, појаве, процеса да сачува своју суштину и основну карактеристику у условима намерног, деструктивног деловања споља или у самом објекту, појави, процесу. Затим, безбедност представља и системску категорију, а она је изграђена на принципима стабилности, саморегулације, поузданости (безбедност је позвана да заштити свако од тих својстава система). Ово питање се може разматрати и као решавајући услов, тј. гарант, животних делатности личности, друштва, државе што им омогућава да сачувају и повећају њихове материјалне и духовне вредности уз наравно и одсуство претњи и напада.⁸

Питања савремене безбедности могу се сагледати и кроз изазове који се јављају у областима политике, економије, финансија, енергетике, екологије, религије, културе, информатике и других области друштвеног живота услед чега се јавља све већа потреба за што више државних и друштвених организација које ће имати за циљ да осигуравају и успостављају безбедност.⁹

Поједини аутори указују да се суштина савремене безбедности може огледати у степену и стању заштићености личности, друштва, државе, у стању заштићености животних интереса, заштићености националних интереса, при чему све поменуто је показатељ стања система у односу на неповољна дејства.¹⁰

Безбедност, као веома комплексно питање, посматрана из било којег угла представља основни атрибут једне државе. Она се може посматрати и са много ужег становишта, односно да представља и основни атрибут градске средине (посебно унутрашња безбедност). На нивоу државе, безбедност има заштитну функцију и изједначава се са заштитом суверености и територије од

7) Радослав Гаџиновић, „Класификација безбедности“, *Наука - безбедност - полиција*, год. 12, бр. 2-3, 2007, стр. 5.

8) Гаџиновић, Радослав, „Безбедност као научна дисциплина“, *Безбедност*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, год. L, бр. 1-2, 2008, стр. 8.

9) Драгишић, Зоран, „Систем националне безбедности – покушај дефинисања појма“, *Војно дело*, 3/2009, стр. 162.

10) Гаџиновић, Радослав, „Безбедност као научна дисциплина“, *op. cit.*

спољних непријатељских фактора, али и угрожавања поретка, док се безбедност у градским срединама првенствено односи на заштиту од криминалитета, јавног реда и мира, личну и имовинску безбедност и сл. Последњих година сведоци смо великих безбедносних притисака у градовима како због броја становника тако и због пројектованих мета, а све због потенцијалних терористичких напада,¹¹ али извесну опасност по безбедност представљају и разни облици организованог криминалитета.¹²

Уједињене нације су дефинисале безбедност, у својој студији из 1986. године, као стање у коме државе сматрају да нема опасности од војног напада, политичког притиска или економске прилике, тако да могу слободно да се развијају и напредују.¹³

Значај питања безбедности и његова константна актуелизација јасно је видљива и у

последњим деловањима Европске уније. Европска унија неспорно је један од безбедносних актера и на глобалном нивоу, што се и види кроз реализовање њене спољне и безбедносне политике. Значајније промене из сектора безбедности започете су још током деведесетих година, потписивањем Уговора из Мадрида када се и уводи Заједничка спољна и безбедносна политика. Успостављањем поменутог Европска унија директно учествује у подизању нивоа безбедности, пре свега кроз касније развијање Европске одбрамбене и безбедносне политике.

За питање безбедности у Европској унији, најзначајнији документ је Европска стратегија безбедности. Овом стратегијом се дефинишу главни изазови, ризици и претње по европску безбедност, али и начин стратешког спољног деловања Уније. Поред овог примарног извора, као секундарни извори сматрају се најважније одлуке Савета и Комисије којима се дефинишу основни циљеви, приступи и инструменти од значаја за питање безбедности, а неки од њих су: Концепт ЕУ за подршку реформи сектора безбедности у оквирима Заједничке безбедносне и одбрамбене политике, Концепт подршке Европске заједнице реформи сектора безбедности, Одлуке Савета о политичком оквиру за реформу сектора безбедности и Одлуке Савета о безбедности и развоју.¹⁴

Аутори које се помније баве питањем безбедности у Европској унији, указују на постојање правца реформисања сектора

11) Више о: Мина Зиројевић и Жељко Бјелајац, „Блиско источни тероризам и религија у савременом полису“, *Култура полиса*, бр. 22, год. X, 2013, стр. 194.

12) Више о: Жељко Бјелајац и Мина Зиројевић, „Безбедносна култура у ери глобализације“, *Култура полиса*, бр. 23, год. XI, 2014, стр. 80.

13) *Conception de la sécurité, Série d'études 14, Publication des Nations Unies*, 1986, A/40/533.

14) Живковић, Урош и Миленковић, Милош, „Европска унија као глобални актер реформе сектора безбедности и искуство Србије“, *Политичка ревија*, вол. 45, бр. 3, 2015, стр. 212.

безбедности и да све више сектор безбедности обухвата поред оружаних снага, полиције и сл. и управљање сектором безбедности и надзорна тела (парламент, извршна власт, итд.), правосуђе и правосудне органе (судство, затворе) и недржавне безбедносне актере (приватне безбедносне компаније, герилске формације, итд.).¹⁵ Затим потребно је указати и на значај примене и успостављања људске безбедности под чим се подразумева стандардизација и развијање индивидуалних права сваког човека са једне и изградње механизма за заштиту тих права, са друге стране. Сваки појединац, а не само одређене мањине морају да се третирају као релевантна вредност заштите. По овом становишту, безбедносне претње представљају и сиромаштво и глад, али и све оно што на насилан начин утиче на прекид и дисконтинуитет свакодневног уобичајеног живљења. Сагледавање питања безбедности и на овај начин у складу је са вредностима Европске уније.¹⁶

Као што се може видети на основу овог краћег осврта на питање савременог схватања безбедности, поред тога што је ово питање изузетно комплексно због многобројних углова сагледавања, потребно је истакнути да апсолутно стање безбедности не постоји и да нико не може тврдити да је апсолутно безбедан јер се увек може бити још безбеднији.

2. ПОВЕЗАНОСТ ТЕРОРИЗМА И БЕЗБЕДНОСНИХ ИЗАЗОВА

Након Другог светског рата питање безбедности је поново добијало све више на значају посебно у земљама Европе. Тадашња основна идеја постизања тј. поновног успостављања безбедности искључиво се заснивала на умањивању међудржавних тензија које су настале између совјетског и америчког блока током периода хладног рата. Као једно од решења је било потписивање Хелсиншког завршног акта 1975. године, а основна идеја за смањење постојећих међудржавних безбедносних тензија заснивала се у најави већих војних маневара чиме се желело постићи смањење ризика од нових ратних сукоба услед мирнодопских премештања војних формација и одржавања њихове спремности.¹⁷

15) EU Concept for ESDP support to Security Sector Reform (SSR), Council of the European Union, 2005, pp. 7, цитирано према: Живковић, Урош и Миленковић, Милош, „Европска унија као глобални актер реформе сектора безбедности и искуство Србије“, *op. cit.* стр. 213.

16) *Ibid.*

17) Ненад Бингулац и Јоко Драгојловић, „Утицај војних маневара на питање безбедности у Европи са становишта Хелсиншког завршног акта“, Међународни тематски зборник, *Четрдесет година од потписивања Хелсиншког завршног акта*, уредници Мина Зи ројевић и Весна Ћорић, Институт за упоредно право, Београд, 2015, стр. 111.

Стварањем Европске уније, распадом СССР-а и значајним јачањем САД-а, безбедносне околности у Европи су се промениле и то у смислу да од средине деведесетих година ратно угрожавање безбедности на простору Европе, ако се не узме у разматрање ратни распад СФРЈ, се не сматра за могуће, што никако не значи да не постоје многи безбедности изазови унутар сваке државе о којима је већ било речи.

Последњих година у свету, а и у Европи, најчешћи безбедносни изазови држава су терористички напади. Разни су мотиви терористичких напада, те их је из тог разлога тешко предвидети, а самим тим и спречити. Када се терористички напади спровode од већ познатих терористичких група, многе светске безбедносне службе имају теоријску могућност да спрече потенцијалне нападе услед присмотре или „пресецања“ комуникационих токова, док када је реч о појединцима или мањим групама које нису организационо повезане са већ познатим терористичким организацијама, онда је могућност спречавања и превентивног деловања сведена на минимум, или је потпуно искључена.

За пример поменутог самосталног деловања може се навести напад Андерса Брејвика у Норвешкој, на острву Утоја, недалеко од Осла, 2011. године када је убијено 85 лица.¹⁸ Управо због његовог самосталног деловања није било могуће начинити адекватне превентивне мере како би се спречио напад. Током истраге, утврђени су мотиви и начини прибављања средстава за извршење тог напада и та сазнања биће кориштена у даљој борби за успостављање већег нивоа безбедности. Пример, самосталног напада али организованог са већ познатом терористичком организацијом (из Чеченије) је напад на аеродром Домодедово у Москви 2011. године када је погинуло 35, а рањено више од 130 лица.¹⁹

Већ из ова два примера може да се уочи да је циљ терористичког напада убијање и рањавање (повређивање) што више цивила, а да су места извршења напада фреквентне и урбане локације. Додатни циљ је и изазивање панике и несигурности међу грађанима, док се као нуспојава често јавља осећај немогућности државе да заштити друштво.

18) Andy Whelan and Martin Delgado, "Burning with hatred... The right-wing extremist who hated immigrants and multi-culturalism", www.dailymail.co.uk/news/article-2017962/Anders-Behring-Breivik-Right-wing-extremist-hated-immigrants-multi-culturalism.html (22/01/2016)

19) Више о: *Телеграф*, „Најстрашнији терористички напади у Европи“, <http://www.telegraf.rs/vesti/1382333-tekle-su-reke-krvi-ovo-su-najstrasniji-teroristicki-napadi-u-evropi-video> (22/01/2016)

Исте циљеве имају већ познате терористичке организације, с тим да када је реч о њима, често буде извршено више искординисаних напада на више интересних локација по граду или у више градова у истој држави. Додатна карактеристика организованих напада од стране терористичких организација је и у томе што њихови напади се не организују само једном већ постоји одређени континуитет. Наравно, након сваког напада појачавају се и усавршавају се мере безбедности и сваки наредни напад је у одређеној мери теже спровести. За пример координисаних терористичких напада организованих од стране једне организације (Ал Каиде) може се навести Лондон 2005. године када су у два истовремена напада (један је био у метроу а други је био у градском аутобусу) убијено 52 лица. Исти модус деловања се може видети и у примеру напада у Истанбулу 2003. године када је извршен координисани напад на британски конзулат и на представништво једне банке, када је убијено 27 а повређено 400 лица. Као што се може видети, координисани напади имају знатно веће последице. Потребно је навести још један пример таквог напада који је био усмерен ка четири путничка воза у Шпанији, када је убијено 191, а повређено 2000 лица.²⁰

Терористички напади постоје вековима и ова појава траје дуже него историја модерне државе. Као и питање безбедности, тако се и тероризам може посматрати из више углова. У ширем смислу, то је напад на живот и тело појединца или мање групе, а све са циљем да се постигну политички циљеви. У оквиру овога може се посебно још разграничити и тзв. политичко убиство, када се ради о „уклањању“ политичких важних особа. У случајевима када се ради о лицима која нису из поменуте категорије тј. лицима која су политички „безначајна“ тада се ради о тероризму у ужем смислу те речи.²¹

На основу већ указаних примера терористичких напада, али и појединих конкретнијих разматрања, може да се види да је питање тероризма исто у одређеној мери комплексно, стога је потребно указати да се тероризам дефинише као употреба претње насиљем, од стране мањих група против неуниформисаних припадника већих група, са циљем постизања политичких циљева. Тероризам се може дефинисати и као унапред смишљено политичко мотивисано политичко насиље које против небројених циљева спроводе субнационалне групе или прикривена лица, обично са намером да утичу на јавност. Затим, постоје и они

20) *Ibid.*

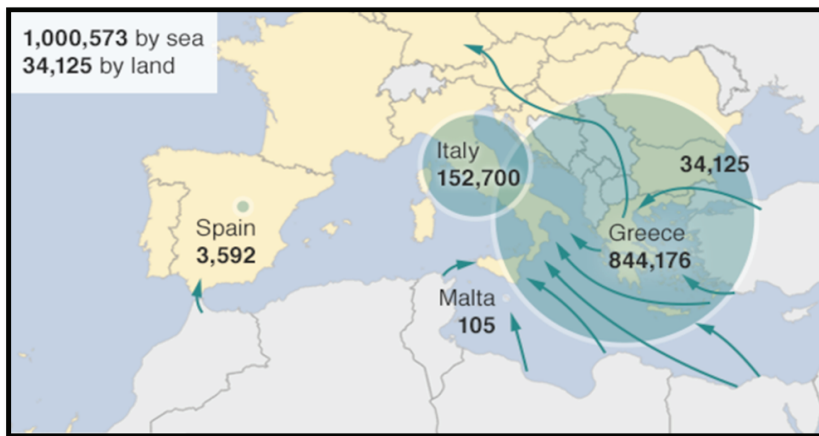
21) Бјелајац, Жељко, *Организовани криминалитет – империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуђе Нови Сад, 2013, стр. 122.

аутори који сматрају да тероризам има за циљ да код становништва и власти изазове страх, а да при томе не изазове обавезно масовно разарање.²²

Указивањем на поменуте поједине терористичке нападе, али и на теоријска разматрања овог питања, жели се постићи стварање свести о степену опасности који изазивају. Успостављање вишег нивоа безбедности и заштите друштва, посебно од терористичких напада, у највећој мери зависи од рада многих безбедносних служби, али никако се не може изоставити и нужна кривичноправна заштита.

3. НОВИ БЕЗБЕДНОСНИ ИЗАЗОВИ У ЕВРОПСКИМ ЗЕМЉАМА

Последњих месеци, земље Европе суочене су са мигрантском кризом и први пут се са овим „проблемом” сусрећу. Иако одређени број миграната примају и земље из окружења њиховог порекла, по последњим доступним подацима у Европи је преко милион миграната поднело захтев за азил. Највећи број миграната је у Европу дошао поморским путем док је знатно мањи број дошао копном.²³ Значај податка о њиховом уласку у земље Европе првенствено се односи на питање њихове безбедности приликом миграције али и на питање омогућавања ефикаснијег пријема и регистрације.

Извор: BBC News, Migrant crisis: Migration to Europe explained in graphics, www.bbc.com/news/world-europe-34131911 (23/01/2016)

22) Јазиф, Александар, „Терористичка пропаганда и улога медија“, *Међународни проблеми*, вол. LXII, бр. 1, стр. 115-116.

23) BBC News, „Migrant crisis: Migration to Europe explained in graphics“, www.bbc.com/news/world-europe-34131911 (23/01/2016)

У расцепу између прокламованих европских вредности са једне стране и безбедносне угрожености и несигурности са друге, начињени су хумани кораци који су имали нехумане последице, при чему се мисли на већ извршене терористичке нападе, али и на могућност нових. Затим, могло би се закључити да су миграције показале и ново (прикривено) лице европских чланица и то да су се оне „лако“ одрекле заједничког (европског) интереса и идеја, због свог посебног, националног интереса. Потребно је још навести и да мигрантска криза поред до сада указаних безбедносних проблема нарушава и међудржавне односе (релација Србија – Мађарска или Србија – Хрватска), што може у одређеној мери да дестабилизује односе посебно између држава као што су државе бивше СФРЈ.

Миграције, а посебно оне које су илегалне, имају велике безбедносне последице. Између четири и пет милиона миграната сваке године уђе у другу државу, а притом број нелегалних прелазака границе варира између 30% и 50%. Овај поприличан број илегалних миграната у ширем плану утиче на питање безбедности у државама одредишта али и у државама транзита и то из разлога јер они неретко доносе, а самим тим и представљају опасност по домаће становништво од заразних болести, криминала и тероризма. Са економског аспекта ово питање се може посматрати као повећање социјалних давања (помоћи), али и других финансијских издатака (прихватни кампови, лекови, храна,...) што може довести до дестабилизације економске сигурности. Затим, повећава се и број кријумчарења миграната и трговине људима, што представља извор значајних нелегалних и неопорезованих прихода.²⁴

Потребно је указати и на став појединих аутора који се односи на то да када се ради о врсти тероризма који потенцијално расте са бројем миграната, расте и безбедносни изазов посебно од верског тероризма јер ова опасност произилази из опасности од исламистичког тероризма услед великог проценат миграната муслиманске вероисповести. Исти аутори наглашавају да ће са порастом исламистичког екстремизма, уследити и пораст друге врсте екстремизма и то десничарског, којем ће управо миграције бити истовремено и „мета и зајам“.²⁵

Питање степена реалне безбедности у Европи покренуто је у новембру 2015. године након организованог терористичког напада

24) Симеуновић, Драган, „Миграције као узрок политичких аномалија у Европи“, *Журнал за криминалистику и право*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2015, стр. 7.

25) *Ibid.*

у Паризу. Као и у до сада већ наведеним примерима организованог напада и овај напад има идентичне карактеристике почевши од тога да су напади извршени на урбаним местима на којима је био присутан већи број грађана и да су напади били координисани и изведени на шест различитих локација. У овим нападима укупно је убијено 130, док је рањено око 360 лица.²⁶

По подацима Министарства унутрашњих послова Републике Србије²⁷ један од осумњичених терориста из поменутог напада је регистрован на територији Србије као подносилац захтева за азил. Поједини подаци указују да је са мигрантима у Европу ушло и више хиљада терориста (неки извори наводе да се ради о 4000 терориста).²⁸ У случају да су указани подаци тачни, Европа се сусреће са до сада невиђеним безбедносним изазовом, који се неће моћи лако превазићи.

За постојећи степен безбедносне кризе која је изазвана могућим инфилтрирањем терориста у земље Европе као лица која су у потрази за бољим и безбеднијим животом, не постоје адекватне безбедносне мере, што се и могло видети приликом Париског терористичког напада. Регистрација миграната приликом уласка у сваку земљу је један од метода формирања обједињене базе података о тим лицима, али и уједно њихова провера да ли су већ регистровани као чланови терористичких организација. Највећи проблем и безбедносни изазов представљају управо она лица која нису означена као терористи или потенцијални терористи. Са промењеним безбедносним околностима нужна је и промена у безбедносној превенцији, што ће имати и директног утицаја на кривичноправну заштиту почевши од промена у казненој политици, с тим да су могуће и промене код појединих постојећих кривичних дела у складу са новим безбедносним изазовима.

ЛИТЕРАТУРА

- *Conception de la sécurité*, Série d'études 14, Publication des Nations Unies, 1986, A/40/533.
- *EU Concept for ESDP support to Security Sector Reform (SSR)*, Council of the European Union, 2005, pp. 7.

26) *Telegraph*, „Paris terror attack“, www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11995246/Paris-shooting-What-we-know-so-far.html (23/01/2016)

27) Министарство унутрашњих послова Републике Србије, www.mup.gov.rs/cms_cir/saopstenja.nsf/arhiva-saopstenja-MUP-2015 (23/01/2016)

28) *Express Uk*, „Islamic State reveals it has smuggled thousands of extremists into Europe“, www.express.co.uk/news/world/555434/Islamic-State-ISIS-Smuggler-THOUSANDS-Extremists-into-Europe-Refugees (24/01/2016)

- Бингулац, Ненад и Драгојловић, Јоко, „Утицај војних маневара на питање безбедности у Европи са становишта Хелсиншког завршног акта“, Међународни тематски зборник *Четрдесет година од потписивања Хелсиншког завршног акта*, уредници Мина Зиројевић и Весна Ђорић, Институт за упоредно право, Београд, 2015, стр. 109-122.
- Бјелајац, Жељко и Зиројевић, Мина, „Безбедносна култура у ери глобализације“, *Култура полиса*, бр. 23, год. XI, 2014, стр. 77-99.
- Бјелајац, Жељко, *Организовани криминалитет – империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2013.
- Бошковић, Мило, *Криминологија са пенологијом - Социјална патологија*, Правни факултет, Нови Сад, 2002.
- Гађиновић, Радослав, „Безбедност као научна дисциплина“, *Безбедност*, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, год. L, бр. 1-2, 2008, стр. 5-21.
- Гађиновић, Радослав, „Класификација безбедности“, *Наука - безбедност - полиција*, год. 12, бр. 2-3, 2007, стр. 3-26.
- Грчић, Мирко, *Политичка географија*, Географски факултет, Београд, 2000.
- Драгишић, Зоран, „Систем националне безбедности – покушај дефинисања појма“, *Војно дело*, 3/2009, стр. 162-176.
- Драгојловић, Јоко и Бингулац, Ненад, „Безбедност као атрибут и функција савременог полиса“, *Култура полиса*, бр. 24, 2014, стр. 129-141.
- Живковић, Урош и Миленковић, Милош, „Европска унија као глобални актер реформе сектора безбедности и искуство Србије“, *Политичка ревија*, вол. 45, бр. 3, 2015, стр. 209-232.
- Зиројевић, Мина и Бјелајац, Жељко, „Блиско источни тероризам и религија у савременом полису“, *Култура полиса*, бр. 22, год. X, 2013, стр. 193-207.
- Јазић, Александар, „Терористичка пропаганда и улога медија“, *Међународни проблеми*, вол. LXII, бр. 1, стр. 113-135.
- Османлић, Иљаз, „Заједница и друштво“, *Политичка ревија*, вол. 10, бр. 1, 2011, стр. 187-200.
- Симеуновић, Драган, „Миграције као узрок политичких аномалија у Европи“, *Журнал за криминалистику и право*, Криминалистичко-полицијска академија, Београд, 2015, стр. 1-18.
- Стајић, Љубомир, *Основи система безбедности са основама*

истраживања безбедносних појава, Правни факултет, Нови Сад, 2008.

Други извори:

- *BBC News*, „Migrant crisis: Migration to Europe explained in graphics“, www.bbc.com/news/world-europe-34131911 (23/01/2016)
- *Express Uk*, „Islamic State reveals it has smuggled thousands of extremists into Europe“, www.express.co.uk/news/world/555434/Islamic-State-ISIS-Smuggler-THOUSANDS-Extremists-into-Europe-Refugees (24/01/2016)
- *Telegraph*, „Paris terror attack“, www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/france/11995246/Paris-shooting-What-we-know-so-far.html (23/01/2016)
- Whelan, Andy and Delgado, Martin, „Burning with hatred... The right-wing extremist who hated immigrants and multi-culturalism“, www.dailymail.co.uk/news/article-2017962/Anders-Behring-Breivik-Right-wing-extremist-hated-immigrants-multi-culturalism.html (22/01/2016)
- Кривични законик Републике Србије, *Службени гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005 - испр., 107/2005 - испр., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 и 108/2014.
- Министарство унутрашњих послова Републике Србије, www.mup.gov.rs/cms_cir/saopstenja.nsf/arhiva-saopstenja-MUP-2015 (23/01/2016)
- *Телеграф*, „Најстрашнији терористички напади у Европи“, <http://www.telegraf.rs/vesti/1382333-tekle-su-reke-krvi-ovo-su-najstrasniji-teroristicki-napadi-u-evropi-video> (22/01/2016)

Milovan Jovanovic

Nenad Bingulac

TERRORISM AS A CONTEMPORARY SECURITY CHALLENGE

Resume

Achieving sufficient levels of security protection in the contemporary society is the basis for providing personal the protection of society members from various forms of criminal behavior of other members of society, but that is also a basic prerequisite for the protection of state. Without mentioned it cannot be imagine the progress of society. From the results shown so far, it appears that this way protects the existing system of values. Safety,

which is achieved by criminal protection by itself creates nothing but only makes it possible, and at the same time is a basic attribute of every state. With the development of society, evolves the criminal law protection that can be perceived as a guarantor of freedom by limiting human arbitrariness. In recent years, the most common security challenges in most countries are terrorist attacks; therefore the special attention in this work will be dedicated to this issue. Achieving a higher level of security and protection of society, particularly against terrorist attacks, largely depends on the work of many security services, but cannot be omitted, and the necessary criminal protection. At the end of observation of this issue was pointed out to new security challenges faced by European countries, which implies the migrant crisis, and their connection with recent terrorist attacks. With the existing level of security crisis that was caused by the possible infiltration of terrorists in European countries as well as persons who are in search for a better and safer life, Europe is not so far met and therefore does not have adequate security measures. Registration of migrants when entering into each country is one of the methods of forming a unified database on these entities, but it is also their checks whether they are already registered as members of terrorist organizations. The biggest problem the security challenge is precisely those persons who have not been identified as terrorists or potential terrorists. With the changed safely circumstances changes are necessary in the security prevention, which will gone have a direct impact on the criminal protection starting from the changes in penal policy, with the possible changes in some existing offenses under the new security challenges. Key words: terrorism, state security, the security of society, migrant crisis.

* Овај рад је примљен 3. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. марта 2016. године.

*Жељко Бјелајац**

Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад

*Јоко Драгојловић***

Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад

УЛОГА И ЗНАЧАЈ ВАНКРИВИЧНИХ СУБЈЕКТА У САВРЕМЕНОЈ ПОЛИТИЦИ СУЗБИЈАЊА КРИМИНАЛИТЕТА

Сажетак

У последње време како у свету тако и код нас бележи се константан пораст криминалитета. Ова појава се донекле може оправдати снажним друштвеним променама које су захватиле глобално друштво. У том смислу, пораст криминалитета свакако утиче на сигурност и безбедност сваког појединца, односно доприноси осећају несигурности, страха, стрепње. Безбедност је једна од основних људских потреба и у хијерархији људских потреба она се налази на другом месту, одмах након физиолошких потреба (храна, вода, ваздух). Како је безбедност једна од основних људских потреба уз њу неодојиво иде и унапређење вредности појединца, нација, а самим тим и афирмација глобалних вредности које морају несметано да се развијају, испољавају и унапређују. Међутим, стопе криминалитета у друштву указују на огромне размере те је стога неопходно предузе-

* Редовни професор

** Асистент

ти низ мера у циљу његовог сузбијања. Стога у овом раду аутори ће анализирати која је улога и значај ванкривичних субјеката у савременој политици сузбијања криминалитета. Предмет овог истраживања је улога медија, науке, породице и школа у савременој политици сузбијања криминалитета.

Кључне речи: криминалитет, организовани криминалитет, ванкривични субјекти, политика сузбијања криминалитета.

1. КРАТАК ОСВРТ НА СТАЊЕ КРИМИНАЛИТЕТА У САВРЕМЕНОМ ДРУШТВУ

У последње време како у свету тако и код нас бележи се константан пораст криминалитета. Ова појава се донекле може оправдати снажним друштвеним променама које су захватиле глобално друштво. Наиме, промене у друштву, култури, светској економији, као и успостављање глобалних вредности, поред бројних предности, за собом повлачи и низ негативних појава. Те негативне појаве огледају се у новим облицима криминалитета, односно у појави транснационалног организованог криминалитета. Као антидруштвена појава, организовани криминалитет, има изузетну инвентивност и способност, да ствара и користи услове за инфилтрирање у легалне структуре друштва, вешто се адаптирајући на конкретну друштвенополитичку и економску ситуацију, и то не само у националним, него и у наднационалним оквирима.¹

Научнотехнолошки развитак, упоредо са тим што је покренуо снаге које интегришу нашу планету у циљу квалитетнијег живота њених становника, створио је услове и омогућио претпоставке, појединцима са „друге стране закона“, да искористе одређене иновације у сврху организовања и вршења криминалних делатности. Заправо, дошли смо до евидентног парадокса или боље рећи раскорака у развоју друштва, у којем наша свакидашњица обилује низом контрадикторности. С једне стране имамо импозантан помак у цивилизацијском и научнотехнолошком погледу, до неслућених размера, а с друге стране имамо најмрачније и

1) Жељко Бјелајац, „Медији, супкултура и криминалитет у савременом друштву“, *Култура пописа*, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, год. 12, бр. 27/2015, стр. 122.

најбизарније појаве као продукт организованих криминалних активности, превасходно мотивисаних економским разлозима.²

Пораст криминалитета свакако утиче на сигурност и безбедност сваког појединца, односно доприноси осећају несигурности, страха, стрепње. Безбедност је једна од основних људских потреба³ и у хијерархији људских потреба она се налази на другом месту, одмах након физиолошких потреба (храна, вода, ваздух). Како је безбедност једна од основних људских потреба уз њу неодојиво иде и унапређење вредности појединца, нација, а самим тим и афирмација глобалних вредности које морају несметано да се развијају, испољавају и унапређују. Међутим, стопе криминалитета у друштву указују на огромне размере те је стога неопходно предузети низ мера у циљу његовог сузбијања.

2. МЕДИЈИ И КРИМИНАЛИТЕТ

Живот човека у савременом друштву одликује постојање сложене и многоструке поделе рада, па је и његова самосвест само мањим делом утемељена на непосредном искуству, а већим делом почива на информацијама које дели са осталим припадницима заједнице. Филозофи зато кажу да савремени човек живи у свету који познаје углавном „из друге руке“, посредством медија, а не на основу властитог непосредног искуства. Као да и овде важи она класична Русоова максима да се човек рађа слободан, али да је свуда у ланцима.⁴ Однос према спољном свету и према самом себи све се више остварује посредством масовних средстава комуникације.

Масовни медији су општи назив за преноснике информација, односно средстава комуникације различите техничке и функционалне садржине (радио и телевизија, новине, филмови, часописи и друга штампа), настали за потребе масовног друштва. У питању је разноврсна и масовна структура техничке, организационе и кадровске природе и потенцијала информисања, пропаганде и

-
- 2) Жељко Бјелајац, *Организовани криминалитет - империја зла*, Правни факултет за привреду и правосудје у Новом Саду, Нови Сад, 2013, стр. 26.
 - 3) Више у: Јоко Драгојловић, Младен Ђеранић, „Потребе за безбедношћу и сигурношћу у хијерархији људских потреба“, *Култура полиса*, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, год. 12, бр. 28/2015, стр. 291-300.
 - 4) Биљана Продовић, „Утицај медија на ставове и понашање човека-медији и морална паника“, у зборнику: *Криза и перспективе знања науке* (приредила: Бојана Димитријевић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2012, стр. 380-390.

других видова комуникације у савременом свету, чије су просторне могућности и доступности утицаја практично неограничене.⁵

Медији, односно медијски садржаји доприносе да појединац одреди себе и своје понашање у односу на друге – онако како су они медијски представљени. Тако медији помажу да појединац позиционира и одреди себе у односу на друге и боље се оријентише у стварним друштвеним ситуацијама. Другим речима, начин на који ћемо играти своју друштвену улогу и на који реализујемо себе, делом је зависан од грађе добијене из медија.⁶

Средства масовног комуницирања имају свој утицај и на мишљења, ставове, систем вредности, стил живота, и понашање публике. У том смислу, питање које се поставља није да ли медији делују или не делују; питање је колико и како делују на свест и понашање.⁷

Када је реч о утицају медија на криминалитет односно на појаву криминалитета у теорији постоје различита становишта која се крећу од оних који сматрају да медији подстичу појаву криминалитета и који наводе да медији представљају криминогени фактор, до оних који наводе да је улога медија у превенцији криминалитета јако велика.

С једне стране, објективно извештавање делује позитивно, док с друге стране, са сензационалистичким пристуом неком догађају, медији могу негативно утицати на могућности друштва да се успешно бори против криминалитета, чиме се друштво нехотице ставља у инфериоран положај. У ери глобализације криминала, примарне опасности по модерно друштво, *mass* медији би требали да „играју“ једну од водећих улога у домену политике сузбијања криминалитета. Међутим, њихов допринос ће бити контрапродуктиван уколико и даље промовишу романтизоване медијске слике криминалаца.⁸

Медији, али и новинари као неизоставни део медија представљају „очи и уши“ јавности. Као свевидећи адвокат народа, требало би да пазе и воде рачуна о људима који им верују. Међу-

5) Мило Бошковић, *Криминологија*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2006, стр. 222-223.

6) Биљана Продовић, „Утицај медија на ставове и понашање човека - медији и морална паника“, у зборнику: *Криза и перспективе знања науке* (приредио: Бојана Димитријевић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2012, стр. 380-390.

7) Фирдус Цинић, Љиљана Бачевић, *Масовно комуницирање у СР Србији*, БИГЗ, Београд, 1997, стр. 211-212.

8) Жељко Бјелајац, *Политика сузбијања криминалитета*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2015, стр. 352.

тим... Средства масовних комуникација, у непрестаној трци за сензационализмом, не либе се објављивања злочина међу малолетницима, иако упознати са чињеницом да у великој мери утичу на развијање свести малолетника, на садржај њихових мисли и у крајњем случају на њихова криминална дела презентовањем садржаја који су препуни злочина, криминала и крви. Такође, деца проводе доста времена у гледању телевизијских програма, тако да, желели ми то или не, поједине сцене остају у њиховој подсвести. Гледање вестерн филмова, трилера и читање крими романа, онога што се некада звало шунд, изазива у младима потребу опонашања јунака из филмова и романа.⁹

Као штетни садржаји које се појављују и медијима односно садржаји који подстрекавају појаву криминалитета обично се наводе:¹⁰

- криминални садржаји који до краја приказују радњу извршења;
- сензационалистичко писање које изазива непотребан страх код конзумента;
- изношење детаља који могу да ометају истрагу;
- необзирање на претпоставку невиности – осумњичени се унапред оглашава кривим
- задирање у приватни живот лица;
- порнографски садржаји доступни деци и
- садржаји намењени најмлађима у којима доминира насиље.

Међутим објективно информисање јавности о појавама делинквенције и криминалитета у средствима јавног информисања битно утиче и на позитивне представе, формирање ставова јавног мњења и, самим тим, на ефекте друштвене реакције у области спречавања и сузбијања криминалитета. Због тога је њихов задатак „објективно информисање о криминалном феномену“, а њихова важна улога да пренесу информације које би давала одређена стручна тела и органи (полиција и тужилаштва нпр.) у погледу начина заштите грађана од одређених кривичних дела.¹¹

9) Јелена Ристевски, *Утицај медија на малолетничку делинквенцију у Србији*, <http://www.stetoskop.info/Uticaj-mediја-na-maloletnicku-delikvenciju-u-Srbiji-4663-s1-content.htm>, (10.01.2016.)

10 Ђорђе Игњатовић, *Криминологија*, Досије, Београд, 2007, стр. 170.

11 Зоран Стојановић, *Политика сузбијања криминалитета*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 1991, стр. 95.

3. НАУКА И КРИМИНАЛИТЕТ

Важност научних института и развијена академска заједница у једној држави, један је од предуслова да се то друштво успешно супростави криминалитету.¹² Наука мора да пружи знање студентима, полицајцима и свима који учествују у декриминализацији друштва, како да обезбеде непосредно и одрживо сузбијање злочина, односно како да боље примене науку и технику у контексту разумевања проблема криминала, те развију делотворне стратегије за његову превенцију и повећају вероватноћу за откривање и хапшење учинилаца кривичних дела. У том правцу, квалитетно и осмишљено програмирање и реализовање превенције криминалитета, претходно је условљено студиозним научним истраживањем и проучавањем, те утврђивањем и применом научних принципа за контролу криминала као комплексног глобалног феномена.

Научни прилаз превенцији криминалитета захтева утврђивање стратегије у супростављању криминалитету која треба да се заснива на актуелној криминалној политици у друштву. Научна истраживања у оквиру превенције криминалитета имају, пре свега, за циљ да доведу до промена у криминално-политичке стратегије која би тежиште супростављања са репресије требало да пренесе на подручје превенције криминалитета. Научна истраживања у овој сфери требало би да доведу до неопходних промена у нормативном, организационом, стручно-професионалном и функционалном смислу појединих државних органа, у смислу што потпунијег усвајања превентивног метода супростављања криминалитету, него што је то сада случај.¹³ Развијање способности примене научних принципа за контролу криминала, један је од стратешких задатака у развоју политике сузбијања криминалитета. Међутим, тај задатак није једноставан и лак, јер се односи на сложена питања: имплементације, свеобухватног сагледавања потенцијалних утицаја планираних иницијатива за смањење криминала и уопште на генерисање више иновативних предлога за сузбијање ове опасне друштвене појаве. У том правцу међу научницима се и даље воде диферентне расправе.

12) Едина Бећиревић, „Ванкривични субјекти политике сузбијања криминалитета – Дио IV“, у: Мирсад Абазовић, и др., *Политика сузбијања криминалитета*, Универзитет ААБ, Приштина, Универзитет у Сарајеву – Факултет криминалистичких наука, Сарајево/Приштина, 2006, стр. 103.

13) Владимир Кривокапић, *Превенција криминалитета*, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2006, стр. 218.

Улогу науке у превенцији криминалитета, можда треба представити на једноставан начин. На превенцију криминалитета се може утицати кроз едукацију, наставу, истраживања, анализе јавне политике, али и кроз ширење информација које су засноване на доказима о смањењу криминала. Наука мора сагледавати феномен криминалитета, кроз мултидисциплинаран приступ, ослањајући се на експертизе психологије, криминологије, криминалистике, социологије, судске медицине, статистике, математике, биологије, географије, па чак и архитектуре¹⁴, и других наука, чија сазнања могу да подстакну превенцију и допринесу смањењу криминалитета.

4. ПОРОДИЦА И КРИМИНАЛИТЕТ

„Постојање здраве и посвећене породице предуслов је постојања здравог и напредног друштва“.¹⁵ Породица је темељни фактор развоја, младе, здраве, друштвено одговорне, социјално-прихваћене и отпорне личности. Сви чланови породице налазе се под сталним и разноврсним утицајима како социопсихолошким тако и биолошко-репродуктивним, економским и правним. Проф. др Зорица Кубуровић када говори о породици и њеном утицају на своје чланове каже: „Свако сматра да је породица примарна и незамењива у формирању личности и да под тим темељима постоји и опстаје све што има везе с човеком и друштвом. Породица има моћ, још увек, да врши селекцију информација и да их прилагођава и живи по неком властитом кључу“¹⁶ Када појемо од дефиниције у праву која говори о породици као „основној јединици друштва, у којој супружници, деца, ванбрачни партнери и остали сродници, живећи у заједници живота, стварају природне и правом утврђене услове за развој и благостање свих чланова породице, а посебно деце“¹⁷ приоритетно се намеће закључак о снази и утицају породице на нормално и социолошки прихватљиво понашање свих њених чланова и њен позитиван утицај на здраво

14) Више у: Жељко Бјелајац, „Архитектура у функцији превенције криминалитета - однос између физичког окружења и криминалитета“, *Култура полиса*, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, год. 12, бр. 28/2015, стр. 157-168.

15) Милан Почуча, Небојша Шаркић, *Породично право и породичноправна заштита*, Правни факултет Универзитета Унион и ЈП Службени гласник, Београд, 2011, стр. 61.

16) Зорица Кубуровић, „Религија и млади“, *Религија и толеранција*, ЦЕИР, Нови Сад, вол. 7, бр. 12/2008, стр. 217-233.

17) Милан Почуча, *Породично право*, Правни факултет Универзитета Привредна академија, Нови Сад, 2010, стр. 42.

одростање деце и њихов правилан развој као личности. Породицу можемо поделити на функционалну и дисфункционалну. Функционалну породицу детерминишу: љубав, топлина, сигурност, поверење, заштита, нежност, помоћ, подршка, разумевање, саветовање, објашњавање, толеранција, васпитно вођење, сарадња, припадност, материјални и социјални статус, идентитет, уважавање, самоуважавање. Дисфункционалну породицу одређује и карактерише: недостатак љубави, несигурност, одбаченост, пресија, агресивност, притисак, напетост, непријатност, безвољност, апатија, негативизам, бежање у деликтне групе, проституција, како одраслих чланова породице, тако и дечија проституција.¹⁸

Код дисфункционалних породица, поремећени су и елементарни обрасци цивилизованих интерперсоналних комуникација, са искљученошћу емоционалних веза и међусобне привржености. У таквим породицама влада конфузност и дезорганизованост, а основни системи вредности су неусклађени и губе на значају. Међусобни конфликти постају до те мере изражени, да постају хронични облици са којима се живи и функционише у специфичној патолошкој равнотежи.

Из оваквих одређења породице логично произилази да здрава и функционална породица спречава у корену настанак предуслова који воде поједине чланове у девијантно или у крајњем случају ризично понашање. При томе је снажно изражен утицај одраслих особа у породици, као ипак посебној друштвеној групи, повезаној чињеницом сродства и у великој мери затвореној према друштву, осталим друштвеним групама и социолошким појавама, према деци. Такође, дечије одрастање у породици, прати низ специфичности. Неке се огледају кроз:

- учење од старијих;
- прихватање ауторитета родитеља, његових ставова;
- немогућност остварења социјалних контаката ван породице без сагласности;
- материјалну зависност од породице;

18) Проф. др Александар Милић, психолог и психијатар, поред датих дефиниција породице, пишући о поремећајима у понашању унутар породице наводи да је „у центру свих догађања, поред бројних фактора, личност и њена интеракција са социјалном средином која резултира повољним и/или неповољним животним ситуацијама. Социјална средина (социјални миље) делује на развој личности: физичке конституције, способности, темперамента, карактера, потреба, интереса, схватања и ставова. Структура личности је производ деловања бројних фактора фамилиогенетских, социјалних (породице, школе, медија...)“; Александар Милић, *Етиологија насиља у породици као фактор основне превенције*, Приручник за поступање субјеката заштите, Гендер центар – центар за једнакост и равноправност полова, Бања Лука, 2008, стр. 29-30.

- природна ограничења условљена чињеницом физичке и психичке незрелости.

Јасно произилази да здрава и функционална породица кроз међусобну љубав, разумевање, узајамно помагање, поштовање, превентивно утиче на правилно формирање мишљења и односа свих њених чланова према многим животним ситуацијама, биле оне повољне или неповољне. Исто тако дисфункционална породица коју карактерише одсуство било каквог саосећања, љубави, пажње, међусобне бриге и одговорности за здравље, живот, личну безбедност и нормалан развој деце значајно подстиче настанак разних облика девијантног понашања.¹⁹

У лонгитудиналној студији амерички истраживачи су проучавали утицај брачног насиља родитеља, као и изложености физичком и сексуалном злостављању у детињству на криминалитет. Резултати су показали да сексуално злостављање девојчица у детињству представља најзначајнији фактор ризика за насилнички и ненасилнички криминалитет жена.²⁰ Имајући у виду наведено данас се све више говори о могућностима адекватне заштите емоционалног живота деце, јер прикривени проблеми у емотивном животу деце, могу се одразити негативно и резултатом одређених асоцијалних понашања. Посебно је критичан период адолесценције. Сведоци смо да „адолесцентна култура насиља“, посебно осваја и прима се на неприлагођене и неприхваћене дечаке и девојчице, који не испољавају, већ крију и суздржавају емоцију. Тај тињајући страх, са лебдећим питањима, како ће их неко разумети и како ће бити прихваћени, између осталог, за последицу има употребу алкохола и наркотичких средстава, анксиозност, депресију, одбојност према школи, али и оно најтрагичније, повишену стопу самоубистава, или улазак у криминалне кругове и бављење криминалом.

Дакле, породица је друштвена средина у којој се одвија примарни процес васпитања и социјализације личности у којој се стичу прва и основна морална и естетска начела, интелектуалне предиспозиције, радне навике и социјална функција уопште.²¹

19) Жељко Бјелајац, Милан Почуча, „Место и улога религије и породице у развоју и превенцији проституције“, у зборнику: *Организовани криминалитет изазов XXI века* (приредили: Жељко Бјелајац, Мина Зиројевић), Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2012, стр. 243-269.

20) Бјелана Кеџман, „Психосоцијална породична патологија и делинквентност“, *Енграми*, Клиника за психијатрију КЦС, Београд, вол. 29, бр. 1-2/2007, стр. 29-39.

21) Мило Бошковић, Милош Марковић, *Криминологија са елементима виктимологије*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2015, стр. 133.

Стога, дисфункционална породица и породица код које пре свега постоји одсуство васпитне функције нужно води, као што смо и напоменули, у криминалне кругове и бављење криминалом.

5. ШКОЛА И КРИМИНАЛИТЕТ

Образовање (латински *educatus, educate, educere* – изнети; *ducere* – водити; едукација) је процес промене личности у жељеном правцу усвајањем различитих садржаја у зависности од узраста и потреба јединке. Образовање укључује и васпитне, поред образовних садржаја. Наравно, најзначајнија образовна институција образовно – васпитног карактера је школа. Стога, школа има централну улогу у социјализацији деце и младих, а самим тим и утиче на превенцију криминалитета. Бројни аутори истичу ову позитивну улогу школе. „Школе могу бити најприкладније институције за редуковање антисоцијалног и криминалног понашања деце, тако што ће промовисати здравље, толеранцију и социјалну одговорност.“²² Овај приступ усмерен је на подизању свести, нарочито међу школском популацијом, о негативним последицама које доноси криминалитет. Родитељи, наставници, и други чланови заједнице, треба да охрабрују младе да се наоружају знањем против овог савременог зла. Знаци упозорења за потенцијалну опасност, на пример од трговаца људима, морају бити на време детектовани. Када су деца у основној и средњој школи са својим наставницима информисани о свим битним аспектима трговине људима²³, они стварају прву линију одбране против трговаца људима у окружењу. У контексту трговине људима, која је овде наведена као карактеристичан пример, едукација подразумева да се ово кривично дело учини „видљивим“, јер недостатак свести омогућава да оно буде невидљиво, тј. да у „тами“ постоји и да напредује.²⁴

Међутим, неопходно је да школе развијају и интерне програме превенције, у којима би препознали ране знаке криминалитета међу школском децом и младима, али исто тако је неопходно

22) Brenda Morrison, „Bullying and Victimization in School: A Restorative Justice Approach“, *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, Australian Institute of Criminology, Canberra, no. 219/2002, pp. 1-6.

23) Више у: Жељко Бјелајац, Милован Јовановић, „Трговина људским органима – злочин савременог доба“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2014, стр. 269-286.

24) Жељко Бјелајац, *Трговина људима - злочин против човечности*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2014, стр. 378.

да имају спремне реакције и на очигледну појаву криминалитета. Стога се предлаже да ти програми буду четворослојни и да садрже:²⁵

- примарну превенцију;
- рану интервенцију;
- интервенцију;
- ресторативну функцију.

Највећи акценат на прва два нивоа примарне превенције и ране интервенције, усмерени су на адресирање проблема пре него што се они заправо појаве, те на начин одговора на потешкоће које се појављују пре него што постају акутне. Многи аутори сматрају да чак и они млади који су у најризичнијим групама могу имати добробит од оваквих програма који проактивно промовишу опште вредности. Један од примера програма превенције који је дизајниран да изгради толеранцију је програм „Заштитничког понашања“ (енг. *Protective Behaviours*).²⁶

Наравно да родитељи имају примарну улогу у васпитању деце. Међутим ту улогу им перфидно и полако узима један „нови свет“, а то је виртуелни свет интернета, чију сугестибилност на обликовање понашања младих не треба занемарити и потцењивати. Тај виртуелни простот, вешто користе криминалци различитих профила, како би намамљивали потенцијалне жртве. С друге стране, школе су места, која треба да предњаче у употпуњавању празнина у образовању. Наставници у школама треба да преносе практична знања и вештине, те да утичу на креативност деце. Креатори програма по којима се деца различитог узраста образују, морају исте да изместе из прошлог, по много чему превазиђеног времена у садашње време, које је пуно изазова и опасности. Дефинитивно, у том правцу треба прилагодити наставне програме још у основном образовању и усталити, на пример неке предмете као што су „Култура безбедности“ или „Безбедносна

25) Kylie Cann, „Do schools have a role to play in crime prevention?“, Овај чланак је презентован на конференцији „Улога школа у превенцији криминалитета“ коју је организовао Australian Institute of Criminology у сарадњи са Department of Education, Employment and Training, Victoria, and Crime Prevention Victoria, у Мелбурну, 30. септембра – 1. октобра 2002.; Преузето са: Едина Бећиревић, „Ванкривични субјекти политике сузбијања криминалитета – Дио IV“, у: Мирсад Абазовић, и др., *Политика сузбијања криминалитета*, Универзитет ААБ, Приштина, Универзитет у Сарајеву – Факултет криминалистичких наука, Сарајево/Приштина, 2006, стр. 113.

26) Едина Бећиревић, „Ванкривични субјекти политике сузбијања криминалитета – Дио IV“, у: Мирсад Абазовић, и др., *Политика сузбијања криминалитета*, Универзитет ААБ, Приштина, Универзитет у Сарајеву – Факултет криминалистичких наука, Сарајево/Приштина, 2006, стр. 113.

култура“²⁷, где би се континуирано образовали млади о опасностима и ризицима са којима се суочавају у савременом друштву. Школе заправо треба да утичу на будност деце. Утолико пре, јер су различити облици криминалног понашања, између осталог, метастазирали због немара и „успаваности“ друштвене заједнице.

Међу основним задацима које школа треба да оствари јесте оспособљавање ученика за самосталну примену стечених знања у потпуно новим и различитим животним околностима, што у највећој мери подразумева развој стваралачког мишљења. Примена знања у новим ситуацијама и развој стваралачког мишљења јесу основни и трајни циљеви проблемске наставе.²⁸ Ако едукатор може да се повеже са учесницима, онда ће и учесници бити отворенији да приме поруку и да промене свој став или понашање, посматраће едукатора као поуздан извор информација и вероваће у примљене информације.²⁹

Ученици који ће „сутра“ бити одрасли људи и угледни чланови заједнице, са тенденцијом да својој деци и другима преносе стечена знања, морају да се саживе са чињеницом да су потребе за безбедношћу и сигурношћу најелементарније људске потребе. У том смислу, амерички научник *Abraham Maslow* направио је хијерархију људских потреба где истиче да се људске потребе могу сврстати у групе, и да постоји јасна хијерархија између тих група потреба. Нижи нивои потреба се морају задовољити пре него што се активирају потребе виших нивоа. Мословљева хијерархија људских потреба се састоји од пет група потреба, а то су, од најниже до највише, физиолошке потребе, потребе за сигурношћу, потребе за припадношћу, потреба за уважавањем и потреба за самоостварењем.

У том смислу, кроз интерактивну наставу, наставници у школама морају да позиционирају безбедност и заштиту од криминалитета као основну људску потребу, која у хијерархији људских потреба заузима водеће место.

27) Жељко Бјелајац, Мина Зиројевић, „Безбедносна култура у ери глобализације“, *Култура полиса*, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, год. 11, бр. 23/2014, стр. 77-99.

28) Александра Мандић, „Интерактивно учење у проблемској настави“, *Образовна технологија*, Центар за менаџмент у образовању, Београд, бр. 3-4/2001, стр. 49-62.

29) Марија Анђелковић, Маријана Глигорић, (и др.), *Трговина људима – приручник за вршњачку едукацију са анализом добрих пракси превентивног едукативних радионица*, АСТРА – Акција против трговине људима, Београд, 2008, стр. 26.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, Марија, Глигорић, Маријана, (и др.), *Трговина људима – приручник за вршњачку едукацију са анализом добрих пракси превентивно едукативних радионица*, АСТРА – Акција против трговине људима, Београд, 2008.
- Бећиревић, Едина, „Ванкривични субјекти политике сузбијања криминалитета – Дио IV“, у: Мирсад Абазовић, и др., *Политика сузбијања криминалитета*, Универзитет ААБ, Приштина, Универзитет у Сарајеву – Факултет криминалистичких наука, Сарајево/Приштина, 2006.
- Бјелајац, Жељко, Зиројевић, Мина „Безбедносна култура у ери глобализације“, *Култура полиса*, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, год. 11, бр. 23/2014.
- Бјелајац, Жељко, „Архитектурау функцији превенције криминалитета - однос између физичког окружења и криминалитета“, *Култура полиса*, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, год. 12, бр. 28/2015.
- Бјелајац, Жељко, „Медији, супкултура и криминалитет у савременом друштву“, *Култура полиса*, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, год. 12, бр. 27/2015.
- Бјелајац, Жељко, Јовановић, Милован, „Трговина људским органима – злочин савременог доба“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2014.
- Бјелајац, Жељко, Почуча, Милан, „Место и улога религије и породице у развоју и превенцији проституције“, у зборнику: *Организовани криминалитет изазов XXI века* (приредили: Жељко Бјелајац, Мина Зиројевић), Правни факултет за привреду и правосуђе, Нови Сад, 2012.
- Бјелајац, Жељко, *Организовани криминалитет - империја зла*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2013.
- Бјелајац, Жељко, *Политика сузбијања криминалитета*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2015.
- Бјелајац, Жељко, *Трговина људима - злочин против човечности*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2014.
- Бошковић, Мило, Марковић, Милош, *Криминологија са елементима виктимологије*, Правни факултет за привреду и правосуђе у Новом Саду, Нови Сад, 2015.
- Бошковић, Мило, *Криминологија*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 2006.

- Драгојловић, Јоко, Ђеранић, Младен, „Потребе за безбедношћу и сигурношћу у хијерархији људских потреба“, *Култура полиса*, Култура – Полис, Нови Сад, Институт за европске студије, Београд, год. 12, бр. 28/2015.
- Игњатовић, Ђорђе, *Криминологија*, Досије, Београд, 2007.
- Кеџман, Бојана, „Психосоцијална породична патологија и делинквентност“, *Енграми*, Клиника за психијатрију КЦС, Београд, вол. 29, бр. 1-2/2007.
- Кривокапић, Владимир *Превенција криминалитета*, Факултет криминалистичких наука, Сарајево, 2006.
- Кубуровић, Зорица, „Религија и млади“, *Религија и толеранција*, ЦЕИР, Нови Сад, вол. 7, бр. 12/2008.
- Мандић, Александра, „Интерактивно учење у проблемској настави“, *Образовна технологија*, Центар за менаџмент у образовању, Београд, бр. 3-4/2001.
- Милић, Александар, *Етиологија насиља у породици као фактор основне превенције*, Приручник за поступање субјеката заштите, Гендер центар – центар за једнакост и равноправност полова, Бања Лука, 2008.
- Почуча, Милан, Шаркић, Небојша *Породично право и породично-правна заштита*, Правни факултет Универзитета Унион и ЈП Службени гласник, Београд, 2011.
- Почуча, Милан, *Породично право*, Правни факултет Универзитета Привредна академија, Нови Сад, 2010.
- Продовић, Биљана, „Утицај медија на ставове и понашање човека - медији и морална паника“, у зборнику: *Криза и перспективе знања науке* (приредила: Бојана Димитријевић), Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 2012.
- Ристевски, Јелена, *Утицај медија на малолетничку делинквенцију у Србији*, <http://www.stetoskop.info/Uticaj-medija-na-maloletnicku-delinkvenciju-u-Srbiji-4663-s1-content.htm>, (10.01.2016.)
- Стојановић, Зоран *Политика сузбијања криминалитета*, Правни факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, 1991.
- Џинић, Фирдус, Бачевић, Љиљана, *Масовно комуницирање у СР Србији*, БИГЗ, Београд, 1997.
- Morrison, Brenda, „Bullying and Victimization in School: A Restorative Justice Approach“, *Trends and Issues in Crime and Criminal Justice*, Australian Institute of Criminology, Canberra, no. 219/2002.

Zeljko Bjelajac
Joko Dragojlovic

ROLE AND IMPORTANCE OF NON-CRIMINAL SUBJECTS IN
MODERN CRIME PREVENTION POLICY

Resume

In this paper, the authors analyze the role and importance of non criminal subjects in modern crime prevention policy. Thus, the subject of this research is the role of the media, science, family and schools in the contemporary politics of combating crime. Lately, both globally and in our country, there has been a constant increase in crime. This phenomenon can be partly justified by strong social changes that have affected the global society. In this sense, the increase of criminality affects the safety and security of every individuals, and that contributes to a sense of insecurity, fear and anguish. Safety is a basic human need and in the hierarchy of human needs, it is in second place, right after physiological needs (food, water, air). As security is one of the basic human needs and with her inseparable goes and improvement of values of the individuals, nation, and also the affirmation of global values, which must be able to develop, manifest and promote. However, the crime rate in the society indicate enormous proportions and it is therefore necessary to undertake a series of measures in order to combat it. When we talk about the impact of the media on crime or on the occurrence of crime. In theory there are different views ranging from those who think that the media encourage the emergence of crime, and who state that the media are criminogenic factor, to those who say that the role of the media in crime prevention is very large. However, in one hand, objective reporting on crime and reporting on effective actions of the prosecuting authorities has a positive effect, while on the other hand, with the sensationalistic approach for an some event, the media may negatively affect the social abilities to successfully fight against crime.

When it comes to science and its role in contemporary politics of combating crime, certainly it must be

emphasized that providing knowledge to students, police officers and everyone involved in the decriminalization of society, can greatly contribute to the prevention and consequently to the reduction of crime. Of course, science has to overview the phenomenon of crime, through the multidisciplinary approach, relying on the expertise of psychology, criminology, criminalistics, sociology, forensic medicine, statistics, mathematics, biology, geography, and even architecture, and other sciences, whose findings can encourage prevention and to contribute to the reduction of crime.

The role of the family in the prevention of crime is also very high. In disfunkcional'nyh families, as we noted there is confusion and disorganization, and the basic value systems are uncoordinated and lose their importance. Mutual conflicts become exposed in such a degree that they become chronic forms with which member of society live and work in a specific pathological balance. For this reason, it is stated that dysfunctional family relationships are criminogenic factor and often lead to the occurrence of crime. In contrast, healthy and functional family stops the root of the emergence of the preconditions that lead individual members to the deviant and ultimately criminal behavior.

The school has a central role in the socialization of children and young people and therefore affects crime prevention. Schools should raise awareness about the negative consequences of the crime. Also, parents, teachers, and other members community must encourage young people to arm themselves with knowledge of the dangers posed by different types of crime with one hand, while on the other hand should affect the proper development of personality of children so that they tomorrow can become useful members of society, not social problems, or persons engaged in criminal activity.

Key words: criminality, organized crime, non criminal subjects, crime prevention policy.

* Овај рад је примљен 4. фебруара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. марта 2016. године.

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

57

Зоран Милошевић
ИСТОЧНА (ГЕО)ПОЛИТИКА ВАТИКАНА

79

Драган Ж. Марковић
ЗАДРУГАРСТВО И ДЕМОКРАТИЈА

Зоран Милошевић*

Институт за политичке студије, Београд

ИСТОЧНА (ГЕО)ПОЛИТИКА ВАТИКАНА**

Сажетак

Папа Јован XXIII је крајем 60-их година прошлог века говорио да је "стратегија Римокатоличке цркве усмерена на остварење два задатка: пацификацију међународних односа и ширење утицаја преко глобалног пастирства". Другим речима, циљ Ватикана је рах саtolіса, који треба да формира "мирно и хармонично друштво". Због тога Римска црква шири хуманитарни, просветитељски и филозофско-мисионарски рад по свету, помаже сиромашне (посебно који после тога постају римокатолици). У пракси геополитика Ватикана представља антипод политичкој коректности и глобалном материјализму, који све више осваја савременог човека. Но, нови папа Фрањо унео је корекције у ватиканску (гео)политику дајући предност подчињавању православних, пре свега васељенског патријарха и православних у Турској, затим Српске православне цркве и Руске православне цркве у Украјини, уз обавезно промену идентитета, те успостави добрих односа са САД и Великом Британијом, уз чију помоћ жели да слама православне, како је то већ чинио сламајући комунизам и Совјетски Савез.

* Научни саветник

** Рад је настао у оквиру научног пројекта „Демократски и национални капацитети политичких институција Србије у процесу међународних интеграција“ (179009), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Нови папа Фрањо, познато је, не уважава православање и православне цркве и предложио је да се источна политика Ватикана води у оквиру стратегије long duree (“велика делатност”). Такође, папа Фрањо је најавио да ће источну политику водити по образцу који је зацртао Бенедикт XVI, а овај је, опет, био присталица погледа Јована Павла II.

Кључне речи: Ватикан, геополитика, међународни односи, православање, хришћанство, ислам, моћ, власт, идентитет, екуменизам.

Ватикан је једна од најстаријих држава и при том транс-национални религиозни центар, што му омогућава да врши снажан утицај на вредносно-смиасону основу западно-хришћанске цивилизације.¹ Света столица свој утицај шири на различите начине, па и дипломатским путевима. Истраживачи политике Ватикана сматрају да је овај важан религиозни центар започео са дипломатском активношћу 325. године, слањем посланика на Први никејски сабор.² Припрема дипломатских кадрова Ватикана изводи се у Папској црквеној академији, основаној 1701. године од Климента XI и представља један од најстаријих образовних дипломатских установа у Европи и свету.³

Ватикан одржава дипломатске односе са 180 држава, Европском унијом и Сувереним војним редом Малте. Такође, у Ватикану има 69 дипломатских мисија, акредитованих при Светој столици. Дипломатском делатношћу Свете столице руководи државни секретар (обично кардинал – државни секретар), а уз помоћ Одељења за односе са државама. Света столица нема дипломатске односе са 17 држава, од тога девет су исламске, међу државама са којима нема дипломатске односе је и Кина.⁴

Следећа предност Ватикана је везана за политичко-геолошки дијалог са другим религијама (екуменизам), јер има снажан центар, светског карактера, али и раширен апарат за спровођење спољне политике и геополитике или „мисије“, фактички на свим континентима. Ватикану на руку иду и општа друштвено-поли-

- 1) Види: Зоран Милошевић, „Религија и национални идентитет – од прозелитизма до модерних социјалних технологија“, *Српска политичка мисао*, бр. 4, Београд, 2011, стр. 355-375.
- 2) <http://vaticanstate.ru/mezhdunarodnye-otnosheniya/#sthash.luGClb4L.dpuf>
- 3) Види: Николай А. Ковальский, „Ватикан на мировой арене“, *Современная Европа*. №2, Москва, 2001, стр. 19.
- 4) Види: Татьяна В. Зюнова, *Дипломатия Ватикана в контексте эволюции европейской политической системы*. Москва, 2000.

тичка кретања у којима се повећава улога религије у међународним односима, фактички од последње две деценије XX и почетка XXI века.⁵

Ако се проблем сагледава и са историјске тачке, видећемо да је ватиканска дипломатија оставила значајан траг у савременој историји. Дала је кључна решења за Бечки конгрес 1815. године која је означила крај револуција и наполеонских ратова, Бечка конференција 1961. године, на којој је прихваћена знаменита конвенција. Током „хладног рата“ Света столица се борила против комунизма, па и после завршетка овог „рата“ под маском демократизације Источне Европе „освајао је нове територије и људе“, а у том периоду, наводи Александар дел Вал, поучан је пример „Солидарности“, која је уз помоћ Ватикана срушила режим Јарзелског.⁶

1. (ГЕО)ПОЛИТИЧКА СНАГА ВАТИКАНА

Папа Јован XXIII је крајем 60-их година прошлог века говорио да је „стратегија Римокатоличке цркве усмерена на остварење два задатка: пацификацију међународних односа и ширење утицаја преко глобалног пастирства“. Другим речима, циљ Ватикана је *pax catholica*, који треба да формира „мирно и хармонично друштво“. Због тога Римска црква шири хуманитарни, просветитељски и филозофско-мисионарски рад по свету, помаже сиромашне (посебно који после тога постају римокатолици). У пракси, пише Александар дел Вал, геополитика Ватикана представља антипод политичкој коректности и глобалном материјализму, који све више осваја савременог човека.⁷

После 2000 година постојања, духовни утицај папе и римокатоличке цркве је знатан, констатује Орландо Х. Форерес.⁸ Тој Римокатоличкој цркви на чело је дошао папа из Аргентине, па се поменути аутор пита који су му задаци и шта ће он урадити за 1,228 милијарди римокатолика?⁹

5) Галина И. Быкова, *Европейский вектор внешней политики Ватикана в 1990-2012. гг.*, Автореферат, Москва, 2013, стр. 3.

6) Alexandre del Valle, „Soft power: le discret mais très influent pouvoir géopolitique du Vatican“, *Atlantico*, 11/03/2013.

7) Исто.

8) Orlando J. Ferreres, „La tarea abrumadora del Papa“, *La Nacion Argentina*, 27/03/2013

9) Римокатоличке државе не улажу у науку колико, на пример, протестантске. О томе видети: Владан Станковић, „Конфесионалност и политика научнотехнолошког развоја“, *Политичка ревија*, бр. 3, Београд, 2010, стр. 133.

Прво, нови папа је узео име Фрањо, чиме је желео да јавност схвати да га не интересују материјалне ствари, те да ће деловати на основу личног примера. Чиме, дакле, располаже Фрањо да би испунио мисију Римокатоличке цркве? Када се погледају бројке помоћника, тога не недостаје. Има, према подацима из 2012. године 5182 бискупа и 416.000 свештеника (један на 17.000 становника планете, односно један на 3.000 римокатолика). Има, такође, 42.500 ђакона и 120.000 богослова. Има и 55.500 монаха и 707.000 монахиња.

Ватикан своју власт реализује и преко бројних световних римокатоличких организација: синдиката, културних друштава, омладинских организација и сл. Многе од ових организација чланице су Конференције међународних римокатоличких организација, чији рад координира државни секретар Ватикана. Но, поред друштвених организација, Ватикан делује и преко различитих политичких партија у свим државама где има верника ове цркве.

Папски представник је обавезан да делује не само у смеру дипломатских и политичких интереса Ватикана, него и тзв. духовним интересима Римокатоличке цркве, тако да његова мисија има двојни карактер. Благодаревши томе папски представник у некој држави на располагању има не само дипломатски апарат, већ и апарат Цркве унутар те државе, где је акредитован.

Другим речима, папски дипломатски представник на располагању има сво свештенство и монаштво неке државе, почевши од кардинала, надбискупа, бискупа и, наравно, обичних сеоских свештеника. Поред тога, римокатоличке друштвене, културне, политичке организације потчињене су папском представнику. Резултат овога је да нунциј може да има велики утицај на владу државе, какав не може нико други од дипломата.

У овом систему сваки свештеник је практично агент Ватикана и може да сабира поверљиве информације о условима живота у свом граду, као и о личностима од интереса за Ватикан, обично је то о црквеним лицима (свештеницима) конкурентске цркве или верске заједнице.

Даноноћно у Свету столицу стижу информације из свих делова света, од 39 нунција (амбасадора), 25 апостолских делегата (представника папе, они формално немају дипломатски статус), од свих кардинала, надбискупа, бискупа... Због тога се Ватикан сматра најбоље обавештеним центром по питању економије, социјалних и политичких питања.

На чему се базира бурна дипломатска активност Свете столице? Ватикан има ванредно повољну финансијску базу, која може

да носи све трошкове дипломатског деловања. Ватикан има три извора финансирања: Институт религиозних послова (фактички је банка Ватикана, чији буџет годишње има неколико милијарди долара на располагању), прилоге верника и профит од рада властитих финансијских и других предузећа. Удео Ватикана у банкама Италије чини 32 милијарди долара, а поред тога власник је бројних компанија од оних који се баве електроником, хемијом, текстилом, производњом хране, итд. Имовина Ватикана процењује се на 40 милијарди долара. Ватикан располаже у Европи, Латинској Америци и другде акцијама у монополистичким банкама, али и огромном количином пољопривредног земљишта и шума. Само у Италији има 482.000 хектара обрадиве површине, укључујући и неколико хиљада хектара у околини Рима.

Од ходочасника у Ватикан и туриста држава Римокатоличке цркве зарађује годишње између 60 и 100 милиона долара.

Ватикан располаже и бројним средствима масовне комуникације: новинама, часописима, телевизијама, радио-станицама и интернет страницама.

Ипак, у неким истраживањима констатује се да ова већина се не одражава у политици и друштвеном утицају.¹⁰ Осим тога, Ватикан има и непријатеље који га успешно нападају и умањују његову моћ.

2. ВАЖНОСТ ТУРСКЕ ЗА ВАТИКАН

Последњих дана новембра 2014. године папа Фрањо је посетио Турску, при чему је апострофирао два циља: да покуша поправити положај хришћана на Блиском истоку и да зближи Римокатоличку и православну цркву. Да подсетимо да је са истим циљевима у Турску, пре осам година, путовао и папа Бенедикт XVI. Међутим, последња збивања у Украјини, Сирији и Ираку мисију Фрање чине актуелнијом и важнијом.¹¹

Ђермано Дотори за италијански „Лимес“ урадио је анализу поступака новог понтифекса и закључио да папа Фрањо већ црта нову ватиканску геополитику.¹² Нови папа је признао ислам поставио у раван са хришћанством (дајући му једнако достојанство). Урадио је то на крајње необичан начин. Наиме, и затвору за ма-

10) Дарья А. Клименко, *Образ Ватикана в СМИ в период понтификата Бенедикта XVI*, „Этносоциум“, Москва, 2015, стр. 55.

11) Victor Gaetan, „The Pope, Erdogan, Syria, and Ukraine“, *Foreign Affairs*, 28/11/2014.

12) Germano Dottori, „La nuova geopolitica vaticana di papa Francesco“, *Limes*, 03/04/2013.

лолетне Каstell дел Мармо, папа Фрањо је умио ноге затвореној муслиманки. Ово на симболичком нивоу значи да је папа погнуо главу пред муслиманком, чиме је ставио до знања да му је ислам у истој равни са хришћанством. Но, биће да је овим поступком папа покушао да оправда оно што је следило. А следило је вешто дистанцирање од блискоисточних режима, посебно председника Сирије. Наиме, папа је позвао хришћане да уложе више напора и боље уреде Блиски исток, што на језику курије значи не само да се залаже за мир између Палестинаца и Израелаца, него и да се окончају владавине „диктатора“. Да је мислио на Асада сведочи и извештај са овог догађаја француског листа *Le Figaro*, који је све ово назвао патетичним, посебно позивање на мир у Сирији, јер је папа јасно ставио до знања да попут западних влада не подржава Партију арапске социјалистичке обнове (Баас), те да ће против ње покренути и ватиканску дипломатију. Пошто се зна да на Западу, а посебно у САД и Европској унији, као диктатора виде само Асада, порука је јасна. Тиме се папа приближио политици САД, односно како је то закључио поменути италијански аутор Ђермано Дотори, поступци Ватикана за Вашингтон су били изузетно пријатни. Потребно је време да покаже да ли ће Свети престо и Вашингтон руку под руку кренути да спроводе заједничку политику.

У Турској римокатолика је увек било мало, али ова држава је увек имала значајну улогу у Римској цркви.¹³ Римокатолици сматрају да је мајка Христа, Марија, умрла у Ефесу. На подручју данашње Турске родио се и апостол Павле, чија мисионарска путовања по Малој Азији и писма хришћанским заједницама чине неколико књига Новог Завета. Такође, књига Откровења написана је на острву Патмос у Егејском мору, недалеко од обала Турске. Са Турском Ватикан има од 1868. године успостављене дипломатске односе, чак 100 година пре успостављања са Великом Британијом (1982), САД (1984) и Мексиком (1992).

Односи Ватикана и Турске нису били увек добри. Када је 1920. године на власт у Турској дошао Кемал Ататурк створио је крајње антирелигиозни режим. Држава је конфисковала црквену имовину, забранила религиозне делатности, јавно показивање религиозних симбола, док је исламске имаме учинио државним службеницима.

13) Има аутора који сматрају да се Ватикан заправо „предао“ исламу. Види: Ватикан сдaетсa исламу?, voprosik.net/vatikan-sdaetsya-islamu; Види: Зоран Милошевић, „Европска унија и ислам“, *Српска политичка мисао*, бр. 2, Београд, 2012, стр. 257-274.; Салих Селимовић, „Исламизација и двоверје код наших муслимана“, *Политичка ревија*, бр. 2, Београд, 2013, стр. 227.

Но, и у таквим условима римокатолички надбискуп Анђе-ло Ронкали био је представник Ватикана у Турској (1934-1944). Благодарећи свом таленту постао је популарни дипломата у Турској. Говорио је турски језик, дозволио је да се и мисе изводе на турском, одушевљавао се преданошћу муслимана молитвама, а помогао је да се око милион православних Грка исели из Турске. Када је постао папа Јован XXIII, Ронкали је опет манифестовао наклоност ка Турској 1958. године, тако да су га у овој држави звали „Турски папа“ („Papa Turca“). Са овим наслеђем у Турској се обрео и актуелни папа Фрањо, иако су бројни заштитници људских права и заштитници животне средине, тражили да не посећује Ердогана, он је ипак то учинио. Спорна је, између осталог, била и изјава, две године раније (2012), министра екологије и грађевинарства, Барјактар Ердогана, „да хришћанство више није религија, већ култура“, показујући да тиме не треба да се уважава нити признаје од власти.

Папа Фрањо је отишао код Ердогана, „заборављајући“ спорне моменте, да би инсистирао на заједничком у веровању хришћана и муслимана, а то је вера у једног Бога. Затим да покрене разговор о исламском фундаментализму и систематском истребљењу хришћана на територијама које контролише Исламска држава. Но, стиче се утисак да је папа Фрањо понајвише ишао да разјасни убиство популарног свештеника – језуите, грађанина Холандије Ван дер Лугта (Frans van der Lugt), који је одбио да напусти своју кућу у Хомсу (Сирија). Током последњег јављања у граду је било 24 хришћанина, а убио га је маскирани нападач у манастирском врту. Следећа тема су биле избеглице, јер је око 13,6 милиона људи остало без дома, поставши људи без државе и имовине. Од тога око 1,6 милиона су били хришћани, за које је отворено 20 прихватних центара. Да би решио ове проблеме папа Фрањо се обратио турском председнику Ердогану.

Када оцењујемо однос Ватикана према исламу, треба рећи да се догађа својеврсно „повлачење пред исламом“¹⁴, јер нема јасну стратегију према исламу, јер муслимани не прихватају тзв. европски ислам, пошто, према њиховом мишљењу, нарушава правне и духовне норме у животу верника.¹⁵ Ово немање јасног одговора, кошта римокатолике великих страдања и повлачења са простора Блиског истока.¹⁶

14) Зоран Милошевић, „Римокатоличка црква и ислам“, *Политичка ревија*, бр. 3, Београд, 2012, стр. 197.

15) Reiner Naubrich, „Die Schara macht Demokratie fast unmöglich, *Die Welt*, 17/09/2012

16) Зоран Милошевић, „Хришћански идентитет у савременом свету са посебним освртом на Блиски исток“, *Политичка ревија*, бр. 2, Београд, 2012, стр. 133.

Други задатак папе у Турској био је да јавно демонстрира уважавање и љубав према васељенском патријарху Вартоломеју¹⁷, али и да оснажи позиције и ауторитет патријарха, који се нашао у незавидној ситуацији, због игнорисања од стране турске владе. Сусрет папе и васељенског патријарха имао је још једну поруку – да покаже Руској православној цркви свој утицај на православног патријарха у Турској.

Иако је Ватикан одлично упознат са проблемима православних у Турској, где је остало само још око 20 000 православних Грка, што чини само 0,03 одсто становника Турске. Поред тога Турска влада је 1971. године затворила једину богословију православне цркве у Турској, чиме је онемогућила патријаршију да школује своје свештенике, што дугорочно води ка обезглављивању и саме патријаршије, јер патријарх по турским законима мора бити држављанин Турске. Иако су бројни међународни субјекти формално тражили од Турске да дозволи рад православне богословије, а то је учинио и Барак Обама, она то није учинила. Иако је, дакле, притисак на патријарха Вартоломеја лош, за Ватикан је важнија Руска црква, јер је после догађаја у Украјини, када је папа Фрањо и Римокатоличка црква у целини стао на страну Украјине дошло до хлађења односа. Руска црква има доказе да је сукоб у Украјини распаљен захваљујући и деловању Грко-католичке (унијатске) цркве, са центром у Лавову, те да подржава расколничке елементе у овој земљи да би ослабила православље, односно становнике поримокатоличила.

Одлазак код Вартоломеја, који је иначе ближи Ватикану него осталим православним црквама, који више има историјски значај за православне због места столовања – Цариград, гест је којим Ватикан показује да може преузети православне Турске. Међутим, формално то не чини, јер сматра да би Вартоломеј могао бити посредник између Ватикана и Руске цркве, при чему у Риму мисле да би он више штитио њих него православне у Русији. Вартоломеј је чак био врло близу одлуке да призна аутономију Украјинској православној цркви Кијевског патријархата (расколничкој). У последњој секунди је одустао од ове идеје, јер је Филарет („патријарх“ поменуте расколничке цркве) изменио услове признања (у јавности се не зна шта је измењено).

17) У православним листовима и часописима, посебно руским и делимично српским, патријарха Вартоломеја оптужују за екуменизам и пристајање на унију. На пример, први пут у историји један православни патријарх, а то је био Вартоломеј Цариградски, присуствовао је устоличењу папе Фрање. Види: Владимир Димитријевић, „Папа Франческо и америчка реконквиста“, *Печат*, бр. 261, 29. март 2013, стр. 52.

Оно што је, дакле, познато јесте да је папа Фрањо покушао да тргује са Ердоганом око Вартоломеја, како би од њега направио свеправославног лидера, који би као такав потписао унију са Римом.

3. ВАТИКАН И ПРАВОСЛАВНА РУСИЈА

Иако су односи Русије и Ватикана од 1992. године ишли узлазном путањом, пре свега у контексту „меке силе“ (успостављања културних односа, реализација различитих изложби, предавања, курсева итд.), а 2009. представништво Свете столице у Русији унапређено је у амбасаду Ватикана, што значи да су две стране успоставиле пуне дипломатске односе. Новембра 2013. године одржан је и кратки радни састанак у Ватикану председника Русије, Владимира Путина, папе Фрање и државног секретара Пјетра Паролнија. До данас није јасно шта је овај сусрет донео: унапређење међдржавних односа или формирање новог тренда у развоју светске политике?¹⁸

Интересантно је да Ватикан жели да у сарадњи са Русијом преброди кризу Европе, кризу идеја развоја, кризе националне идеје, а Ватикан је центар светске политичке мисли... Но, то је само један делић жеља Свете столице. Међутим, он отвара питање каква је политика Ватикана према Русији?

Савремена ватиканска политика према Русији формулисана је почетком 60-их година прошлог века, од стране кардинала А. Казаролија, секретара Павла VI и Јована Павла II, мада је очигледно да је сама идеја источне политике Ватикана формулисана раније.

Суштина ове политике је задатак разбијања традиционалног руског идентитета (пре свега религиозног) и на његовим „рушевинама“ изградња новог самосазнања Руса на основама које формулише Римокатоличка црква, односно Ватикан.¹⁹ Познато је да би основа била конструкција представа о правди и друштвеном благостању на основу западних вредности, без обзира што руски истраживачи те вредности сматрају неспојивим са руским менталитетом²⁰.

Источна политика Ватикана од краја XIX века па до данас има седам етапа, схваћених као трансформација суштине источне политике.

18) Политика Ватикана к России, voprosik.net/politika-vatikana-k-rossii

19) Исто.

20) Види: Дмитриј Лихачов, „О руском националном карактеру“, у зборнику: *Феноменологија руске душе, О карактеру и менталитету Руса*, Логос, Београд, 2008, стр. 44-48.

Прва етапа источне политике (крај XIX века) била је борба са социјализмом/комунизмом. Та борба не само да је била победоносна, већ је донела и промену сопственог самосазнања, у формулисању и прихватање идеја хришћанске демократије²¹ и хришћанског социјализма. У том периоду Ватикан је подржавао све монархије Европе, па тако и Руску.

Друга етапа источне политике поклапа се са почетком Првог светског рата и револуције у Русији. То је време продирања национализма и комунизма у светску политику и међународне односе. Ова етапа поклопила се са папствовањем Бенедикта XV. Главни циљ је био онемогућавање Русије да победи у светском рату. Ватикан се посебно плашио овладавањем од стране Русије Константинољем (Цариградом) и избијање на границе римокатоличке Аустрије.

Револуцију у Русији Ватикан је дочекао са одобравањем, јер је сматрао да ће падом царског режима утицај Римокатоличке цркве ојачати. Наравно, Ватикан је и страховао од комунизма, тачније руске револуције да ће се проширити и на друге народе и нанети штету и римокатолицима. Обоје се остварило. Но, руска револуција је донела и институционализовање источне политике Ватикана, који је организовао конгрегацију за питања источних цркава (Pro Ecclesia orientale), са задатком потчињавања хришћанских цркава на Блиском истоку, Балкану, Африци и наравно Руске православне цркве. За припрему кадрова отворен је папски Институт источних истраживања, чији је један од задатака био даља доградња концепције источне политике. Када се папа Пие XI разочарао у Совјетски Савез, ставио је улог на италијански фашизам, одобравајући нападе Италије на Етиопију, као и поступке франкиста у Шпанији, а од потписивања конкордата са нацистичком Немачком подржавао је и њену политику. Такође, отворено је подржавао диктаторе Јужне Америке. При томе, само постојање СССР-а сматрао је опасношћу за целокупни римокатолицизам.

Од 1927. године папа Пие XI припремао је „крсташки поход“ против Совјетског Савеза, са циљем потпуног уништавања Руске православне цркве, преко беле емиграције и привођење такве у унију са римокатолицима. У енциклици „*Reverentissimum*“, објављене 1918. године поставио је као најважнији задатак потчињавање источних цркава, што је инспирисало различите агре-

21) До тада Римска црква је одбацивала демократију као масонску, односно окултну творевину. Види: Зоран Милошевић, *Демократија или христократија*, „Света столица између рата и мира“, „Филип Вишњић“, Београд, 1997; Зоран Милошевић, *Друштвена доктрина Римокатоличке цркве*, Институт за политичке студије, Београд, 2001.

сивне идеје и политике према православнима. Папски Источни институт у Риму постао је центар унијатског антируског фронта, а од 1927. стално су предузимани кораци као поунијаћивању дела православних на Истоку, а била је и званично објављена унија са Белорусима и Украјинцима. Главна улога додељена је унијатској цркви. Ова политика дограђена је новим ставовима према православнима и СССР-у, објављеним у енциклици „*Caritate Christi Compulsi*“ (1932). Главна парола енциклике била је крајње милитаристичка и мобилизаторска, а гласила је: „Са Богом против безбожника!“. Енциклика је била заправо одговор на откривање „Ватиканске завере“ под руководством архиепископа Руске православне цркве Вартоломеја, који је руководио „контрареволуционарном општином Високопетровског манастира“, а после тога уследило је још неколико случајева у коме су „главни устаници против комунизма“ били римокатолици, како верници тако и свештеници (Пољаци, Немци – из Поволжја), после чега је почео прогон римокатолика у СССР-у. Касније је Стаљин формулисао посебну политику према немачким римокатолицима и унијатима (грко-католицима) у Совјетском Савезу, а отпор ватиканској политици постаје један од главних праваца међународне политике ондашње Москве.

Почетак Другог светског рата дао је нову наду Ватикану, али она није била основана. Иако је Ватикан издао упутство римокатоличким и унијатским свештеницима да сарађују са онима православним свештеницима који пристају на унију, успех није постигнут, јер су се људи у СССР-у почели враћати православној вери. Ватикан је у то ратно време разрадио план послератног уређења света, где главну реч води Света римска империја немачке нације на челу са Хабсбурзима. Очигледно, источна политика Ватикана у ратном периоду претрпела је крах. Прозелитистичка делатност у СССР-у није дала резултате, идеја стварања Нове римске империје није реализована, а државе које су могле ући у њен састав (Мађарска, Чехословачка, Румунија и Пољска) ушле су у други блок – социјалистички.²²

Трећа етапа је успостављена с почетком „хладног рата“, тј, када је Ватикан схватио да мора уважити чињеницу да СССР има нуклеарно оружје и да је постао снажан пол међународне политике. Године 1947. папа Пие XII поново је позвао на “крсташки рат” против комунизма, назвавши послератно време - „временом

22) Види: Papsko veće za pravdu i mir, *Osnove socijalnog učenja Katoličke crkve*, Fondacija Konrad Adenauer/Beogradska nadbiskupija, Beograd, 2006, (посвећена Јовану Павлу II).

искушења“. За Пиа XII свет се није делио на фашисте и антифашисте, већ на оне који су „за и против Христа“. САД су, наравно, подржавале Ватикан, чак и материјално.

Година 1950, када је Пие XII објавио посланицу народима Русије са позивом да се одрекну комунизма и прихвате римокатоличку веру, сматра се почетком четврте етапе. Папа Пие XII у публицистици је иначе означен као „атлантистички папа“, иако су односи Ватикана са САД и даље били компликовани.

Папа је, наиме, у борби са комунизмом рачунао на финансијску подршку САД, а у случају конфликта СССР-а и САД сматрао је да ће победити Америка, али је, такође, сматрао да је дошло време да успостави контакте са Москвом ради преговора о неширењу нуклеарног оружја. Тако је наступила пета етапа источне политике Ватикана. У овој етапи дошло је до помака у успостављању дипломатских односа, посебно за време папе Јована XXIII. Побољшању односа допринела је Кубанска криза, где је папа Јован XXIII био главни посредник између САД и СССР-а, у делу смањења ескалације нуклеарног конфликта и престанка трке у наоружавању.

Последица отопљавања односа била је пријем Хрушчова у марту 1963. године у Ватикану од стране папе Јована XXIII, а СССР је, за узврат, дозволио обнову бискупата у Мађарској.

Овде треба рећи да је политика Ватикана била усаглашена са западнонемачком политиком са циљем уједињења две Немачке. Идеја је садржала успостављање трговачких и културних веза и „убацивање“ западних културних вредности у социјалистички блок, што би требало да допринесе дестабилизацији комунизма.

Шеста етапа, *ostpolitik*, поклапа се са временом завршетка хладног рата и распада СССР-а. Избор, 1978. године, Војтيله за папу (који је узео име Јован Павле II) постао је кључни фактор који је утицао на однос СССР-а и Ватикана, јер је подржао покрет „Солидарност“ на челу са Лехом Валенсом који је убрзо постао и председник Пољске. н., Пољски председник“ је, потом, вешто спровео политику обнове римокатоличких позиција у држави. Тако је Ватикан постао активни учесник промена у целој Источној Европи, уз помоћ нових медота религиозне геополитике, отворено је подржао експанзију Европске уније и НАТО-а на Исток.²³ Последњи су дошли на ред Белорусија, Украјина и Русија, при чему је најдраматичније стање било (и остало) у Украјини. Почевши од 90-их година прошлог века унијати су силом преузимали

23) Ольга Четверикова, *Измена в Ватикане или заговор пап против християнства*, Москва 2011, стр. 93.

православне храмове, растеривали свештенике и примењивали свако друго насиље, од медијског до терора.²⁴

У украјинском питању Ватикан је радио на томе да Руска православна црква призна неканонски одвојене делове, тачније самозвану Украјинску православну цркву, Кијевски патријархат и Украјинску православну аутокефалну цркву. Такође, својим позицијама Ватикан је ојачао унијате, тачније Грко-католичку цркву у Украјини.²⁵

У Белорусији Ватикан је постао главни заговорник економског повезивања Белорусе са Европском унијом, а кидана односа са Русијом. Такође, ради на обнови унијатске идеје у овој држави.²⁶

Седма трансформација источне политике догодила се крајем XX и почетком XXI века. Папа Јован Павле II је дао изузетну подршку Словенији и Хрватској и иступио против православних Срба.²⁷ Ватикан у то време подржава расколничку тзв. Македонску православну цркву, подржава оснивање Црногорске православне цркве, ради на унији преко придобијених владика Српске цркве, а све у оквиру политике екуменизма. Свети престо је подржао и напад НАТО-а на СР Југославију, односно акцију отимања Космета од Србије.²⁸ Поред тога, Ватикан је прогласио блаженима Ханса Ивана Мерца²⁹ и Алојзија Степинца (1998), са тенденцијом да другог преведу у „статус“ свеца.

-
- 24) Види: *Украјинско питање данас*, зборник радова, приредио: Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2015; Зоран Милошевић, *Од Малоруса до Украјинаца, Прилог проучавању промене културног и националног идентитета Малоруса*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008, стр. 39.
- 25) В. И. Петрушко, „Размишљање поводом беатификације унијатског митрополита Андреја Шептичког“, у зборнику: *Унија, политика Римокатоличке цркве према православним Словенима*, 2. издање, приредио: Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2015, стр. 285-298.
- 26) В. И. Јермолович, С. В. Жумар, *Необјављени рат, деловање римокатоличко-пољске илегалне у Белорусији 1939-1953*, Бели анђео, Шабац, 2003.; А. Д. Гронски, „Успостављање конфесионалног јединства источно-словенског становништва северозападног краја Руске империје у XIX веку“, у зборнику: *Јединство православних Словена*, књ. 1, приредио: Зоран Милошевић, Филозофски факултет, Источно Сарајево, 2006, стр. 296-313.
- 27) Види: Зоран Милошевић, „Да ли ће Црна Гора постати Црвена Хрватска?“, у зборнику: *Рим не мирује, О старим и новим покушајима Римокатоличке цркве да потчини православне*, приредили: Момир Васиљевић/Зоран Милошевић, Бели анђео, Шабац, 2003, стр. 127-132.; Зоран Милошевић, „Нови покушаји Римокатоличке цркве да потчини православне“, у зборнику: *Рим не мирује*, стр. 133-163.
- 28) Зоран Милошевић, „Независност Космета – историјско подсећање и нова питања?“, *Политичка ревија*, бр. 1, Београд, 2008, стр. 9.
- 29) Зоран Милошевић, *Ко је Ханс Иван Мерц новоблажени Римске цркве*, Бели анђео, Шабац, 2003.

На глобалном нивоу Ватикан је подржао амерички концепт глобализације, тј. Новог светског поретка, уградивши у њега концепцију јединствене римокатоличке Европе од Атлантика до Урала. Папа Бенедикт XVI је у енциклики „*Caritas in Veritate*“ прогласио приоритет глобализма за савременост.³⁰ Интересантно је и то што је од 2006. године саветник у Ватикану постао Хенри Кисинџер, који се по именовану срео са Владимиром Путином у Москви 2012. године.

Нови папа Фрањо, познато је, не уважава православље и православне цркве. Но, актуелни папа је предложио да се источна политика Ватикана води у оквиру стратегије *long duree* (“велика делатност”).³¹ Папа Фрањо је најавио да ће источну политику водити по обрасцу који је зацртао Бенедикт XVI, а овај је, опет, био присталица погледа Јована Павла II.

„Јован Павле II је био ‘географски’ папа. Једном приликом је у разговору с новинарима изјавио: ‘ја увек живим у тој димензији, крећем се мислима око земаљске кугле’. Затим је додао: ‘Папа мора да има свест о духовној географији. О географији у којој су означене земље, места са манастирима и храмовима посвећеним Богородици.’ Војтила је у извесном смислу био географ – мистик. Његова црквена и духовна геополитика била је превасходно везана са континенте: Африка, Америка, Азија, Европа за њега нису биле тек академске дефиниције, већ реалност.”³²

„Дакле, говоримо о папи из Пољске, али пре свега о хабсбуршком папи.“ „Јован Павле II је веровао у теологију нација“.
„Јован Павле II је, дакле, веровао у нације и њихову историјску и културну основу, мада је сматрао да треба да буду део ширих система, односно, веровао је у вишеполарни свет“.³³

Још један од неиспуњених задатака из Војтилиног мандата је Русија. У свом односу са Москвом Јован Павле II је ‘платио’ чињенице да је пољског порекла. Стога је морао да реорганизује римокатолицизам у постсовјетском контексту. Његов мандат је закључен негативним билансом након дијалога са патријархом московским и целе Русије. Андреа Рикарди Војтилину политику

30) „*Caritas in Veritate*“, пункт 78 „Закључение“, Бенедикт XVI, http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate_en.html (07.02.2014)

31) Н. Лисовой, „Небесная геополитика. Распространит ли Россия свое влияние на католический мир после визита Путина в Ватикан“ //Свободная пресса. <http://svpressa.ru/politic/article/78027/>, <http://interaffairs.ru/read.php?item=12000>

32) Andrea Rikardi, „Papa Racinger i nasleđe Voltile“, *Limes*, br. 2-3, 2006, str. 9.

33) Исто, стр. 10.

према Русији оцењује као промашену,³⁴ а то би могло да се деси и папи Фрањи.

Но, овде сада има један важан детаљ. Не само да је ојачала руска држава, већ и Руска православна црква, које имају ресурсе за повратак дела, ако не и свих изгубљених позиција. Тога су свесни и у Ватикану па се чују предлози за „ревизијом“ источне политике у смеру „одустајања од традиције *arcane imperii* и примене традиције *raison d'etat* – одустајање од реализација властитих интереса насилним, неморалним средствима и примена традиције реализације својих интереса дозвољеним средствима, или у крајњој мери прихватљивим средствима“.

Према „законима експанзије“ Фридриха Рацела, Ватикан има ограничене услове за даљу експанзију. Наиме, од седам закона, четири, која се односе и на Свету столицу, гласе: „држава расте сразмерно развоју њене културе“, „просторни раст државе прате друга испољавања њеног развоја у сферама идеологије, производње, комерцијалног пословања, снажног ‘привлачног зрачења’, прозелитизма; треће, почетни импулс експанзије долази споља, пошто државу на ширење изазива држава (или територија) са очигледно нижом цивилизацијом и четврто, општа склоност ка асимилацији или апсорпцији слабијих нација подстиче на још изразитије повећање територија у кретању које само себе храни.³⁵

Да је ова геополитичка тврдња тачна потврђује и Петер Ковачич Першин на примеру Словеније. Наиме, „рекатолизација је најзапаженија појава транзицијског доба. То се не односи само на Словенију, већ и на друге ‘католичке’ државе некадашњег социјалистичког блока“.³⁶ Но, иако је Римокатоличка црква у неким државама ојачала, пре свега оним са бесконачном транзицијом (слабе државе), ту поред Словеније, Хрватске, Пољске припада и Украјина, али овде је била велика помоћ целокупног Запада, истовремено, Света столица није напредовала на пољу културе. Може се рећи да је чак ушла у фазу декаденције, тако да већина поменутих критеријума о геополитичкој експанзији није на страни Ватикана.

Са овим ставом сагласан је и Александар Дугин, који пише да Ватикан нема услова за директну експанзију, већ преко Средње

34) Исто, стр. 13.

35) Према: Александар Дугин, *Основи геополитике, књ. 1, Геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004, стр. 41-42.

36) Peter Kovačič-Peršin, *Duh inkvizicije, Slovenski katolicizem med restavracijo in prenovi*, Društvo 2000, Ljubljana, 2012, str. 131.

Европе (Аустро-Угарске).³⁷ Међутим, пошто је тај простор прекомпонован у њему доминирају друге тенденције, пре свега, сада неприродне атлантистичке, али да је судбина римокатолицизма везана за германски народ, који није геополитички слободан.³⁸ Пошто Ватикан на Балкану своје присуство одржава и шири помоћу Хрвата, важно је видети да геополитика мисли да та политика „губи своју оправданост и тиме стиче негативни предзнак“.³⁹ Да би Хрвати постали геополитички народ морају се вратити Средњој Европи.

Када се анализи дода и Кина („највећи проблем за Ватикан“), онда се потврђује геополитичка теза да римокатолицизам јача само тамо где су слабе државе и где је на делу културна дегенерација народа. Са Кином је проблем додатно кулминирао 2000. године када је, 1. октобра, за национални празник Народне Републике, Ватикан прогласио кинеске мученике свецима. Власти у Пекингу оцениле су тај чин зловним,⁴⁰ и од тада ионако лоши односи постали су очајни.

Нови елемент (и аргумент) у корист Ватикана се, да напоменемо, пронашао код проучавалаца транснационалних корпорација. Наиме, део аутора Ватикан у литератури посматра и као међународног олигарха (због богатства које поседује), односно као транснационалну корпорацију који се бави свим (не)дозвољеним пословима, од прања новца, корупције, до издавања увећаних рачуна ради прибављања, организација јавних кућа, различите производње, па и оружја.⁴¹ Према неким мишљењима, ни једна држава, било она феудална или национална, нема шансе да се избори са транснационалним корпорацијама. Током историје, националне државе су победиле само темпларе, али се та победа показала – пировом! Како што се приказује у популарном руском филму режисера Захарова „нашег змаја може да победи само змај“, тако и у савременим, врућим и хладним ратовима, ефикасно ратовати против транснационалних корпорација могу ратовати само друге

37) На овај начин се сагледава и актуелни покушај Свете столице да се приближи Српској православној цркви, „јер пут до Москве води преко Београда“. Јурица Керблер/Раде Драговић, „Хрвати бесни на папу због Београда“, *Вечерње новости*, Београд, 20. децембар 2015, стр. 4; Види: Никола Жутић, *Римокатоличка црква и хрватство*, ИСИ, Београд, 1997.

38) Александар Дугин, *Основи геополитике, књ. 1*, стр. 45-46.

39) *Исто*, стр. 394; Упор.: К. Н. Николаев, *Експазия Рима в Россию*, Москва, 2005.

40) Andrea Rikardi, *Papa Racinger i nasleđe Vojtile*, стр. 12.

41) „Ватикан, как международный олигарх“, voprosik.net/vatikan-kak-mezhdunarodnyj-oligarh

корпорације.⁴² Другим речима, Ватикану се може супротставити само јака православна црква. Руска црква, бар према социолошким истраживањима, није довољно јака за ову борбу.⁴³ Можда је то и разлог бројних пораза, посебно у Украјини, али и очекивања да се за православље заузме држава.

ЛИТЕРАТУРА

- Быкова, Галина И., *Европейский вектор внешней политики Ватикана в 1990-2012. гг.*, Автореферат, Москва, 2013.
- „Ватикан, как международный олигарх“, voprosik.net/vatikan-kak-mezhhdunarodnyj-oligarh
- „Ватикан сдается исламу?“, voprosik.net/vatikan-sdaetsya-islamu
- Valle, Alexandre del: „Soft power : le discret mais très influent pouvoir géopolitique du Vatican“, *Atlantico*, 11/03/2013
- Гронски, А. Д., „Успостављање конфесионалног јединства источно-словенског становништва северозападног краја Руске империје у XIX веку“, у зборнику: *Јединство православних Словена, књ. 1*, приредио: Зоран Милошевић, Филозофски факултет, Источно Сарајево, 2006.
- Gaetan, Victor, „The Pope, Erdogan, Syria, and Ukraine“, *Foreign Affairs*, 28/11/2014
- Dottori, Germano, „La nuova geopolitica vaticana di papa Francesco“, *Limes*, 03/04/2013
- Дугин, Александар, *Основи геополитике, књ. 1, Геополитичка будућност Русије*, Екопрес, Зрењанин, 2004.
- Димитријевић, Владимир, „Папа Франческо о америчка реконквиста“, *Печат*, бр. 261, 29. март 2013.
- Жутић, Никола, *Римокатоличка црква и хрватство*, ИСИ, Београд, 1997.
- Зонова, Татьяна, В. *Дипломатия Ватикана в контексте эволюции европейской политической системы*, Москва, 2000.
- Јермолович, В. И., Жумар, С. В., *Необјављени рат, деловање римокатоличко-пољске илгале у Белорусији 1939-1953*, Бели ањео, Шабач, 2003.

42) „Ко ће победити транснационалне корпорације?“ <http://www.carsa.rs/ko-ce-pobediti-transnacionalne-korporacije/>

43) Игор П. Рјазанцев, „Однос руске омладине према Руској православној цркви“, *Политичка ревија*, бр. 1, Београд, 2007, стр. 365.

- Керблер, Јурица/ Драговић, Раде, „Хрвати бесни на папу због Београда“, *Вечерње новости*, Београд, 20. децембар 2015.
- Ковальский, Николай А., „Ватикан на мировой арене“, *Современная Европа*. №2, Москва, 2001.
- Клименко, Дарья А., *Образ Ватикана в СМИ в период понтификата Бенедикта XVI*, „Етносоциум“, Москва, 2015.
- Kovačić-Peršin, Peter *Duh inkvizicije, Slovenski katolicizem med restavracijo in prenovi*, Društvo 2000, Ljubljana, 2012.
- „Ко ће победити транснационалне корпорације?“ <http://www.carsa.rs/ko-ce-pobediti-transnacionalne-korporacije/>
- „Caritas in Veritate“, пункт 78 „Закључение“, Бенедикт XVI, http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/encyclicals/documents/hf_ben-xvi_enc_20090629_caritas-in-veritate_en.html (07.02.2014)
- Лихачов, Дмитриј, „О руском националном карактеру“, у зборнику: *Феноменологија руске душе, О карактеру и менталитету Руса*, Логос, Београд, 2008.
- Лисовой, Н., „Небесная геополитика. Распространит ли Россия свое влияние на католический мир после визита Путина в Ватикан“// Свободная пресса. <http://svpressa.ru/politic/article/78027/>, <http://inter-affairs.ru/read.php?item=12000>
- Милошевић, Зоран, *Демократија или христократија, Света столица између рата и мира*, „Филип Вишњић“, Београд, 1997.
- Милошевић, Зоран, *Друштвена доктрина Римокатоличке цркве*, Институт за политичке студије, Београд, 2001.
- Милошевић, Зоран, „Да ли ће Црна Гора постати Црвена Хрватска?“, у зборнику: *Рим не мирује, О старим и новим покушајима Римокатоличке цркве да потчини православне*, приредили: Момир Васиљевић, Зоран Милошевић, Бели анђео, Шабац, 2003.
- Милошевић, Зоран, „Нови покушаји Римокатоличке цркве да потчини православне“, у зборнику: *Рим не мирује, О старим и новим покушајима Римокатоличке цркве да потчини православне*, приредили: Момир Васиљевић, Зоран Милошевић, Бели анђео, Шабац, 2003.
- Милошевић, Зоран, *Ко је Ханс Иван Мерц новоблажени Римске цркве*, Бели анђео, Шабац, 2003.
- Милошевић, Зоран, *Нови пут Русије, Русија у поствизантијском и религиозном вртлогу*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2005.

- Милошевић, Зоран, *Од Малоруса до Украјинаца, Прилог проучавању промене културног и националног идентитета Малоруса*, Завод за уџбенике и наставна средства, Источно Сарајево, 2008.
- Милошевић, Зоран, „Независност Космета – историјско подсећање и нова питања?“, *Политичка ревија*, бр. 1, Београд, 2008.
- Милошевић, Зоран, „Религија и национални идентитет – од прозелитизма до модерних социјалних технологија“, *Српска политичка мисао*, бр. 4, Београд, 2011.
- Милошевић, Зоран, „Европска унија и ислам“, *Српска политичка мисао*, бр. 2, Београд, 2012.
- Милошевић, Зоран, „Римокатоличка црква и ислам“, *Политичка ревија*, бр. 3, Београд, 2012.
- Милошевић, Зоран, „Хришћански идентитет у савременом свету са посебним освртом на Блиски исток“, *Политичка ревија*, бр. 2, Београд, 2012.
- Милошевић, Зоран, *Религија и идентитет*, Народна и универзитетска библиотека, Бања Лука, 2013.
- Николаев, К. Н., *Экспазия Рима в Россию*, Москва, 2005.
- Papsko veće za pravdu i mir, *Osnove socijalnog učenja Katoličke crkve*, Fondација Konrad Adenauer/Beogradska nadbiskupija, Beograd, 2006, (посвећена Јовану Павлу II).
- „Политика Ватикана к Русији“, voprosik.net/politika-vatikana-k-rossii
- Петрушко, В. И., „Размишљање поводом беатификације унијатског митрополита Андреја Шептичког“, у зборнику: *Унија, политика Римокатоличке цркве према православним Словенима*, 2. издање, приредио: Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2015.
- Rikardi, Andrea, „Papa Racer i nasleđe Voltilе“, *Limes*, br. 2-3, 2006.
- Рјазанцев, Игор П., „Однос руске омладине према Руској православној цркви“, *Политичка ревија*, бр. 1, Београд, 2007.
- Селимовић, Салих, „Исламизација и двоверје код наших муслимана“, *Политичка ревија*, бр. 2, Београд, 2013.
- Станковић, Владан, „Конфесионалност и политика научнотехнолошког развоја“, *Политичка ревија*, бр. 3, Београд, 2010.
- *Украјинско питање данас*, зборник радова, приредио: Зоран Милошевић, Центар академске речи, Шабац, 2015.
- Ferreres, Orlando J., „La tarea abrumadora del Papa“, *La Nacion Argentina*, 27/03/2013

- Haubrich, Reiner, „Die Schara macht Demokratie fast unmöglich, *Die Welt*, 17/09/2012
- Четверикова, Ольга, *Измена в Ватикане или заговор пап против хришћанства*, Москва 2011.

Zoran Milosevic

THE EASTERN (GEO)POLITICS OF VATICAN

Resume

The last transformation of Eastern politics happened at the end of XX century and at the beginning of XXI century. The new politics started when Pope John Paul II provided strong support to Slovenia and Croatia and opposed Orthodox Serbs. Today Vatican supports schismatic Macedonian and Montenegrin orthodox churches and seeks to create ecumenical religion through loyal bishops. Vatican also supported NATO aggression against Yugoslavia, that is to say separation of Kosovo from Serbia. Apart from that, Vatican gave the status of blessed to Ivan Merz and Aloysius Stepinac, who has chance to become saint.

*On the global level, Vatican supports American concept of globalization, which is to say New World Order with concept of unique Roman Catholic Church from Atlantic to Ural. Pope Benedict XVI in his encyclical *Caritas in Veritate* gave priority to globalism in contemporary age. It is interesting that Henry Kissinger became advisor in Vatican in 2006. He met with Vladimir Putin in Moscow in 2012.*

Despite the fact that a new pope Francis does not respect Orthodoxy and orthodox churches, he suggested a new approach to Eastern policy of Vatican – long dure. He promised he would pursue eastern policy on the basis left from Benedict XVI.

„John Paul II was geographical pope. He once said in interview: I always live in this dimension, in my mind I always go around the globe. Then he added: Pope must be aware of spiritual geography. It is geography, which marks lands and places with monasteries and temples dedicated to the Virgin Mary. In some way he was a

mystic geographer. His church and spiritual geopolitics was focused on continents. For him Africa, America, Asia and Europe were not just academic definitions, it was reality.”

*One of the failed tasks from John Paul’s period is Russia. In his relation with Moscow he suffered from the fact that he is Polish. That’s why he had to organize Roman Catholicism in Post-Soviet Context. His period ended with negative balance after dialogue with Moscow. Andrea Ricardi marks his policy towards Russia as unsuccessful, and the same could happen to Francis. Russian state and Russian church are becoming stronger and stronger, so they can easily return lost positions. Vatican is aware of that, so that’s why various suggestions to revise eastern policy can be heard nowadays. It is suggested to change tradition *arcane imperii* to *raison d’etat*. So Vatican renounces from realization of its own interest in aggressive and immoral way and declares new way of realization of its interest with more appropriate instruments.*

Researchers of transnational corporations have found a new argument. Some authors consider Vatican as international oligarch (because of the wealth it owns) and transnational corporation which deals with illegal business (money-laundering, corruption, organization of public houses, illegal arms trade). According to some authors, no feudal or national state could defeat transnational corporations. History shows that nation states could only defeat Templars, but that was Pyrrhic victory. As it is said in popular Russian movie – our dragon can be defeated only by dragon, in contemporary cold and hot wars transnational corporations could be defeated only by other corporations. In other words, only strong Orthodox church (strong in spiritual, theological, material and organizational way, of course) could resist Vatican.

Key words: Vatican, geopolitics, international relations, Orthodoxy, Christianity, Islam, Power, Identity, Authority, Ecumenism.

*Драган Ж. Марковић**

Институт за политичке студије, Београд

ЗАДРУГАРСТВО И ДЕМОКРАТИЈА**

Сажетак

Предмет рада је задружно управљање засновано на изворним задружним принципима и задружна демократија. Основни циљ рада је да укаже на значај који би задругарство могло имати за развој демократије и друштва у Србији. У складу са циљем рада коришћена је компаративна и дијалектичка метода. У анализи се указује на демократичност изворних задружних принципа и на одређене економске и друштвене предности које задруге имају у односу на капиталистичко предузеће. Основна предност задруге је што има и економску и социјалну функцију, док је капиталистичко предузеће чисто економска организација. Обезбеђивањем економске сигурности, задругари здруженим снагама истовремено обезбеђују и своју социјалну сигурност. Задруге су демократске организације којим управљају и чији рад контролишу њихови чланови, тако што активно учествују у утврђивању пословне политике, одлучивању и спровођењу заједничких одлука. Задругарство, због својих предности, може бити значајан фактор у обезбеђивању одрживог економског и друштвеног развоја у Србији.

Кључне речи: задругарство; демократија; задружна демократија.

* Научни саветник

** Овај рад је настао на пројекту 179009 који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

Задруга се, као ванпородични облик привређивања, појавила средином 19. века. Као пандан индустријском предузећу, које је настало у функцији социјализације производње, настала је потрошачка задруга у функцији социјализације потрошње. Прво је 1844. године основана потрошачка задруга незапослених роцделских¹ ткача, а потрошачке задруге су, заједно са штедно-кредитним задругама које су претежно у функцији потрошње, од почетка биле и остале најмасовнији облик задругарства, па су чак и произвођачке задруге великим делом у непосредној функцији не само производње већ и личне потрошње, јер се поред производње баве и прометом.

Потрошачке задруге настале су као најнепосреднији израз најнеопходнијих животних потреба, али пошто потрошње нема без производње, настало је и произвођачко задругарство као социјалистичка алтернатива капиталистичком предузетништву. Захваљујући својим предностима, задругарство је до краја 20. века израсло у најмасовнији и најкомпактнији међународни покрет. Захватањем свих сфера друштвене репродукције, окупило је око 800 милиона задругара удружених у преко 750 хиљада задруга са око 100 милиона запослених и преко 3 милијарде корисника њихових услуга.

Задругарство свих земаља удружено је у јединствени Међународни задружни савез, који окупља преко 200 националних организација, и делује као самостално невладино удружење. Основан је 19. августа 1895. године, и из удружења првенствено европских потрошачких задружних савеза развило се у пословно удружење задружних организација из свих делова света и свих привредних сфера.

Задругарство је свугде представљало спасоносни излаз из друштвених криза из којих се тешко може изићи без максималне мобилизације свих друштвених снага. Таква мобилизација би се могла извршити управо реафирмацијом изворног задругарства, заснованог на начелима која су по својој природи мобилизаторска.

Нису роцделски ткачи за основу свог задружног организовања случајно прихватили та начела да би удруженим снагама решавали своје животне проблеме које им нико други није могао решити. И нису она случајно постала и деценијама остала основа свеколиког задружног организовања широм света, да их ни 31. конгрес Међународног задружног покрета није битно изменио утврђујући следећа савремена начела:

1) Роцдел (Енглеска).

1. *Начело добровољности и отвореног чланства*, по којем су задруге добровољне организације, отворене за све који прихватају задружна начела и на њима заснована права, обавезе и одговорности, без обзира на социјалну, националну, политичку, верску, расну и сваку другу припадност. У задругу се улази и из ње излази по сопственој вољи и личном опредељењу.
2. *Начело демократичности* подразумева да су задруге демократске организације којим управљају и чији рад контролишу њихови чланови, тако што активно учествују у утврђивању пословне политике, одлучивању и спровођењу заједничких одлука.
3. По *начелу економског учешћа*, чланови задруге непосредно располажу задружном имовином, контролишу пословање задруге, својим радом и средствима доприносе јачању материјалне основе и развоју задруге, и сразмерно свом доприносу учествују у извлачењу одређених користи од делатности задруге.
4. *Начело аутономности и независности* значи да су задруге самосталне организације самопомоћи, којим управљају њихови чланови. Чланство демократски контролише и сарадњу задруге са другим организацијама и државним органима, укључујући и увећање капитала из спољних извора.
5. Применом *начела образовања, обуке кадрова и информација*, се ради успешног учешћа у раду и развоју задруге, обезбеђује задругарима, изабраним представницима, менаџерима и сарадницима одговарајуће образовање, информисање и стручна обука.
6. *Начело сарадње задружних организација* упућује задружне организације на међусобно повезивање и сарадњу, као и са корисницима њихових услуга и структурама локалног, националног, регионалног и међународног значаја.
7. *Начело учешћа у јавном животу* изражава природу рада задружних организација, који је саставни део јавног живота у задовољавању заједничких потреба грађана, и стално је на линији друштвеног развоја.

У поменутих начелима садржане су основне задружне вредности самопомоћи, демократичности, једнакости и солидарности, које у суштини изражавају најдрагоценије људске вредности: искрености, отворености, друштвене одговорности и бриге за друге по принципу „сви за једног и један за све“. Из тих

вредности изведена је и дефиниција задруге, усвојена на 31. конгресу Међународног задружног савеза, по којој је „...задруга аутономна заједница добровољно удружених лица, у циљу задовољавања заједничких економских, социјалних и културних потреба и жеља, на основу заједничког поседовања имовине и демократски контролисаног пословања“.²

Захваљујући својим предностима, задруге су за релативно кратко време постале универзални облик задовољавања заједничких потреба у свим сферама друштвене репродукције. Већ деценијама раде земљорадничке, занатске, стамбене, услужне, здравствене, штедно-кредитне, набавно-продајне, потрошачке и друге задруге, у функцији задовољавања најразноврснијих потреба.

Задруге се у условима жестоке тржишне конкуренције, не би могле одржати и развијати да немају одређене економске и друштвене предности у односу на капиталистичко предузеће као типични облик привређивања капиталистичког друштва. Те предности омогућавају да задруге чак и уз извесно запостављање економских критеријума у свом пословању егзистирају упоредо са моћним акционарским корпорацијама, које су и саме својеверстан облик капиталистичког задругарства.

Основна предност задруге је што има двојну – економску и социјалну функцију, док је капиталистичко предузеће чисто економска организација, која социјалну заштиту остварује само уколико је она у непосредној функцији репродукције капитала. И док су у предузетништву економска и социјална функција међусобно супротстављене тако што се једна остварује на рачун друге, у задругарству се та супротност превазилази јер се економска и социјална функција међусобно условљавају, допуњавају и стапају у јединствену функцију репродуковања заједничког живота и друштвеног развоја. Обезбеђивањем економске сигурности, задругари здруженим снагама истовремено обезбеђују и своју социјалну сигурност.

Суштинска разлика је у томе што је капиталистичко предузетништво експлоататорски, док је задругарство антиексплоататорски, у суштини социјалистички облик привређивања. Прво је у функцији остваривања профита власника капитала на рачун изнајмљених радника, а друго у функцији заједничког задовољавања животних потреба сопственим радом и ангажовањем, без међусобног искоришћавања. Разлика није у томе што је предузеће профитна, а задруга непрофитна организација, већ у карактеру

2) *Век и по задругарства*, Задружни савез Југославије, 1995, стр. 16.

профита, који је у једном случају резултат присвајања туђег, а у другом сопственог рада.³

Из тога проистиче и главна економска предност задруге, за чију су рад и пословање непосредно заинтересовани сви задругари, док је за успешан рад и пословање капиталистичког предузећа заинтересован само власник капитала. Зато је ниво радне и пословне мотивације задруге, уколико доследно примењује задружна начела, далеко изнад нивоа класичног капиталистичког предузећа, које је принуђено да и само користи одређене задружне предности да би опстало.

Разлика у степену радне и пословне мотивације условљена је у основи разликом у карактеру капиталистичког и задружног власништва. Док капиталистичко предузеће припада само власнику капитала, задруга је организација свих задругара који су индивидуални и колективни власници целокупне задружне имовине, због чега је за судбину предузећа заинтересован само његов власник, док су за судбину задруге заинтересовани сви задругари.

На томе се, као мотивациони фактор, заснивају и разлике у карактеру управљања задругом и предузећем. Пошто задругом, као власници задружне имовине, непосредно управљају сви задругари, сви су и заинтересовани и одговорни за резултате њеног рада и пословања, за разлику од најамних радника који за успех капиталистичког предузећа нису много заинтересовани ни кад се пружа прилика да партиципирају у његовом управљању.

Насупрот најамним радницима, који као пуки продавци радне снаге, нису заинтересовани за рад и пословање предузећа уколико нису за то посебно стимулирани, интерес задругара је двострук јер у расподели новостворене вредности учествују сразмерно доприносу њеном стварању, и по основу живог и по основу уложеног опредмећеног рада, и као радници и као власници задружне имовине. А кад удео у расподели зависи и од индивидуалних и од заједничких резултата рада, свако је заинтересован не само за сопствене ангажовање већ и за ангажовање свих учесника у заједничком раду и пословању, на чему се поред индивидуалне, заснива и колективна мотивација.

Значајна предност задругарства је и у сарадњи, док се капиталистичко предузетништво одржава на општој конкуренцији у којој се свако сукобљава са сваким – не само капиталиста са

3) Види: Драган Марковић, „Пословни морал у задругарству у функцији модела демократизације друштва“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012.

радником већ и капиталиста са капиталистом, и радник са радником. И док конкуренција на тај начин производи тржишну и друштвену стихију, коју одликују економске и друштвене нерационалности, задружна сарадња подразумева рационално планско усмеравање друштвене репродукције.

Наведене предности задругарства су основа за виши ниво продуктивности и укупне економије рада него што га може дати капиталистичко предузетништво, а представљају снажну мотивацију и за добровољну концентрацију средстава у предузетничке сврхе задружног привређивања. „За економски развитак слабих и сиромашних нема прикладније организације од задругарске...“ јер задругарство „...сабира мале и ствара од њих велике, скупља ситне капитале малих и слабих, те ствара од њих јаке“.⁴

Због својих предности, задругарство је свакако једна од могућности одрживог економског и друштвеног развоја, чему се мора прилагодити и предузетничко акционарство. С обзиром да задружна начела изражавају суштаствена својства људског рода, за опстанак и развој човечанства сем задругарства нема другог пута.

У односу на владавину капитала, „...задружна демократија је уређено, систематско рађање једног новог система у постојећем систему...“, као „...мирна револуција, која је у току...“; и чија је „...крајња тежња управљена на стварање једног новог социјалног облика који ће бити способан да задружном организацијом друштва замени како профитмахерску привреду, тако исто и политичку принудну државу“. Тиме се однос рада и капитала потпуно обрће јер док „...капиталистички систем чини рад слугом капитала, задружни систем чини капитал слугом рада“.⁵

Својински односи који почивају на задружним начелима су по својој природи демократски јер заједничко располагање подразумева и заједничко управљање задружном имовином. Задругари су стварни управљачи само уколико су стварни власници, што је лапидарно изражено и кроз Ворбасов слоган да „...задруга управља колективно приватном имовином својих задругара...“,⁶ која је истовремено и њена колективна имовина.

Управљање је кључна функција својинског субјективитета, без које нема стварног располагања својинским објектом, као што

4) Ђуро Кунтарић, *Задругарство*, Наклада „Добра штампа“, Славонска Пожега, 1939, стр. 17.

5) Џејмс Питер Ворбас, *Задружна демократија*, Задружна штампарија, Београд, 1935, стр. 27, 26, 42.

6) *Исто*, стр. 42.

ни стварног управљања не може бити без својинског располагања јер ако се ништа не поседује, нема се чиме ни управљати. Док се управљање приватним предузећем заснива само на приватном власништву, одакле проистиче њему својствена аутократичност, основу задружног управљања чини органско јединство власништва и рада као основног извора власништва. Пошто у задругу улажу рад и средства или бар једно од тога, сви задругари су и власници и управљачи, али уколико је живи рад основ присвајања, радници задругари су истовремено и сувласници задружне имовине.

На томе се темељи и демократско начело „један задругар – један глас“, које привидно упућује на потпуну једнакост, а у ствари импутира неједнакости, због чега се и крши да би се економска мотивација појачала, а истинска једнакост потпуније остварила. Ради тога се задружним законодавством појединих земаља дозвољава могућност да један задругар, зависно од величине удела у задружној имовини, има више гласова, чиме се омогућава доследнија примена начела економске једнакости, а тиме и успешнији рад задружних организација.⁷

Правило „један задругар – један глас“ је у ствари у колизији са начелом економске једнакости, по којем свако добија зависно од тога колико даје. Па ако су људи у суштини оно што су њихова дела, они у примању треба да се изједначују с оним што дају, а не с оним што би желели да добију. Ко више улаже у задругу, тај улази у већи ризик и дели већу одговорност, па се и одговорније односи према пословним одлукама, због чега је за све целисходније и економски оправданије да имају веће право гласа. А ко, насупрот томе, ништа не улаже у задругу, не само што се не може изједначити са онима који улажу, већ га не интересује ни одлучивање, због чега органи управљања задругом често „кубуре“ са кворумом.

Одлучујућу улогу у доношењу задружних одлука мора, међутим, имати већина задругара, без чега би задруга иначе изгубила свој идентитет и постала жртва профитерске приватизације. Због тога број гласова не може по сваку цену бити сразмеран величини задружних удела, а да би био приближно или потпуно изједначен, морала би се постићи приближна или потпуна изједначеност удела, чему свака задруга и треба да тежи, али не путем ограничавања удела него слободним и такмичарским нивелирањем економске моћи задругара.

7) Види: Марија М. Николић, *Еволуција задружног законодавства у Европи*, Друштво аграрних економиста Србије, Београд, 2009, стр. 25-30.

Демократско одлучивање већине задругара је незамењива брана не само против профитерске приватизације задруге већ и против сваког незаслуженог присвајања, јер се само на тај начин може обезбедити да свако добија сразмерно томе колико даје и да се нико не окоришћује на рачун другог, што је и неизоставни услов одржавања и развијања задружног заједништва. То је истовремено економски подстицај да се у раду и пословању сваки задругар максимално ангажује баш као на сопственом газдинству, а задруга заснована на таквим односима је и више од тога.

Одсуство демократског одлучивања омогућава да се располагање задружном имовином практично приватизује и управљање задругом монополизује од стране утицајних појединаца у задружној управи. Још је Џемс Питер Ворбас указивао да „...слабо интересовање чланова омогућава стварање аутократије код службеника задруге...“, кад „...надзор и управа пређе обично у руке неколицине службеника и намештеника...“ и кад пословођа „...кат-кад стварно бира управнике и контролише их“.⁸

С отуђивањем стварног располагања задружном имовином отуђује се и управљање задругом, без обзира каква су формална права задругара, што се поразно одражава на задружно пословање. „Пословни неуспех већине постојећих задружних организација у пољопривреди приписује се кризи управљања, која се огледа у томе што је сељак уклоњен са сцене управљања задругом“.⁹

Према истраживањима¹⁰, од анкетираних задругара у 7 земљорадничких задруга, само 8% одговорило је да има велики, 48% да има мали, а 44% да нема никакав утицај на одлучивање у задрузи. И у оној најстаријој, Азањској задрузи, од анкетираних 10 задругара, на задружно одлучивање 1 има мали, а 9 немају никакав утицај.¹¹

Само као стварни својински субјект задружног власништва задругар може бити и стварни управљач задружном имовином, који неће дозволити да се она од њега отуђује. Задругари не могу бити стварни колективни власници задружне имовине ако нису индивидуални власници својих удела, нити њоме могу стварно управљати колективно ако о својим индивидуалним уделима не

8) Џемс Питер Ворбас, *Задружна демократија*, стр. 214.

9) Зорка Вујатовић Закић, *Кооп-менаџмент*, Дунав група Дунав превинг а.д., 2000, стр. 313.

10) Истраживање је урађено у организацији „ДО Локална самоуправа Србије“ 2015. године.

11) Види: Драган Марковић, *Од посредне ка непосредној демократији*, Институт за политичке студије, Београд, 2010, стр. 48-49.

одлучују индивидуално. Индивидуална самосталност задругара је услов њиховог задружног заједништва, баш као што су њихова индивидуална улагања услов стицања задружног власништва.

Непосредно располагање задругара задружном имовином подразумева и њихово непосредно управљање задругом. Да би удружена средства задржали у свом власништву, они о њима морају непосредно одлучивати заједнички као што о неудруженим одлучују индивидуално, због чега „...гласање преко заступника није допуштено“.¹²

То није циљ за себе него нужан услов колективног газдовања и доследног остваривања задружног заједништва. Задружном имовином нико боље од њених сопственика не може газдовати, нити њихове међусобне односе ико боље од њих самих може уређивати. Привидни „реалсоцијалистички“, или боље рећи етатистички колективизам није пропао због колективног него због јединоначалног, индивидуалистичког газдовања и управљања.

Правила задружне организације су објективна основа за утврђивање међусобних права и обавеза задругара, без чега би њихово заједништво практично било неодрживо. Иако међусобне обавезе значе ограничавање личне слободе, оне је истовремено и омогућавају, због чега се добровољно и преузимају, а кад не би биле унапред утврђене, владала би лична самовоља, при којој би лична слобода била далеко више угрожена.

Стварна слобода задругара није одређена тиме што је уређена већ како је уређена, што пресудно зависи од тога ко је уређује. У томе је изузетан значај демократичности задружне организације као њеног карактеристичног и суштаственог својства. Демократичност је у самој природи задружне организације, без које задругарство не би представљало то што у суштини јесте и што треба да буде.

У задружној организацији задругар није само пасивни објект него је и активни субјект организације, није само усклађиван и усмераван већ и сам усклађује и усмерава. Задругари заједнички непосредно и равноправно сами уређују међусобне односе и сами брину да се они остварују онако како су их уредили.

Задругари, пре свега, сами утврђују правила задружног организовања, којим дефинишу начин колективног ангажовања на остваривању заједничких циљева, те међусобних права и обавеза који из тога проистичу. На тај начин задружно организовање постаје изворни, неизнуђени и ненаметнути израз њихове сопствене

12) Џемс Питер Ворбас, *Задружна демократија*, стр. 32.

воље, којом они кроз заједничке циљеве своје личне интересе изражавају као заједнички интерес.

На томе се заснива и заједнички интерес задругара да утврђе-на правила доследно примењују и међусобне обавезе добровољно извршавају, што је главна гаранција ефикасности задружне организације. Санкције служе само као коректив тиме утемељене задружне самодисциплине, у случају да се заједничком интересу претпостави неки тренутно примамљивији лични интерес. Обавеза да се и том случају надокнади штета нанесена другима је од трајног и заједничког интереса свих задругара јер од евентуалне штете све трајно обезбеђује.

Задружна демократија није, међутим, никакав саможиви бастион задруге, већ тежи да се неограничено шири и ван задружних граница. Стога је задруга потпуно отворена за све који прихватају демократска правила задружног организовања без обзира на лична убеђења и припадност другим друштвеним групацијама, као што је потпуно отворена и за својевољно иступање из задруге.

Демократичност омогућава максималну флексибилност задружног организовања. Кад задругари самостално уређују начин свог организовања, они ће га, руковођени сопственим интересима, максимално прилагођавати постојећим могућностима и конкретним условима остваривања заједничких циљева. Зато је задружно организовање, насупрот стереотипном предузетничком организовању, веома разноврсно и променљиво, јер се у оквиру демократски уређених правила заснива на слободној иницијативи свих и сваког задругара. Док се предузетничко организовање више ослања на испробану традицију, главно упориште задружног организовања је стална иницијатива примерена конкретним потребама. Сједињавањем живог и одређеног рада, задругарство заправо укида и најамни рад и капитал јер су задругари истовремено и радници и власници средстава свог рада.

Као власници производних средстава, задругари су искључиви власници и производа свог рада. Одбацивањем међусобног искоришћавања, задружна начела искључују експлоатацију и присвајање туђег рада, упућујући на то да се свако богати искључиво сопственим радом. Тиме се приватна својина као производ сопственог рада не укида него се претвара у опште приватно власништво, које је истовремено и индивидуално и заједничко. Укида се само приватно власништво које се стиче присвајањем туђег.

Задружна имовина је заједничко власништво свих задругара и истовремено индивидуално власништво сваког задругара сраз-

мерно његовом уделу у тој имовини. Пошто су задружни удели резултат индивидуалног доприноса задругара, они су основа њихове друштвене једнакости, која се састоји у томе да свако добије сразмерно томе колико даје и ужива толико колико својим радом зарађује. То је друштвено-економска, али није на уравниловци заснована материјална и социјална једнакост, која се не може остваривати без присвајања туђег. Праведно, економски оправдано изједначавање постиже се само уједначавањем стварног доприноса стварању економске вредности, које са смањивањем експлоатације и све већим ослобађањем рада постаје све изгледније.

Што се задружна начела шире примењују, друштвено-економске једнакости се шире на целу друштвену репродукцију. Развијањем акционарства, оне све више продиру и у репродукцију капитала, чији се принос расподељује сразмерно величини улагања. Остаје још да се такав начин расподеле примени и на допринос живим радом, што се практично све више и дешава, па да се капиталистички начин репродукције изнутра у целини трансформише у задружни.

То је историјски пут остваривања већ буржоаском револуцијом прокламоване исконске идеје друштвене једнакости, које је судбоносно везано и за остваривање друге револуционарне идеје о друштвеној слободи. Укидање експлоатације је најважнији услов ослобађања свих експлоатисаних, а спречавање међусобног искоришћавања општи услов слободе свих и сваког.

Насупрот принудном и споља одржаваном заједништву, задружно заједништво је слободно, изнутра одржавано, то јест истинско заједништво. Рад у задрузи је слободан и слободно удружени рад, без икакве спољашње принуде. Задругаре нико не тера да се удружују и раде; они раде колико хоће, и зарађују колико раде.

У тенденцији општег и потпуног друштвеног ослобођења је главна предност задружног заједништва над принудним државним заједништвом, које зарад монополисане слободе привилеговане елите држи у покорности огромну већину друштва. А у томе је и највећи залог слободног ширења задружног организовања на целу друштвену репродукцију, које у перспективи треба потпуно да замени окошталу државну организацију. Стога нису без основа Ворбасова предвиђања да ће „...развитак можда учинити да државу замени задружна демократија...“; што ће „...наступити као последица сталног рашћења задружних организационих метода и њиховог продирања у постојећи друштвени систем“.¹³

13) Џејмс Питер Ворбас, *Задружна демократија*, стр. 176.

Засновано на слободном опредељивању, задружно организовање је у суштој супротности са државним организовањем. „Задружна организација, супротно политичкој организацији, почиње из народа, а не из националног центра. Политичка организација ставља централну владавину изнад свега; задружна организација ставља месне задруге, које су у тесној вези са појединцима, изнад свега. Национална задруга је савез месних јединица у интересу самих чланова...“; док је „...национална политичка држава савез државица или округа у интересу државе“.¹⁴

Задругарством се мења сама суштина друштвеног управљања. „Политичка држава се бави управљањем народом...“; а „...задружна демократија би се бавила не управљањем народом, већ управљањем стварима“.¹⁵ Стога би представничко управљање било замењено непосредним управљањем, отуђена формална демократија изворном стварном демократијом.¹⁶

Ради тога би и отуђену државну надградњу заменила одговарајућа задружна организација друштвеног управљања. Према Ворбасовим предвиђањима, „конгрес потрошача и радника преузео би данашње законодавно одељење државне управе. На место законодавних функција влада, дошле би месне задруге и национални конгрес и преузели доношење правилника и статута за заједничко добро“.¹⁷ Форма не мора бити тачно погођена, али су предвиђања суштине промена сасвим логична.

У задружној организацији фискална захватања би заменило слободно удруживање средстава за заједничке и опште друштвене потребе; порезе и принудне доприносе заменили би самодоприноси. „Новац за јавну службу узимао би се из општег фонда од претека уштеда...“ и „...био би убиран на тај начин што би се узимао од сваког члана, сразмерно његовом износу потрошње“.¹⁸ Према Ворбасовој замисли, „...у задружној демократији и јавну службу вршиле би задруге“.¹⁸

Задружно заједништво би се на тај начин могло дефинисати као демократска трансформација државног заједништва, која води нестајању отуђене класичне државе, а никако као нека паралелна, са државом коегзистирајућа организација. „Једина врста државе,

14) Исто, стр. 177.

15) Исто, стр. 182.

16) Види: Драган Марковић, „Задружна демократија у функцији модела демократизације политичких институција“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2012, стр. 367-368.

17) Џемс Питер Ворбас, *Задружна демократија*, стр. 182.

18) Исто, стр. 171.

на којој би задругарство могло да хармонира, јесте она у којој би људи могли радити на стварању задружне демократије и нестанку државе...“; јер се отуђеном „...државом никад не можемо успешно послужити да државу срушимо“.¹⁹

Стара истина да „ко има паре има и власт“, задружним заједништвом се не негира него само потврђује. Задружним заједништвом се рад, богатство и власт спајају у једно, и зато је оно најодрживији и најперспективнији облик друштвеног заједништва.

ЛИТЕРАТУРА

- Birchall, Johnston, *Cooperatives and the Millenium Development Goals, Cooperative Branch & Policy*, Committee for the Promotion and Advancement of Cooperatives, Geneva, ILO, 2004.
- Бугарин, Ђорђе, Томић, Данило, Гулан, Бранислав: *Зашто и како се организовати у задруге*, САНУ, Одбор за село, Београд, 2012.
- *Век и по задругарства*, Задружни савез Југославије, Београд, 1995.
- Ворбас, П. Џемс, *Задружна демократија*, Задружна штампарија, Београд, 1935.
- Вујатовић-Закић, Зорка, *Кооп-менаџмент*, Дунав, група Дунав превинг а.д., Београд, 2000.
- Маричић, Бранко, *Задругарство у времену транзиције*, СНС, Научна КМД, Београд, 2006.
- Марковић, Драган, „Задружна демократија у функцији модела демократизације политичких институција“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1/2012.
- Марковић, Драган, *Задружно управљање*, ЗСЈ-СНС, Београд, 2001.
- Марковић, Драган, *Изазови локалне самоуправе*, Научна КМД, Београд, 2014.
- Марковић, Драган, *Од посредне ка непосредној демократији*, Институт за политичке студије, Београд, 2010.
- Марковић, Драган, „Пословни морал у задругарству у функцији модела демократизације друштва“, *Национални интерес*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012.
- Марковић, Живко, *Путеви и странпутице Србије: самоуправљање, транзиција, задругарство*, Научна КМД, Београд, 2013.
- Николић, М. Марија, *Еволуција задружног законодавства у Европи*, Друштво аграрних економиста Србије, Београд, 2009.

19) Исто, стр. 150. и 147.

Dragan Z. Markovic

COOPERATIVE AND DEMOCRACY

Resume

Cooperatives wouldn't be able to develop and maintain their position in the condition of the big market competition in case they didn't possess an economical and social advantage over capitalistic business organization as a typical operate form of capitalistic society. Thanks to their advantages cooperatives became in relatively short time universal form of common needs satisfaction, which is present in all parts of social reproduction. The main advantage of cooperatives is that they have both economical and social function while the capitalistic business organization is only economic organization which achieves its social protection only if it's directly connected with the capital reproduction. The main difference rests on the fact that the capitalistic enterprise is the exploitative operate model, in contrary of the cooperative which is nonexploitative in fact socialistic operate model. The first is in the function of profitmaking of capitalist who exploitatives his hired workers, while the second is in the function of common satisfaction of all needs by own work and engagement, without any exploitation. The main difference doesn't rest on fact that the enterprise is profit organization, while cooperative is nonprofit organization, but on the character of profit. In the first case it means usurping somebody else's work, while in the second case own work makes profit. Thanks to their advantages cooperatives represent not only the possible but also the necessary perspective of economical and social development which has to adapt to enterprising activities. Property relations which rest on cooperative principles are naturally democratic because the common management means also the common rule over the cooperative property. Direct management of members of a cooperatives over the cooperative property means also their direct rule over the cooperative. Collective and democratic management doesn't rest on the representative but on the direct and common decisions of

all members who act together. Cooperative organization is the real and already confirmed way to the free social community: free of class exploitation and other forms of social oppression. It means that cooperative organization isn't a temporary but a historical alternative to the capitalism. The cooperative organization makes possible to change the essence of social management, because the representative management has just been replaced by direct management while the alienated formal democracy is replaced by the authentic real democracy.

Key words: cooperatives; democracy; cooperative democracy.

* Овај рад је примљен 14. јануара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. марта 2016. године.

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

97

Предраг Терзић, Ана Матовић

УТИЦАЈ УЧЕЊА ФРАНЦУСКИХ ДОКТРИНАРА НА
ДЕВЕТНАЕСТОВЕКОВНУ НАПРЕДНУ СТРАНКУ

117

Срђан Будисављевић

ПОЈАМ ТОТАЛНЕ ДРЖАВЕ КОД КАРЛА ШМИТА

*Предраг Терзић**

Институт за политичке студије, Београд

Ана Матовић

Висока економска школа Пећ са седиштем у Лепосавићу

УТИЦАЈ УЧЕЊА ФРАНЦУСКИХ ДОКТРИНАРА НА ДЕВЕТНАЕСТОВЕКОВНУ НАПРЕДНУ СТРАНКУ**

Сажетак

Користећи социолошко-политиколошки приступ и структуралну аргументацију, аутори настоје да објасне утицај учења француских доктринара на деветнаестовековну Напредну странку. Политички идеал француских доктринара, које су предводили Франсоа Гизо, Августин Тјер, Виктор де Броли, била је либерална уставна монархија заснована на подели власти, владавини права, дводомом парламенту, заштити грађанских права и слобода, слободи штампе, говора и удруживања, али и ограничењу пасивног и активног права гласа. Такав политички идеал организације власти, али у измењеном и прилагођеном облику, прихватили су чланови Напредне странке, међу којима су се истицали Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић, Чедомиљ Мијатовић. Залажући се за знатно шири опсег грађанских и политичких права, за парламентарну владавину, влада-

* Истраживач приправник

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 179009, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

вину права и поделу власти напредњаци су исказали своје базично либерално политичко опредељење. Ипак, њихова тежња за ограничењем учешћа народних маса у политичком животу, неспорни елитизам, настојање за очувањем поретка и схватање напретка као процеса континуираних и обазривих промена друштвеног и политичког живота, одређује њихов либерализам као конзервативан. Француски доктринари су на напредњаке деловали истицањем суверенитета разума у односу на народни суверенитет, потребом за успостављањем грађанске, али не и политичке једнакости у друштву, давањем предности репрезентативној владавини у односу на политичку демократију, супростављањем апсолутистичкој држави, али и демократским скептицизмом. Држава заснована на суверенитету разума подразумева подједнако распоређивање грађанских права између свих чланова друштва, али је за постизање политичких права потребно испунити двоструки услов: материјални у виду власништва и интелектуални који се стиче образовањем. Кроз образовне реформе и увођење обавезног основног образовања напредњаци су истакли своје опредељење за политику једнаких шанси.

Кључне речи: Напредна странка, француски доктринари, орлеанисти, Франсоа Гизо, Августин Тјер, Виктор де Броли, Милан Пироћанац, Милутин Гарашанин, Стојан Новаковић, Чедомиљ Мијатовић.

Напредна странка је основана 22. јануара 1881. године на Скупштинском збору младоконзервативних посланика, а њен програм потписало је 113 чланова Скупштине. За разлику од Либералне и Радикалне странке, на челу напредњака није усамљен стајао неспорни страначки ауторитет у лицу једног човека, већ је њено вођство чинила група млађих конзервативаца окупљених око листа *Видело*. „Као председник владе за вођу се сматрао Пироћанац, али је и Гарашанин једнако могао да полаже право на вођство странке. Како у странци тако и у влади Пироћанац није имао надмоћ која му је номинално припадала као председнику.“¹⁾

1) Слободан Г. Марковић, *Гроф Чедомиљ Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, АИЗ „Досије“, Београд, 2010.

Милана Пироћанца на месту председника странке (од оснивања странке до 1886. године) заменио је Милутин Гарашанин (председник до распуштања странке 30. децембра 1896), а после обнове страначког рада 1906. године председник Напредне странке је постао Стојан Новаковић. Милан Пироћанац је био правник, министар правде, министар иностраних послова, председник последње владе Кнежевине Србије (новембар 1880 - март 1882.) и председник прве владе Краљевине Србије (март 1882 - октобар 1883). Други председник напредњака Милутин Гарашанин је обављао функције министра спољних и унутрашњих послова, председника Народне скупштине и председника владе, док је Стојан Новаковић био познати историчар и филолог, три пута министар образовања, председник владе (јул 1895 - децембар 1896. и фебруар - октобар 1909.), посланик у Цариграду, Паризу и Петрограду и председник Српске краљевске академије. У „четворку учених људи“² Напредне странке спада и Чедомил Мијатовић.

Иако једини од четворице лидера наредњака није био ни председник странке, нити је икада постао председник владе, Мијатовић је обављао значајне државне функције. Био је министар финансија, министар спољних послова, посланик у Цариграду и Лондону, а у политичкој историји је остао упамћен и као потписник Тајне конвенције с Аустро-Угарском 1881. године. Шири круг утицајнијих припадника Напредне странке чинили су Ђорђе Павловић, Павле и Димитрије Маринковић, Милан Ђ. Милићевић, Милан Кујунџић Абердар и други. Јован Милићевић добро примећује да су чланови групе окупљене око *Видела*, међу којима су били и каснији оснивачи Напредне странке, били различитих политичких уверења: Милан Кујунџић био је либералнији од Пироћанца, „Милутин Гарашанин био је конзервативац старог кова, без неких темељнијих политичких идеја. Милићевић је такође више припадао овој врсти конзервативаца. Гершић и Николајевић касније су постали умерени радикали“.³

Настала из младоконзервативне политичке групе, која је и сама била политички наследник ранијих уставобранитеља⁴,

град, 2006, стр. 85.

- 2) Латинка Перовић, „Политичка елита и модернизација у првој деценији независности српске државе“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 1-2/1997, стр. 43.
- 3) Јован Милићевић, „Опозиција у Србији уочи стварања организованих политичких странака (1878-1881)“, *Историјски гласник*, Историјско друштво Србије, Београд, бр. 2/1969, стр. 15-16.
- 4) Васа Чубриловић, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Народна књига, Београд, 1983, стр. 202.

Напредна странка је свој политички програм обележила конзервативизмом, али се тај конзервативизам никако не може схватити и разумети као једини и главни политички *credo* напредњака. Конзервативни, али и либерални, присталице реда и поретка, али и прозападно оријентисани борци за остварење политичких права и слобода, напредњаци су својим програмским деловањем, а највише практичним радом за време свог седмогодишњег скоро непрекидног владања⁵, обележили значајан део владавине краља Милана Обреновића.

1. ПРОГРАМСКЕ ОСНОВЕ НАПРЕДНЕ СТРАНКЕ

Опредељење Напредне странке за спровођење модернизацијских процеса имало је свој корен у политици уставобранитељског режима, деловању младоконзервативне групе, као и страним либералним утицајима. Док су уставобранитељи или староконзервативци били прва организована политичка група која је у Србији покренула точак модернизацијских промена, напредњаци су били модерна политичка партија која је, усмеравајући земљу ка процесима друштвене и политичке модернизације, обележила готово целу почетну деценију развоја међународно признате државе Србије.

У овом тексту под друштвеном модернизацијом подразумевамо процес коренитих друштвених промена који води од ниске ка високој писмености, од мале ка великој друштвеној диференцијацији, од великих група сродника ка ужој породици, од непосредне комуникације до комуникације путем медија, од мале ка већој дужини живота, од слабе до снажне мобилности, мале до велике политичке партиципације, затвореног до отвореног регрутовања политичких елита, од ниске ка високој продуктивности, од ужег до националног осећања припадности, општих до специјализованих друштвених улога, од хомогених локалних до хетерогених група, од аграрне и сировинске до индустријске и технолошке привреде.⁶ Политичку модернизацију одређујемо као процес који обухвата више аспеката: успостављање владавине права, поделу власти, проширење бирачког права, увођење парламентаризма,

5) Седмогодишњи период владања Напредне странке трајао је од 1880. до 1887. године, осим од октобра 1883. до марта 1884. године када је председник владе био Никола Христић.

6) Видети: Предраг Ј. Марковић, „Теорија модернизације и њена критичка примена на међуратну Југославију и друге источноевропске земље“, *Годишњак за друштвену историју*, Удружење за друштвену историју, Београд, год. I, св. 1, 1994, стр. 12.

остварење слободе штампе, збора и удруживања, успостављање ефикасног бирократског и репресивног апарата.

За време владавине уставобранитеља (1839-1858) врховна власт је подељена између Кнеза и Савета, донет је Закон о устројству општина, начињена прва организација судске власти, успостављен бирократски систем, државни питомци су почели да се шаљу на школовање у иностранство, а законом су уређене и државне финансије. Међутим, ове институционалне модернизацијске промене, као што то обично и бива с новинама, нису увек у пракси имале очекиване ефекте. Прво, не сме се пренебрегнути чињеница да су уместо формално усвојене владавине права законе често надјачавале наредбе и поступци уставобранитељских вођа, а многи од њих нису презали ни од отворене употребе насиља. Друго, 1850. године донет је закон којим је полиција добила право да кажњава мање кривце, а посебно за непокорност наредбама. Како Слободан Јовановић примећује: „Дотле немоћна, полиција сада добија штап у руке, који је код нас од увек био символ власти. Од педесетих година, батине се ударају на све стране, и полиција за час долази до потребног `уваженија`. Више нема говора о томе да полиција није довољно јака: она је у стању да бије, затвара, глоби, свакога ко не слуша.“⁷ Према томе, и поред несумњивог зачетка друштвене и политичке модернизације, уставобранитељски режим не може се окарактерисати ни као либералан, ни као демократски, већ на првом месту као систем власти једне олигархије оријенталног и патријархалног типа.⁸

Од уставобранитеља напредњаци су наследили тежњу ка успостављању реда у државним пословима, али су, насупротив уставобранитељима, настојали и да своју владавину либерализују. Кадровску главнину уставобранитељског бирократског система чинили су Срби „пречани“, док су напредњачке бирократе, на другој страни, рођене у Србији. Заједничко, међутим, и једнима и другима је да су, у доба када су владали, спроводили своје програмске ставове, али напредњаци су се, за разлику од уставобранитеља, у периоду свог практичног деловања ослањали на неколико писаних програма.

Младоконзервативни посланици су приликом оснивања Напредне странке као њен страначки програм изнели програм листа

7) Слободан Јовановић, *Уставобранитељи и њихова влада, друго допуњено издање*, Издавачка књижарница Напредак, Београд, 1925, стр. 33.

8) Љубиша Деспотовић, *Српска политичка модерна: Србија у процесима политичке модернизације 19. века*, Stylos, Нови Сад, 2008, стр. 127.

Видело, штампан у његовом првом броју, 2. јануара 1880. године. У програму се истиче непостојање и потреба за оснивањем независног политичког листа, али се указује и на недостатак програмске профилисаности и идеолошке доследности тадашњих политичких група: „Либералци` без либерализма, `консерватовци` без конзерватизма, `комунци` без комунизма“.⁹ У програму се јасно исказује залагање за уставну државу и владавину права (закони као „општа светиња“), а закон, слобода и напредак одређују се као „основе истините уставности“. Ове три речи истовремено постају и слоган напредњака. Током деведесетих година XIX века слоган Напредне странке се мења, тако да од тада гласи „ред, рад и законитост“.

Политичка права и слободе заузимају велики део програма из 1880. године. Истиче се опредељење за слободу говора и гласања, слободу састанка и удружења, али и потреба за потпуним ујамчењем имовине и личне безбедности. У погледу организације власти, принципи политичке модернизације за које се напредњаци залажу обухватају „стварну“ (политичку) одговорност министара, потпуну судску независност и општинску самоуправу. Остварење ових модернизацијских принципа треба да потекне од друштвене и политичке елите, а не од народних маса. Напредњачки елитизам примећује се у њиховом настојању да се „у представништво народно отвори приступ људима од науке по народном избору“, а опредељење за приближавање европским народима када исказују „тврду вољу да у тежењу за општи напредак стојимо у редовима народа јевропских, чију цивилизацију високо поштујемо“.¹⁰ Ипак, напредњаци тврде да су против мешања страних сила у унутрашње послове источних земаља, а залажу се и за остварење чврстих веза српског с другим словенским народима.

Програм објављен у првом броју Видела представљао је програмске основе политичке странке у настајању, експозе практичне политике напредњачких влада које су следиле и почетак настанка снажног покрета ка политичкој модернизацији Србије. Други програм Напредне странке утврђен је маја 1889. године, неколико месеци после уставне промене од 1888. године.¹¹ Ново

9) „Српска напредна странка. Програм“, у: Василије Крестић, Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 107.

10) Исто, стр. 108.

11) „Програм Напредне странке“, у: Василије Крестић, Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Књижевне новине, Београд, 1991, стр. 183-188.

уставно уређене водило је и програмском прилагођавању политичких партија. Ако је први приказивао принципе којих ће се напредњаци у својој владавини придржавати, други програм Напредне странке је сумирао резултате напредњачке седмогодишње владавине. У њему се истиче да су у Србији усвојени закони за промену Намесничког устава, „који је спречавао сваки правилни уставни живот у народу српском“, први у Србији закон о штампи, први закон о судској независности, први закон о праву зборовца и удруживања, први закон о обавезној служби у стајаћој војсци. Набрајајући усвојена законска решења важна за политичку модернизацију и истичући њихов значај, али и своју заслугу за њихово усвајање, напредњаци испред сваког од наведених норматива наглашавају да се ради о првом закону те врсте у Србији.

Овај програмски документ показује остатак привржености ранијим принципима напредњака, оличеним у уставности и законитости, али и опредељење за сузбијање насиља „и озго и оздо“ што је нарочито важно с обзиром на велики број напада на напредњаке који су уследили после њиховог одласка с власти 1887. године. Напредњаци су у XIX веку формирали још само једну владу, под председништвом Стојана Новаковића. Влада Стојана Новаковића трајала је од јула 1895. до децембра 1896. године. Непосредно после пада Новаковићеве владе Напредна странка се распушта, а иако је два пута покушавана њена обнова, она никада неће доживети поновни период континуиране владавине из осамдесетих година XIX века када је, уз потпору Милана Обреновића, успешно спроводила своја програмска опредељења и тако кључно утицала на развој Србије.

2. ОБЛАСТИ УТИЦАЈА

На програмску основаност и практичну политику Напредне странке значајан утицај имало је учење француских доктринара.

Како би на најадекватнији начин могли да одредимо степен и начин утицаја учења француских доктринара на програм и практичну политику Напредне странке, размотрићемо напредњачко схватање унутрашње организације државе, однос према демократији и значај који напредњаци посвећују образовању.

2.1. Унутрашња организација власти

На програмске основе Напредне странке велики утицај имали су енглески и француски либерали из тридесетих и четре-

сетих година XIX века. Напредњаке су понекад називали и „српским виговцима“.¹² „Као њихови западни претходници, млади конзервативци су веровали у репрезентативну владу, али не и у демократију.“¹³ Битна разлика између британских либерала, на једној, и француских либерала и српских напредњака, на другој страни, била је, међутим, у томе што су први првенство давали праву материјалне својине над образовањем, а други су, поред материјалног богатства, значај придавали и интелектуалном развоју појединца, па су стога истицали право грађана да на основу свог образовања заузму значајне друштвене и државне положаје.

Француски доктринари (орлеанисти) Франсоа Гизо (François Guizot), Августин Тјер (*Augustin Thierry*), Виктор де Броли (Victor de Broglie) били су „идеолози и практичари Јулског режима у Француској (1830-1848.г.)“.¹⁴ Владимир Јовановић, Јеврем Грујић и Милован Јанковић провели су у Паризу револуционарну 1848. годину, где су се сусрели с револуционарним идејама, али и супротним ставовима француских доктринара. Чинећи прву генерацију српских либерала, они су утицали на схватања каснијих либералних делатника.

И двојица из групе вођа Напредне странке били су француски ђаци. Док је Милан Пироћанац у Паризу студирао и 1860. године дипломирао права, Милутин Гарашанин је завршио артиљеријску школу у Мецу.

Као и енглески виговци и српски напредњаци, доктринари су пропагирали супериорност друштвених елита. И доктринари и напредњаци чинили су најобразованији социјални слој („цвет интелигенције“) у својим земљама и тежили су да успоставе режим „интелектуалне олигархије“, у ком би социјална улога елите била да „одозго“ усмерава политичку, али и друштвену модернизацију земље. Елиту доктринара чинило је свега неколико људи: „М. Роје-Колард је поседовао ауторитет; М. де Сер елоквенцију; Ф. Гизо активност ума у сваком смислу, узвишене погледе и велику разноврсност знања; Ками Џордан је био најпријатељски и најзанимљивији.“¹⁵

12) Душан Т. Батаковић, „Нација, држава и демократија. О политичким идејама Стојана Новаковића“, у: А. Митровић (ур.), *Стојану Новаковићу у спомен*, Српска књижевна задруга, Београд, 1996, стр. 168.

13) Gale Stokes, *Politics as development: The Emergence of Political Parties in Nineteenth-Century Serbia*, Duke University Press, Durham and London, 1990, стр. 182.

14) Андреј Шемјакин, „Либерална идеја и традиција: унутрашња борба у Србији у првој деценији независности“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-2/1997, стр. 129.

15) Victor de Broglie, *Personal Recollections of the Late Duc de Broglie, Vol 1*, Ward & Downey, London, 1887, стр. 389.

Слично француским доктринарима, напредњаци су сматрали да је за спровођење реформи које треба да „европеизују“ Србију неопходно да постоји јака централна власт. Политички идеал доктринара била је либерална уставна монархија заснована на подели власти, владавини права, дводомом парламенту, заштити грађанских права и слобода, слободи штампе, говора и удруживања, али и ограничењу пасивног и активног права гласа. Такав модеран и либералан политички идеал организације власти, али у измењеном и прилагођеном облику, прихватили су, и у свом политичком деловању њему тежили, прваци Напредне странке.

„Слобода, говорили су напредњаци, не састоји се у томе што ће се једном годишње састати једна сељачка Скупштина, која нема ни појма о потребама културне државе; слобода се састоји у томе, што грађани неће живети у вечитом страху од кињења и гоњења полиције: либерали, који су спојили сељачки парламентаризам с источњачком полицијом, створили су један режим у коме је свега било, само не слободе.“¹⁶ Признајући власт династије Обреновића и везујући све своје практичне активности за њу, лидери Напредне странке су се залагали за принципе поделе власти и владавине права, а доношењем закона о штампи и закона о праву зборова и удруживања током 1881. године, остварили су принцип гарантовања политичких права и слобода. Међутим, идеје француских доктринара о оснивању сената као противтеже доњем парламентарном дому и настојање да се ограничи пасивно и активно бирачко право, остале су само у домену програмских опредељења и уставних нацрта Напредне странке.

У целом првом периоду владања Напредне странке на снази је био Намеснички устав из 1869. године који су напредњаци критиковали због његове неусклађености с представничким системом, а тек годину дана по њиховом одласку с власти донет је Устав од 1888. године. Ипак, напредњаци су и поред неуспеха промена на уставном плану, успели да током своје владавине спроведу све либералне промене за које су се у страначком програму залагали, а за чију примену није било нужно мењати устав. Тако је донето неколико либералних закона којима су гарантована људска и политичка права и слободе, извршене су модернизацијске промене стварањем стајаће уместо народне војске, а остварен је и помак у погледу поделе власти и владавине права.

У економском погледу напредњаци су заступали класичне либералне принципе. Истицали су неприкосновеност приватне

16) Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књига друга, Геца Кон, Београд, 1934, стр. 352-353.

својине и потребу остварења несметане економске слободе. На њих су утицали класични либерални економисти, тада популарни професори српских либерала, а међу њима првенствено Рошер. Рошеров студент Владимир Јовановић превео је на српски његово најчувеније дело *Систем народне привреде* (W. Roscher, System der Volkswirtschaft). Превод првог дела *Система народне привреде* објављен је 1863, а други девет година касније.

Од српских економиста највећи утицај на напредњаке имао је Коста Цукић. Коста Цукић је припадао првој генерацији српских студената школованих у иностранству у XIX веку. Студирао је државне науке у Бечу и филозофске науке у Хајделбергу. У Хајделбергу је стекао и титулу доктора филозофије. По повратку у Србију постаје професор политичке економије, финансија, науке о трговини и економске политике на новооснованој катедри за политичку економију на правном одељењу Лицеја у Београду. У периоду од 1851. до 1862. године Цукић је објавио тротомни уџбеник *Државна економија*, први економски уџбеник у Србији.

На економско схватање расподеле напредњачког министра финансија Чедомиља Мијатовића, који је био један од ретких противника протекционизма у тадашњој Србији, утицало је учење британског економисте Вилијама Насауа Сениора, познатије као „теорија жртве“.¹⁷

2.2. Однос напредњака према демократији

С обзиром на програмску потку и практично деловање Напредне странке, у идеолошком смислу она је сажимала и либералне и конзервативне елементе. Као кључна црта њеног програмског опредељења може се, према томе, узети конзервативна или либерална црта, али се ни у једном од та два случаја не може занемарити и присуство елемената друге идеолошке матрице. Питање се, дакле, своди на следеће: да ли је основа програмског опредељења и практичног деловања Напредне странке либерални конзервативизам или конзервативни либерализам? У првом случају превладава конзервативна идеолошка црта у односу на либералну, а у другом либерална над конзервативном.

Српски деветнаестовековни напредњаци у идеолошком смислу били су конзервативни либерали. Залажући се за знатно шири опсег грађанских и политичких права, за индивидуалну, а не било какав облик колективне репрезентације, за парламентарну владавину, владавину права и поделу власти, напредњаци

17) Слободан Г. Марковић, *исто*, стр. 53.

су исказали своје базично либерално политичко опредељење. Ипак, њихова тежња за ограничењем учешћа народних маса у политичком животу, неспорни елитизам, настојање за очувањем поретка и схватање напретка као процеса континуираних и обазривих промена друштвеног и политичког живота, одређује њихов либерализам као конзервативан. „То је она конзервативна перцепција политичког, која сагледава потребу политичких промена као битну димензију развоја, али и очувања политичког поретка. Политичке реформе се доживљавају као нужни процес који треба да релаксира нарасле социо - политичке тензије и супротности у друштву, и да га поштеде већих потреса.“¹⁸

Француски доктринари су на напредњаке деловали својим истицањем суверенитета разума у односу на народни суверенитет, потребом за успостављањем грађанске, али не и политичке једнакости у друштву и давањем предности репрезентативној владавини у односу на политичку демократију.¹⁹

Доктринари су русоовски схваћеном концепту народног суверенитета супростављали суверенитет разума. Док народни суверенитет, исказан у општој вољи припадника неког политичког субјективитета, представља корен радикалних схватања демократије која одликује нетолерантан однос према мањинама с различитим мишљењем, суверенитет разума подразумева учешће у суверенитету само оних особа које, поседујући одређену количину богатства и степен образовања, могу да утичу на формирање суверених одлука о питањима важним за будућност заједнице. Зато је суверенитет разума по обухвату чланова друштва знатно ужи од народног суверенитета. Други је масован, а први је елитистички.

Држава заснована на суверенитету разума подразумева подједнако распоређивање грађанских права између свих чланова друштва, али је за постизање политичких права у њој потребно испунити двоструки услов: материјални у виду власништва и интелектуални који се стиче образовањем. У складу с таквим схватањем грађанских права напредњаци су свим становницима Србије обезбедили законску заштиту од различитих злоупотреба и тада широко распрострањених начина угњетавања од стране власти, али су, на другој страни, предложеним изборним цензусом, односно поседовањем одређеног степена образовања, настојали да ограниче пасивно бирачко право.

18) Љубиша Деспотовић, *исто*, стр. 122-123.

19) За карактеристике политичке теорије и праксе француских доктринара видети: Aurelian Craiutu, *Liberalism under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires*, Lexington books, Lahnam, 2003.

Као и сви поборници либералне идеологије, напредњаци се противе апсолутистичкој монархији због њеног организирања слободе, али супростављајући се ничим ограниченој демократији, исказују демократски скептицизам карактеристичан за француске либерале прве половине XIX века. Противећи се радикалним идејама истакнутим током револуције из 1848. године, Гизо и де Броли су се плашили да ће универзално право гласа угрозити будућност парламентарне владавине у Француској.²⁰ Гизо у недостатке демократије, исказане у Француској револуцији, убраја револуционарни деспотизам, непостојање било какве заштите права, централизацију власти и деспотизам већине.²¹

Критику политичке демократије прати и наглашавање значаја репрезентативне владавине. Политичка демократија, заснована на принципу народног суверенитета и универзалном праву гласа, представља владавину „нумеричке“ већине, простог броја, односно „узурпацију силе“, како је Гизо назива²², док је репрезентативна владавина власт већине из групе оних за које се претпоставља да имају капацитет да поступају у складу с разумом, истином и правдом.²³ У том смислу, Виктор де Броли је, разматрајући опасности популизма, приметио да сто двадесет хиљада грађана вреди више од два милиона појединаца који су отуђили своја права без размишљања шта заправо раде.²⁴

Појам политичког капацитета користили су Алексис де Токвил, Бенжамен Констан, Џон Стјуарт Мил и други европски либерали у XIX веку. Главне компоненте политичког капацитета су власништво и образовање. За Констана је власништво било услов репрезентативне владавине, за Мила образовање, а напредњаци су, као што сам већ истакао, паралелно примењивали оба ова критеријума.

С обзиром да је огромна већина становника тадашње Србије била необразована, бавила се искључиво пољопривредом и живела на селу, сажимајући се у целину, чинили су велику масу потенцијалних жртава демагошких вођа. Опијено демагогијом, сељаштво с правом гласа би снагом своје бројности могло да усмерава токове друштвених процеса, модерне процесе да блоки-

20) Исто, стр. 31.

21) François Guizot, *De la démocratie en France*, Victor Masson, Paris, 1849, стр. 43-44.

22) François Guizot, *Du gouvernement de la France, depuis la restauration, et du ministère actuel*, Ladvocat, Paris, 1820, стр. 201.

23) Aurelian Craiutu, *Liberalism under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires*, Lexington books, Lahnam, 2003, стр. 223.

24) Исто, стр. 227.

ра и онемогућава, а ретроградне да ојачава. Како би спречили развој таквог сценарија, напредњаци су настојали да класичне либералне идеје прилагоде немодерној социјалној структури у Србији. Таквом друштвеном окружењу више су одговарале идеје француских доктринара, него класични постулати либерализма.

Угледајући се на француске доктринаре напредњаци су тежили ограничењу политичких права, првенствено права гласа. Њих је требало да уживају они који су образованији и богатији, односно слој грађана који схвата значај тих права, а тек када Србија достигне степен економског и индустријског развоја модерних држава, а српски народ стекне просвећеност и образовање, могуће ће бити потпуно остварење политичких слобода и настанак демократског поретка. Ипак, одређене реформе је, по мишљењу напредњака, требало извршити одмах, „јер је иначе свако културно развијање немогуће. То су независност судства, слобода штампе, слобода зборова и удружења“.²⁵ Помоћу ових слобода, уз развијање локалне самоуправе и опште основно образовање, сви ће бити у прилици да се образовно уздигну, али и политички социјализују и тако друштво приближе потпуној политичкој истоправности свих грађана. Ограничење одређених политичких слобода на узак круг образованих и имућних остаје, дакле, само привремено, а у складу с класичним либералним постулатом једнаких шанси, сви грађани имају исте могућности да развијају своје вештине и способности. „У одређеним аспектима њихове политичке идеологије, напредњаци су били заиста напреднији и од либерала у схватању грађанских права и личних слобода.“²⁶

Напредњачки либерализам, промовисан и законским решењима истицан за владе Милана Пироћанца, бива, међутим, знатно ублажен сломом Тимочке буне. Суочивши се крајњим обликом народног противљења модернизацијским реформама, исказаним у Тимочкој буни, али и све мање сигурна у постојање подршке краља Милана, влада Милутина Гарашанина прибегава непрестаном умањивању грађанских и политичких права и слобода. Слобода штампе је ограничена, полицијске снаге повећане, а над општинама је појачан надзор. Тиме је владавина напредњака после фазе снажног либералног полета, мада праћеног недемократским тенденцијама, добила доминатно анти-демократски карактер.²⁷

25) Слободан Јовановић, „Милан Пироћанац“, у: Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе I-III*, Београдски издавачко-графички завод Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1990, стр. 310.

26) Душан Т. Батаковић, *исто*, стр. 168.

27) Видети: Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића, књига трећа*, Геца Кон, Београд, 1934, стр. 146-218.

И поред свог конзервативизма, као западњаци, „европејци“ и присталице убрзане модернизације Србије по европском обрасцу, напредњаци су имали знатно критичнији став према српској традицији у односу на присталице Либералне странке. Док су либерали у редефинисању народне традиције видели пречицу за модернизацију Србије, напредњаци су, насупротив њима, народну традицију и установе народног живота посматрали као непоправљиво ретроградне и у њима нису видели никакву основу за европеизацију земље. Народна традиција, сељачке масе, њихов неповерљив однос према власти и државном ауторитету представљале су, по виђењу напредњака, сметњу и препреку модернизацијским процесима. У таквим околностима успостављене демократског поретка с општим правом гласа не би водило даљем поспешивању, већ, супротно томе, спречавању развоја, тако да су сходно постојећој социјалној структури, напредњаци наглашавали потребу владавине интелектуалне олигархије за коју су истицали да једина може успоставити политички поредак налик онима у модерним европским државама тог доба. „Сажето речено то је био модел либералне државе, успостављене доминације политичке елите, централистички постављене и организоване власти, снажне функционалне улоге бирократског апарата, култа закона, и одређене социјалне дистанце. Управо у овом сегменту политичке доктрине, најснажније се истакла црта њиховог антидемократизма. *Било је то истинско западњаштво, али без демократије.*“²⁸

2.3. Улога образовања

Непросвећена и необразована маса сеоског становништва, са својим схватањем државе, власти и ауторитета, представљала је социјалну и политичку препреку реформским процесима. Определивши се за елитистички модел модернизацијских промена, Напредна странка није, међутим, тежила трајном искључењу већинског становништва из ових процеса и њиховом потпуном скрајнућу из политичког живота, већ је настојала да реформама просветног система уведе обавезно основно образовање, побољша положај просветних радника, гради школе и на тај начин допринесе настанку другачије образовне структуре друштва која ће бити примјемчивија развојним процесима.

Напредњаци су тежили остварењу готово свих карактеристика образовања у модерним друштвима, у које се убрајају:

28) Љубиша Деспотовић, *исто*, стр. 127.

повећање писмености, законско регулисање школства, већа писмена култура и појава средстава масовних комуникација, подела школа и разреда по узрастним групама и појава различитих типова школа, преовладавање лаичког образовања, стално педагошко-дидактичко унапређење наставе, увођење опште основне образованости, раст друштвене мобилности образованих, доступност школовања женама, подела унутар друштва на образоване и необразоване, школовање које постоје основна карактеристика детињства и младости.²⁹ Сматрали су да држава не треба да буде искључена из образовног процеса, већ, потпуно обратно, да има активну и просветитељску улогу у области образовања и васпитања широких друштвених маса. Према томе, по мишљењу напредњака политика јесте била ексклузивна друштвена делатност, али су исто тако и сви грађани имали једнаке шансе да се школују и да на тај начин стекну улазницу за пасивно или активно учешће у политици.

Ако је орлеаниста Гизо у време док је био француски министар образовања (1832-1837. године) постао познат као аутор Великог закона о образовању из 1833. године, којим је основан француски национални ситем основног образовања, у Србији је сличну улогу одиграо министар образовања и један од лидера Напредне странке, Стојан Новаковић. Као министар просвете и црквених дела (1873, 1875, 1880-1883), Новаковић је написао двадесет три закона, двадесет један школски рескрипт и педесет и шест декрета и пројеката.³⁰ Поред осталих, донети су следећи акти: Измене и допуне закона о устројству гимназија (1873, 1881. и 1882), Измене закона о устројству учитељске школе (1881), Измене закона о устројству Велике школе (1873, 1880), Закон о учитељским платама (1881), Закон о регулисању плата професорских (1875), Закон о надзиравању школа (1881).

Пре доношења Закона о општој обавезној настави 1883. године, ни једна шестина деце дорасле за школу није започињала школовање, а писмених људи је било мање од 10%. У том смислу, „Закон од 1882 требало је да буде радикалан лек против народне неписмености и необразованости“.³¹ Његовим усвајањем Србија се

29) Љубинка Трговчевић, „Образовање као чинилац модернизације Србије у XIX веку (Аналитичка скица)“, у: Латинка Перовић, Марија Обрадовић, Дубравка Стојановић (уред.), *Србија у модернизацијским процесима XX века*, Институт за новију историју Србије, Београд, 1994, стр. 218-219.

30) Душан Т. Батаковић, *исто*, стр. 161.

31) Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књига друга, Геца Кон, Београд, 1934, стр. 365-366. Закон о општој обавезној настави донет је 31. децембра 1882. године по

сврстала у ред модерних европских држава, као што су Енеглеска и Француска, које су меру обавезног основног образовања донеле у готово исто време (1878-1882).³² Законом од 1898. обавезно школовање проширено је и на женску децу.

Поред увођења обавезног основног образовања, за време Новаковићевог министровања донет је и читав низ планова и програма за основну школу, гимназију и реалке, продужено је трајање гимназијског школовања и удвостручен број државних стипендиста у иностранству. Повећан је број школа, а професори нису, као што је до тада често био случај, у недостатку адекватног наставног кадра, предавали и оне предмете за које нису били стручни. Када се број ученика 1885. године упореди у односу на 1845, види се да је тада основне школе похађало готово осам пута више, а гимназије чак петнаест пута више ученика у односу на период од 40 година раније.³³

Сви ови подаци указују на неспорну жељу и практичну тежњу Напредне странке, али и Новаковића лично, да поспеше образовни ниво становништва у Србији, а кроз образовање допринесу и подизању политичког капацитета народа. У том подухвату постојало је и много препрека и неуспеха. Један од њих тицао се практичне немогућности да се основношколско образовање за децу која не настављају школовање продужи на шест година, а постојао је и проблем невољног дозвољавања, па чак и забране родитеља да им деца похађају школу. То се посебно односило на девојчице.

*

* *

Полазећи од становишта да политичке установе зависе од друштвених услова, напредњаци су сматрали да доминантно необразованој социјалној структури ондашње Србије одговарају политичке институције по угледу на елитистички либерализам француских доктринара. Либерали, али не и демократе, напредњаци су тежили да од сељачке скупштине начине модеран европски парламент, да уместо строгих правила понашања донесу модерне либералне законе, ограниче учешће народних маса у по-

старом, односно 11. јануара 1883. године по новом календару.

32) Арсен Ђуровић, „Образовање у време владавине краља Милана“, *Историјски часопис*, Историјски институт, Београд, вол. 57, 2008, стр. 306.

33) *Исто*, стр. 311.

литичком животу али само дотле док се не просвете и образују и на тај начин стекну неопходни политички капацитет.

Слично доктринарима у Француској и пелитима у Енглеској, напредњаци су били најинтелектуалнија група државника у историји Србије, али заједничко за све три поменуте политичке организације је наглашени елитизам, антидемократизам и недостатак народне подршке њиховој владавини. Отуда и опис напредњака као „генералштаба без војске“.³⁴ Суочени с противљењем народа законитим наредбама правне државе у настајању исказаним у Тимочкој буни, напредњаци после повратка на власт у новим друштвеним условима показују снажне антидемократске тенденције. Како су сматрали да степен политичких права и слобода зависи од историјског и политичког контекста, као и друштвених услова, у периоду нараслих социјалних тензија слободе штампе и збора, и удруживања се ограничавају.

У спољној политици окренути ка Аустро-Угарској, у унутрашњој ослоњени на краља Милана, напредњаци су кренули путем формирања правне државе и владавине права, ширења либералних права и слобода, слободе штампе, слободе збора и удруживања, остварења независне судске власти, формирања стајаће војске, а у њихове доприносе спада и поправљање материјалног и социјалног стања учитеља, подизање школа, оснивање Српске краљевске академије наука, формирање Народне банке, као и успостављање динара као националне валуте. „Били су већи реформисти од уставобранитеља и слободоумнији од либерала, али нису имали подршку народа.“³⁵

ЛИТЕРАТУРА

- Батаковић, Душан Т, „Нација, држава и демократија. О политичким идејама Стојана Новаковића“, у: А. Митровић (ур.), *Стојану Новаковићу у спомен*, Српска књижевна задруга, Београд, 1996.
- Broglie, Victor de, *Personal Recollections of the Late Duc de Broglie, Vol 1*, Ward & Downey, London, 1887.
- Guizot, François, *De la démocratie en France*, Victor Masson, Paris.
- Guizot, François, *Du gouvernement de la France, depuis la restauration, et du ministère actuel*, Ladvocat, Paris, 1820.
- Деспотовић, Љубиша, *Српска политичка модерна: Србија у процесима политичке модернизације 19. века*, Stylos, Нови Сад, 2008.

34) Видети: Душан Т. Батаковић, *исто*, стр. 170-171.

35) Стеван К. Павловић, *Србија: историја иза имена*, Clío, Београд, 2004, стр. 87.

- Ђуровић, Арсен, „Образовање у време владавине краља Милана“, *Историјски часопис*, Историјски институт, Београд, вол. 57, 2008.
- Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића, књига друга*, Геца Кон, Београд, 1934.
- Јовановић, Слободан, *Влада Милана Обреновића, књига трећа*, Геца Кон, Београд, 1934.
- Јовановић, Слободан, „Милан Пироћанац“, у: Слободан Јовановић, *Политичке и правне расправе I-III*, Београдски издавачко-графички завод Југославијапублик, Српска књижевна задруга, Београд, 1990.
- Јовановић, Слободан, *Уставобранитељи и њихова влада, друго допуњено издање*, Издавачка књижарница Напредак, Београд, 1925.
- Марковић, Предраг Ј, „Теорија модернизације и њена критичка примена на међуратну Југославију и друге источноевропске земље“, *Годишњак за друштвену историју*, Удружење за друштвену историју, Београд, год. I, св. 1, 1994.
- Марковић, Слободан Г, *Гроф Чедомиљ Мијатовић: Викторијанац међу Србима*, Центар за публикације Правног факултета Универзитета у Београду, АИЗ „Досије“, Београд, 2006.
- Мијатовић, Бошко, „Коста Цукић“, у: Јовица Тркуља и Драгољуб Поповић (уред.), *Либерална мисао у Србији: прилози историји либерализма од краја XVIII до средине XX века*, Центар за унапређење правних студија, Београд, 2001.
- Милићевић, Јован, „Опозиција у Србији уочи стварања организованих политичких странака (1878-1881)“, *Историјски гласник*, Историјско друштво Србије, Београд, бр. 2/1969.
- Павловић, Стеван К, *Србија: историја иза имена*, Слио, Београд, 2004.
- Перовић, Латинка, „Политичка елита и модернизација у првој деценији независности српске државе“, *Токови историје*, Институт за новију историју Србије, Београд, бр. 1-2/1997.
- „Програм Напредне странке“, у: Василије Крестић, Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Књижевне новине, Београд, 1991.
- „Српска напредна странка. Програм“, у: Василије Крестић, Радош Љушић, *Програми и статуту српских политичких странака до 1918. године*, Књижевне новине, Београд, 1991.
- Stokes, Gale *Politics as development: The Emergence of Political Parties in Nineteenth-Century Serbia*, Duke University Press, Durham and London, 1990.

- Трговчевић, Љубинка, „Образовање као чинилац модернизације Србије у XIX веку (Аналитичка скица)“, у: Латинка Перовић, Марија Обрадовић, Дубравка Стојановић (уред.), *Србија у модернизацијским процесима XX века*, Институт за новију историју Србије, Београд, 1994.
- Craiutu, Aurelian *Liberalism under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires*, Lexington books, Lahnam, 2003.
- Чубриловић, Васа, *Историја политичке мисли у Србији XIX века*, Народна књига, Београд, 1983.
- Шемјакин, Андреј, „Либерална идеја и традиција: унутрашња борба у Србији у првој деценији независности“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 1-2/1997.

Predrag Terzic

Ana Matovic

EFFECT OF FRENCH DOCTRINAIRES ON A NINETEENTH-CENTURY PROGRESSIVE PARTY

Resume

Using sociological and political science approach and structural arguments, the authors try to explain the impact of the nineteenth-century teaching of French doctrinaires on Progressive Party. The political ideal of the French doctrinaires, represented by François Guizot, Augustine Thiers, Viktor de Broglie, was a liberal constitutional monarchy based on the separation of powers, rule of law, a two-chamber parliament, the protection of civil rights and freedoms, freedom of the press, speech and association, and the limitation of passive and active voting rights. Such a political ideal of government organization, in a changed and adjusted form, was accepted by the members of the Progressive Party, among which Piroćanac Milan, Milutin Garašanin, Stojan Novaković, Čedomilj Mijatović stood out. By advocating for a much broader range of civil and political rights, parliamentary governance, rule of law and separation of powers, progressives expressed their basic liberal political orientation. However, their tendency to limit the participation of people in political

life, the undisputed elitism, striving to preserve order and understanding the progress as a continuous improvement, and careful change of social and political life, marks their liberalism as conservative. French doctrinaires on Progressives parts by emphasizing the sovereignty of reason in relation to national sovereignty, the need for establishing a civic, not political equality in society by favoring the representative rule in relation to political democracy, opposing absolutist state, but also the democratic skepticism.

State based on the sovereignty of reason involves the assignment of civil rights equally among all members of society, or to achieve political rights necessary to fulfill two conditions: the material, in the form of property, and intellectual, acquired by education. Through educational reforms and the introduction of compulsory primary education, the progressives have emphasized their commitment to a policy of equal opportunities.

Keywords: Progressive Party, French doctrinaires, orleanists, François Guizot, Augustin Thierry, Victor de Broglie, Milan Piroćanac, Milutin Garašanin, Stojan Novaković, Čedomilj Mijatović.

* Овај рад је примљен 25. јануара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. марта 2016. године.

Срђан Будисављевић
Педагошки факултет, Сомбор

ПОЈАМ ТОТАЛНЕ ДРЖАВЕ КОД КАРЛА ШМИТА

Сажетак

Смисао и циљ рада је осветљавање концепта тоталне државе као једног од стожера политичко-правне мисли контраверзног немачког правног мислиоца Карла Шмита. Наиме, целокупно његово дело читаву једну епоху бива маргинализовано услед ауторове идеолошко-политичке неподобности, те његова реafirмација снажно побуђује интересовање млађих генерација читалаца. У том смислу, управо криза модерне либералне државе изнова отвара врата актуелизацији овог идејног комплекса. Поред претресања концепта тоталне државе који се налази у фокусу овог рада, па и читаве Шмитове политичко-правне мисли, као својеврсна противтежа декаденцији друштвено-политичке праксе либералне грађанске државе, учињен је и осврт на још неке од значајних момената Шмитовог учења о држави. У том смислу, дотакнута је и проблематика односа пријатељ–непријатељ, као фундаментални критеријум политичког разврставања и један од кључних фактора друштвене динамике, те питања као што су деполитизација јавне сфере, односно конституисање тзв. законодавне државе као неоспорних симптома дозревања либералног политичког поретка и растакања традиционалне државе.

Кључне речи: Карл Шмит, тотална држава, политика, непријатељ, деполитизација, либерализам.

Карл Шмит свакако представља једног од највећих теоретичара државе двадесетог века. Узроке вишедценијској маргинализацији његовог дела треба тражити у идеолошкој некомпатибилности са теоријско-правним и политичким мејн-стримом послератног доба, као и несумњиво компромитујућим сегментима биографије која му је и обезбедила етикету национал-социјалисте, те у овој околности леже разлози који у деценијама које су уследиле слому Трећег Рајха дефинишу његов мисаони профил, а који га а priori дисквалификују и у научној сфери. Управо се на бази његове краткотрајне блискости и симпатија које је гајио према Хитлеровом режиму и конструише оквир за перципирање његове мисли, чиме се умногоме неправедно дерогира улога и значај коју је дело овог мислиоца имало у историји правно-политичке мисли. Како било, у последњих неколико деценија, попуштање идеолошке напетости, као и формирање одговарајућег друштвено-политичког бекграунда доводи до својеврсне ревитализације Шмитове мисли, те је овакво пробуђено интересовање омогућило да се његов идејни комплекс у свој својој сложености изнова осветли и интерпретира. У том смислу, са становишта актуелне епохе посебна пажња се посвећује Шмитовом концепту тоталне државе, која стоји у средишту интересовања и самог аутора. Поновна актуелизација конструкта тоталне државе у епохи несумњивих криза које потресају савремену либералну државу значајно доприноси да се сензитивитет научне јавности учини пријемчљивијим за нову, непристраснију ревалоризацију Шмитовог дела. Управо оваква криза неолибералне мисли и праксе чини оправданим све учесталије покушаје за поновним оживљавањем и реafirмацијом како поменутог концепта, тако и целокупног Шмитовог мисаоног опуса.

1. ШМИТОВА КРИТИКА ЛИБЕРАЛНЕ ДРЖАВЕ

При обради ове проблематике за почетак корисно би било кренути од њеног својеврсног антипода, те учинити осврт на Шмитов критички однос према либералној држави деветнаестог века.

Шмит принципијелно тврди да су процеси неутрализације и деполитизације усмерени на растакање политичког супстракта државе, те на бази либералне парадигме обликују један радикално другачији концепт либералне неутралне државе „који угрожава ову организациону форму живота народа и под фирмом вла-

давине безличне, опште и свеобухватне норме државу подређује друштву, од ње чини његов политички неутрални и деполитизовани сервис и разара сваку супстанцу меродавног политичког јединства.“ У сржи идејног комплекса либералистичке доктрине лежи захтев за подвргавањем државе и политике једном приватноправном моделу моралности који би своје упориште заснивао на принципима индивидуализма и економских законитости. У сржи либералне мисли очитује се снажан антиполитички нагон, који свој израз налази у систематском дистанцирању у односу на сферу политичких категорија, а чији је један од видова испољавања и специфичан осећај претње који прати либерални доживљај феномена политичког јединства. Наиме, кроз визуру либералне доктрине у начелу политичког јединства назире се уздицање једног, у односу на либерални сензитивитет, опасног молоховског захтева за жртвовањем живота поданика, што је са становишта индивидуализма либералне доктрине неприхватљиво. „Свеколики либерални патос окреће се против насиља и неслободе. Свако шкођење, свако угрожавање индивидуалне, принципијелно неограничене слободе, приватне својине и слободне конкуренције значи „насиље“ и ео ipso је нешто зло.”¹ У том смислу је и разумљива тенденција растакања смисла традиционалних политичких, предлибералних концепата и категорија, те њихова замена новим, измењеном друштвено-економском амбијенту, подобнијих појмова. Тако „у либералном мишљењу политички појам борбе постаје на привредној страни конкуренција, а на другој духовној страни постаје дискусија; на место јавног разликовања два различита статуса „рат“ и „мир“ ступа динамика вечне конкуренције и вечне дискусије. Држава постаје друштво, и то на једној, етичко духовној страни постаје идеолошко-хуманистичка представа о „човечанству“, а на другој постаје економско-техничко јединство неког јединственог производног и саобраћајног система.“²

Надаље, Шмит констатује да је, почев од седамнаестог века, биће политичког препуштено константном процесу растакања. Концепти „Бога“ и „суверенитета“ чијом се супрематijом одликује апсолутистичка држава услед неумољиве експанзије моћи грађанства и успона социјалистичког покрета бивају неповратно девалвиран. У секуларизујућим доктринама осамнаестог и деветнаестог века, концепт „Бога“ бива замењен идејом „човека“,

1) Слободан Самарцић, *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Београд, 2001, стр. 47.

2) *Исто*, стр. 47.

те се схватања и представе о величанству суверена потискују и деконструишу појмом народног суверенитета, чиме своје коначно исходиште ове тенденције налазе у коначном губитку деценистичког и личног елемента у концепту суверенитета. Штавише, читава ова епоха оптерћена је израженим транзиционим карактером токова који је носе, чији највиши смисао можемо да препознамо у принципијелно измењеном доживљају света, при чему осетљивост за узвишеност и непролазност врлина трансценденталне сфере уступа своје место вулгаризујућим доктринама индивидуализма и рационализма. На овај начин, одбацивањем традиционалних образаца живота и религиозности, људско се друштво у крајњој консеквеници суочава са неминовним урушавањем сваког поретка, а слобода коју на овај начин осваја као свој крајњи и „свети“ циљ, по својој унутрашњој суштини може да буде само анархична. У том смислу, илустративно је Хобсо-во виђење традиционалне улоге и смисла постојања државе као политичке заједнице, који у њој препознаје: „оног смртног бога коме дугујемо, под бесмртним Богом, свој мир и своју одбрану“³. Сам Шмит у овом погледу запажа: „У појам Бога 17. и 18. века спада трансценденција Бога у односу на свет, као што и трансценденција суверена у односу на државу спада у његову филозофију државе. У 19. веку, представе о иманенцији све више овладавају свим“⁴, те у том смислу закључује да „развој теорије државе у 19. веку показује два карактеристична момента: отклањање свих теистичких и трансцендентних представа и стварање једног новог појма легитимности“⁵

Схватање да су сви модерни политички концепти у суштини секуларизоване варијанте одговарајућих теолошких конструкција Шмит промовише као једну од централних теза своје Политичке теологије. Паралелно са овим учењем Шмит одлучно заговара реafirмацију елемента „личног“ у политичкој сфери, као есенцијалног политичког супстракта који са пропашћу апсолутизма ишчезава из политичког живота модерне епохе. У том смислу, Шмитов деценистички принцип показује нам се као манифестација његовог настојања да у ткиво политичког изнова убризга персонални елеменат, те да управо кроз активан чин доношења одлуке изнова артикулише овај квалитет. Надаље, Шмит настоји да смисао кључних концепата и појмова које идентификује у

3) Томас Хобс, *Левијатан*, Београд, 1961, стр. 152.

4) Слободан Самарцић, *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, стр. 113.

5) *Исто*, стр. 114.

модерним политичким феноменима интерпретира кроз призму аналогije са одговарајућим теолошким појмовима. У том смислу, појму изузетка у модерној политици у теолошком појмовном репертоару могао би се пронаћи пандам у феномену чуда, док би пракса политичке теологије била схваћена аналогно процесу трансупстанције кроз који би, правним формализмом условљена, општа деградација политичког била преобраћена.

Упечатљиву црту Шмитове политичке доктрине представља његово упорно настојање да реafirмише квалитет харизматског као феномен који неумитно бледи у политичком животу двадесетог века. Ово потврђује и његова фасцинација феноменом изузетка као специфичне егзистенцијалне „граничне ситуације“, његова преокупација децизионистичким принципом, као моделом који изнова омогућава продор личног елемента у политичку сферу и интересом који гаји према феномену ирационалног израженог кроз форму политичког мита.

2. АНТАГОНИСТИЧКИ КОНЦЕПТ ПРИЈАТЕЉ—НЕПРИЈАТЕЉ КАО СРЖ ПОЛИТИЧКОГ БИЋА

Есенцију политичког Шмит проналази у појмовном дуализму пријатељ–непријатељ, као специфично политичкој категорији, у оквиру које супротстављеност различитих носилаца политичког ангажовања, као и разноврсних политичких мотива досеже свој крајњи интензитет. Целокупни феномен политичког израста управо из постојања ситуација, релација и појава којима је иманентан један нужно антагонистички однос између њихових учесника, те који своју крајњу меру досеже у поменутој појмовној дихотомiji. Само тамо где постоји могућност супротстављања, тамо где различитости позиција и циљева пружају основ груписању у наведене таборе, отварајући тиме простор борби, полемици, као специфично политичком деловању, може бити говора и о политици. У том смислу, уколико би у некој хипотетичкој, идеализованој, ситуацији процеси неутрализације и пацификације били спроведени до својих крајњих консеквенци, те уколико би са неумитном доследношћу била извршена хомогенизација целокупног људског друштва којом би сваки основ за разврставање на линији пријатељ–непријатељ био коначно укинут, нужно би ишчезао и сам феномен политичког. Наравно, као један од фундаменталних принципа друштвене динамике, овај антагонизам може да има своје извориште у различитим сферама друштвеног живота. У

том смислу, Шмит се осећа обавезним да нам изнова интерпретира појам непријатеља, стављајући га у контекст његове филозофије: непријатељ, као политичка категорија, представља феномен који треба ослободити традиционалних конотација, у првом реду елемената емотивног доживљаја, те димензије личног и приватног. Непријатељ је само нека скупина људи која стоји наспрам исте такве скупине. Непријатељски однос нужно представља антагонистичку релацију јавног карактера. Непријатељ, дакле, може бити само јавни непријатељ, нешто што стоји наспрам одређене групе људи, односно, у крајњој линији, читавог народа. С тим у вези, Шмит указује да је сама садржина конфликта, односно природа основа на коме се темељи разликовање ирелевантна, већ је управо разврставање у међусобно супротстављене групе онај чинилац који одређену појаву, однос или ситуацију снабдева ауром политичког. У том смислу, он додаје да политичко није у самој борби, која, опет, има своје сопствене техничке, психолошке и војне законе, него, као што је речено, у понашању које је одређено том реалном могућношћу, у јасном сазнању сопствене, тиме одређене ситуације и у задатку да се пријатељ и непријатељ тачно разликују. Дакле, феномен политичког представља нам се кроз Шмитову интерпретацију као појава лишена неког свог специфичног супстракта, која нипошто не би смела да се доживљава као одељена и засебна сфера људског ангажовања, већ као својеврстан квалитет који се односи на степен интензитета друштвене конфронтације, независно од области живота и природе мотива којима се учесници воде. Настojeћи да растумачи елементарну бит политике Шмит успева да из бескрајно сложеног комплекса и непрегледне разноврсности испољавања оног што се традиционално перципира као појам политичког, деривира есенцију овог феномена, те да у таквој огољеној форми, у виду дуалистичког концепта заснованог на појмовном пару пријатељ–непријатељ, прикаже његову примордијалну и архетипску срж. На тај начин рат, као екстреман облик политичког супротстављања може имати смисла само док уз себи садржи тај специфично политички супстракт разликовања пријатеља и непријатеља. У том смислу, рат у сваком евентуалном сукобу насталом на бази верских, националних, расних и других разлика подиже интензитет међусобног супротстављања и диференцирања на две сукобљене стране, превodeћи на тај начин овај однос у нову, политичку димензију. На тај начин, „тотални рат свој смисао добија тек кроз тоталног непријатеља“⁶

6) Carl Schmitt, *Totaler Feind, totaler Krieg, totaler Staat*, Berlin, 1937, стр. 236.

Народ који располаже са довољном мером воље и способности да са становишта сопствене егзистенције препозна своје пријатеље, као и да, обзиром на супротстављеност позиција и интереса, одлучно етикетира своје непријатеље, остварује тиме елементарне предуслове за успостављање политичког јединства. Исто тако, лишавајући се потребе, а уједно и одговорности, да у постојању неког другог политичког јединства препозна опреку свом бивствовању, он неминовно окончава свој политички живот. На овом месту Шмит упозорава: „ако се неки народ боји напора и ризика сопствене егзистенције, наћи ће се једнако неки други народ који ће му смањити те напоре, преузимајући његову заштиту од спољних непријатеља и тиме политичку владавину.“⁷ У свим случајевима где је такав политички „инстикт“ опадао, где животна снага појединих политичких облика бледи обузета процесима декаденције, растаче се управо и воља и способност одређене групе или заједнице да учини поменуто разликовање, што се уједно историјски многоструко потврђивало као симптом сигурног политичког краја. Неспособност да се децидно „повуче црта“ између „нас и њих“, да се препозна супротстављеност интереса и циљева, те да се кроз чин диференцирања на јасан и недвосмислен начин изрази постојање политичке самосвести једног народа, као наговештај пропадања и исцрпљивања виталних снага одређених друштвених група јасно се очитује у превирањима модерне епохе. „У Русији су класе које су пропадале пре Револуције романтизовале руског сељака као доброг, честитог и хришћанског мужика. У збуњеној Европи, релативистичка буржоазија је све могуће егзотичне културе покушала да учини предметом своје естетске потрошње“⁸

3. СМИСАО И СУШТИНА ТОТАЛНЕ ДРЖАВЕ

Тоталну државу никако не треба сматрати неким спецификумом модерног доба, Наиме, истина је да снажне тенденције које воде ка својеврсној тотализацији државних функција и влашћења, те превладавању либералне, неинтервенционистичке државе – чиме се, коначно, остварују и претпоставке за укидање појмовног супротстављања државе и друштва – успостављају глобални тренд Шмитове епохе, оне, ипак, само изнова акуелизују стара схватања о експанзивној насупрот лимитираној сврси

7) Слободан Самарцић, *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, стр. 35.

8) *Исто*, стр. 45-46.

државе. Дакле, тоталирану државу не треба доживљавати као чедо двадесетог века. Будући да се есенција овог феномена може препознати како у античкој тако и у полицијској, „апсолутној“ држави, управо би се у окончању епохе либералне државе 19. века могли уочити симптоми ревитализације овог политичког облика. Дакле, у Шмитовој анализи тотална држава настаје као антипод либералистичког концепта подвајања друштва и државе, те принципијелном редукцијом њених функција.

У том смислу, неки од критичара, примерице Келзен, указују на противречност изражену кроз Шмитову склоност да у оквиру дихотомије „плурализам–тотална држава“ потенцира још један пар супротности, на истој линији разликујући аутократско-централистички и демократско-децентралистички вид стварања државне воље. У том смислу, Келзен указује да је демократски процес стварања политичке воље исто тако остварив и у тоталној држави: „тотална држава, као држава која потпуно апсорбује друштво, која дохвата све социјалне функције, исто је тако могућа као демократија, код које се процес стварања државне воље одвија у борби политичких партија, и као аутократија, у којој је искључено стварање политичких партија уопште.“⁹

„Тиме је имплицитно ревидирана и критика јакобинског тора, пошто је „супстанца демократије“ увек одлучивала о томе да ли нешто заиста хоће народ или безлично мноштво мање или више приватних грађана. Прављење разлике је за Шмита било врло једноставно: „супстанца демократије“ је нестајала у директној пропорцији са афирмацијом (индивидуалне) слободе и једнакости, тако да је политичко јединство могло да опстане само на оним „врлинама“ које су биле опречне слободи и демократији. Католичке врлине ауторитета и репрезентације нудиле су се у том смислу као истински стубови политичке хомогенизације.“¹⁰ Демократска супстанција бива деривирана из плебисцитарно изражене воље народа, те управо у њеној непосредно израженој аklamацији треба тражити основ демократске легитимизације. У том смислу, Шмит заузима оштар критички став према схватању које установе избора и референдума перципира као инструменте за изражавање народне воље снабдевене аутентичним демократским капацитетом, сматрајући их неповезаним скуповима појединачних гласања грађана као изолованих индивидуа

9) Исто, стр. 278.

10) Александар Молнар, *Русоистички темељи Шмитовог схватања (тоталне) државе*, стр. 226, доступно на <http://www.doiserbia.nb.rs/>

еманципованих од народног тоталитета. Узгред, Шмит и саму тајност гласања сматра депласираном либерално-демократском тековином и застарелим принципом деветнаестог века. Управо у сфери окупљања и директне акламације јавно биће народа бива артикулисано као политичка величина. Ускладу с тим, у хомогенитету народа и његовом идентитету са самим собом лежи уједно и његова афирмација као релевантне политичке категорије, као и темељ за успостављање политичког јединства. „Политичко и демократије повезивали су се по Шмиту управо кроз акламације, помоћу којих је општа воља изграђивала круг пријатеља који су на јавним местима јасно и недвосмислено одређивали непријатеља немачког народа.“¹¹

Међутим, сам концепт формулисања политичке воље путем акламације неизоставно захтева постојање неког вођства и владе која би пред народ стављала одговарајуће предлоге, те Шмит принцип репрезентације проглашава ипак, у одређеној мери, неопходним, будући да вођство обликује и нуди одговарајућу политичку супстанцу на чијем темељу се остварује хомогенизација народа и успоставља неопходно политичко јединство.

Заснивање тоталне државе, као начина да се обезбеди њено јединство, представља победу модерне државе у односу на друштво, које се доживљава као скуп плуралистичких снага које према њој стоје у непријатељском односу. Успостављањем тоталне државе укида се још један аспект традиционалне супротстављености између друштва и државе, отелотворен кроз дуализам владе и парламента. У том смислу, Шмит нам скреће пажњу на фундаментални дуализам који почива у основи немачке уставне монархије деветнаестог века. Наиме, реализација таквог дуалистичког концепта јасно произилази из дихотомија владара и народа, круне и коморе, владе и парламента, из чега у крајњој консеквенци произилази начелна подвојеност државе – као политичког комплекса, и друштва – као њеног деполитизованог антипода, а која свој коначни израз проналази у либералном, неинтервенционистичком карактеру државе која је неутрална у односу на друштво и привреду. Овај дуалистички принцип бива неутрализован реализацијом концепта тоталне државе, где све поменуте супротности губе у широком обухвату који таква држава врши у односу на друштвену сферу,

11) Исто, стр. 229.

4. ТРИ ТИПА ДРЖАВЕ

Шмит је склон разликовању неколико типова држава према области делатности у којима се налази тежиште њиховог ангажовања. Овде се као критеријум поделе узима позиција највиших органа и њихов међусобни однос чиме је условљен доминантан положај ове или оне државне власти. Сходно томе, све државе би се могле груписати у три категорије: судска или судствена држава, држава у којој влада и управа заузимају централно место, и напослетку законодавна држава. Наравно, поменута подела почива на идеализацији карактеристика које суштински одређују различите типове, тако да се ниједан од њих у историјској стварности не јавља у потпуно чистом облику.

Први облик или тип своје конкретно историјско отеловљење проналази у феудално-сталешкој држави средњег века, где се као највиши степен вршења суверене, државне власти изражава кроз остваривање судске функције. На рушевинама овог државног типа, у освит новог века уздиже се апсолутна држава која свој стожер налази у војсци и снажном чиновничком апарату, чији *ratio* треба тражити пре свега у циљевима успостављања јавног реда и сигурности, те се управо овај модел, у контексту поменуте типологије, представља као класичан репрезент државе извршне власти и управе. Оваплоћење трећег типа, државе законодавца препознаје се у успостављању и еволуцији грађанске државе са краја осамнаестог и у деветнаестом веку. Суштина идеје законодавне државе и сам њен смисао кристализује се и сазрева управо у контексту антагонизма који постоји на релацији друштво—држава, односно влада. Као главни задатак законодавног тела овде се препознаје заштита устава, а разлози за остваривање овакве функције парламента постоје још само у случају да представнички орган „имаде пред собом као партнера јаку монархијску чиновничку државу, која је од њега независна. Парламент, уколико представља заступништво народа постаје ту правим чуваром и јемцем устава, јер је супротна уговорна странка, влада, закључила уговор само против своје воље. Због тога се мора имати према влади неповерење.“¹² Управо се у оваквом конципирању односа владе и парламента открива један од кључних императива либералног деветнаестог века, а који лежи у настојању да се држава, у што је могуће већој мери, коначно одагна из друштвене сфере, а посебно из области привредних односа. Дакле, напетост

12) Карл Шмит, *Појам политике и остале расправе*, Загреб, 1943, стр. 141.

и конфронтација који постоје између поменутих области нужно морају бити отклоњени процесом постепене неутрализације државе, како би се кроз обезбеђивање аутономног статуса у односу на владоаца, грађанско друштво и привреда препустили деловању њима својствених механизма слободе уговарања и тржишне саморегулације. Дакле основни смисао парламента испољава се у томе што он постаје кључни инструмент либералног грађанства у борби против државног интервенционизма.

Међутим, у мери у којој друштво успева у остварењу својих циљева, дакле, у мери у којој оно на начелима неинтервенционизма реддукује уплив државних функција у друштвену сферу, оно прибавља самој држави законодавни карактер. Са законодавном државом ишчезавају и традиционалне дуалистичке напетости између друштва и државе, народа и владе, а држава се постепено афирмише као самоорганизација друштва. Наиме, постепеноим преузимањем оних области које су традиционално представљале државни забран, друштво апсорбује у себе и саму државу, што доводи до специфичне ситуације да у таквом самоорганизованом друштву не постоји више ништа што не би било политичко.

Законодавно тело, као представнички орган, дакле као орган који репрезентује друштво и тежи заштити његових интереса кроз еволутивни процес јачања и ширења својих овлаштења индукује преображај некадашње државе управе у законодавну државу либералне епохе. Међутим, наведена промена позиције и улоге парламента која наступа као последица офанзивног наступање експанзивног грађанства у односу на структуре апсолутистичке, чиновничке државе губи свој смисао са коначном победом законодавног тела. Наиме, поменуто подруштвљавање државе, брисање граница између цивилног друштва и политичке сфере државне интервенције лишава парламент његове изворне улоге, а тиме и аутентичног идентитета. Утом смислу Шмит наводи да је „парламент, законодавно тело, носилац и средиште законодавне државе, постао у истом трену, у коме се чинила његова побједа подпуном, сам себи противуречан, што ниече властите предпоставке и предпоставке своје побједе. Његов досадашњи положај и надмоћ, његову тежњу за проширењем према влади, његов наступ у име народа, све је то предпостављало разликовање државе и друштва, које у сваком случају након побједе парламента није више постојало у том облику“¹³

Управо поменути процес постепеног укидања оваквог дуализма отвара врата успостављању једног новог концепта „тоталне

13) Исто, стр. 147.

државе“ чија суштина лежи у остваривању специфичног идентитета друштва и државе, чиме све традиционално постојеће подвојености (нпр. влада и народ, држава и привреда и др.) ишчезавају као последица све чвршћег и обухватнијег прожимања ових феномена. Шмит, у том смислу, даље објашњава да „анти-тетска разлучивања као: држава и господарство, држава и култура, држава и одгој, надаље политика и господарство, политика и школа, политика и вјера, држава и право, политика и право губе свој смисао и постају беспредметна. Друштво које је постало државом постаје господарском државом културном државом, државом социјалне скрби, државом добробити, државом бриге за старије чланове; држава која је постала самоорганизирањем друштва и која се према томе у ствари не може више одјелити од њега, обухваћа све друштвено.“. Овакво преплитање државе и њеног ангажмана и оног комплекса појава, односа и институција који су традиционално доживљавани као припадајући делови, од државе одељене, друштвене сфере, искључује сваку могућност неутраног држања државе у било којем подручју друштвеног живота. Управо оваква експанзија друштвеног комплекса либералној држави 19. века доноси суштинске промене, трансформишући је у тоталну државу устројену захтевима и духом наступајућег века.

У том смислу, друштво које обухвата и у себе апсорбује државу лишава се свог деветнаестовековног, спрам државе грађанског интегритета, укидајући и обесмишљавајући тиме доктрину државног неинтервенционизма као реликт једног доба на измаку. Дочаравајући дух новог типа државе Шмит се осврће и на појмове тоталног рата и тоталне мобилизације као популарних синтагми Ернеста Јингера, којима се исказује, на бази поменутог свепрожимања, проширивање могућности државе у мобилисању друштвених капацитета.

Управо овакав процес подруштвљавања државе са собом носи и поменути тенденцију политизације целокупног друштвеног живота. У том смислу, подводећи овај феномен под контекст конкретних историјских збивања у нацистичкој Немачкој, Шмит напомиње да „политичко јединство сувремене државе представља тродјелну повезаност државе, покрета, народа. Оно се разликује потпуно од либерално-демократске схеме о држави, коју смо преузели од 19. столећа, и то не само у погледу његових филозофских претпоставака и његових обћених начела, него и у свим конструкционим и организационим цртама конкретне државне изградње“¹⁴. Поменуте појмове државе, покрета и народа Шмит

14) Исто, стр. 240-241.

тумачи као специфичне аспекте таквог јединства, те на тај начин сваки од ових појмова у себи сажима и суштински изражава целину политичког јединства.

Надаље, он наводи да „у тродјелној изградњи политичког јединства задобивају појмови „држава“ и „народ“ друкчије место и сасвим други смисао него у дводјелном суставу либералне демократије. Дводјелни начин мишљења барата и овдје са антитетичким растављањима, као нпр. држава против народа или народ против државе, влада против народа и народ против владе. У национал-социјалистичкој држави имаде политичко вођство које је носилац државе и народа, задаћу да спречи и да превлада све такве супротности.“¹⁵ На овај начин, управо се доследном имплементацијом овако схваћене идеје политичког јединства остварује основ за остварење друштвене кохезије којом би друштво било интегрисано у јединствену, компактну целину почивајућу на укидању либерално-грађанског плурализма интереса, а тиме и брисању традиционалне диференцијације и супротстављања различитих друштвених типова (нпр. грађанина и војника, грађанина и чиновника). Управо тако и „национално-социјалистичка немачка радничка странка је исто тако као носилац државне мисли неразрешиво повезана са државом. Да национал-социјалистичка странка није ни у ком случају „странка“ у смислу пребољелог плуралистичког страначког системаразме се само по себи; она је водствено тело, које је носилац народа и државе.“¹⁶ На овај начин, концепт тоталне државе изведен из поменутих процеса подруштвљавања државе превладава и одбацује дуалистичке представе којима се инсистира на строгом супротстављању приватне, друштвене сфере и политичког простора ангажмана државне власти. Тај дуализам се перципира преваходно као реликт либералне државе која је на издисају, те се управо јаз између двају сфера који је творен таквом диференцијацијом представља као превазиђена препрека која је стајала на путу тотализације државног бића. У том смислу, Шмит се критички односи према таквом дуалном карактеру либералне државе: „дводиоба почива на опрезу између државе и слободног појединца, државне моћи и појединачне слободе, државе и од државе слободног друштва, политичке и неполитичке, па зато неодговорне и ненадзиране приватне сфере.“¹⁷

15) Исто, стр. 247.

16) Исто, стр. 249.

17) Исто, стр. 253.

Прворазредни значај привредног сектора за државу налаже да се жариште процеса тотализације тражи и проналази управо у захватању које држава врши у сфери економских односа. У том смислу, принцип државног интервенционизма у привреди своје конкретизације задобија у разноврсним облицима радно-правне регулативе, затим кроз делатност стимулисања значајних привредних грана, креирање и спровођење фискалне политике итд. што сведочи о коренимом преображају либерално доктринираних представа о држави и њеној улози. Овоме Шмит придодаје и изразито неповољну позицију послератне, вајмарске Немачке оптерећену исплатама високих ратних репарација чиме се још снажније истиче империјатив ширења граница државног ангажовања. У том смислу он наглашава да „у таквом стању је захтјев за неуплитањем утопијом, да, сам себи противуречан. Јер неуплитање би значило, да се пушта слобода различитим моћним скупинама у друштвеним и господарским супротностима и сукобима, који се данас не бију нипошто само с чисто господарским средствима. У таквом стању није неуплитање ништа друго него уплитање у корист онога, који је у тај час надмоћан и безобзиран.“¹⁸

Штавише, Шмит нам указује на широко заступљену тежњу за деполитизацијом целокупног друштвеног и привредног живота која би се свела на примену чисто техничких критеријума и метода приликом третирања проблема и решавања питања из свих сфера друштва. Међутим, већ оваква настојања, по Шмитовом схватању врло брзо разоткривају сопствени, једнако политички карактер који произилази из тежње за пролонгирањем приступања коначном решењу горућих друштвених проблема, те се управо на овој бази формулише свест о томе да сви сегменти друштвеног живота могу да садрже потенцијално политичке проблеме. „тада је Немачка практично доживела политизирање свих господарских, културних, вјерских и осталих подручја људског живота, што би било несхватљиво мишљењу 19. столећа. Напосе се чинило, пошто се неколико година покушавало државу економизирати, да се сада обратно треба господарство сасвим политизирати.“¹⁹

У том смислу, тотализација државе несумњиво је ношена таласом рапидног техничко-технолошког прогреса, који државу обдараује читавим арсеналом нових средстава који јој обезбеђују значајнији уплив у приватну сферу и контролу свих сегмената

18) Исто, стр. 146.

19) Исто, стр. 152.

друштвеног живота. Надаље, интензиван технички развој доводи до појаве нових медија, чиме се драстично проширују могућности дистрибуције информација и креирања јавног мњења. У том смислу, ниједна држава, ма како либерална била, није могла толерисати потпуну слободу дистрибуције медијских садржаја, те се помоћу цензуре и других одговарајућих механизма тежи остварењу неопходног степена контроле таквих емитовања. Такав нови тип државе одликује се, како Шмит истиче, изразитом моћи и компактношћу, сазданим на максимизацији примене нових средстава и могућности који јој стоје на располагању. На тај начин, потпуно је оправдано закључити да се „иза формуле о тоталној држави крије исправна спознаја, да данашња држава имаде нова средства моћи и могућности необично велике јакости, којих крајње домаћаје и и учинке једва можемо слутити, јер се наш рјечник и наша машта налазе још дубоко у 19. стољећу.“²⁰

ЛИТЕРАТУРА

- Молнар, Александар, *Русоистички темељи Шмитовог схватања (тоталне) државе*, доступно на <http://www.doiserbia.nb.rs/>, приступљено 15.01.2016.
- Молнар, Александар, *Став Карла Шмита о тоталном рату и тоталном непријатељу уочи избијања другог светског рата*, доступно на <http://www.doiserbia.nb.rs/> 15.01.2016.
- Самарџић, Слободан, *Норма и одлука: Карл Шмит и његови критичари*, Београд 2001.
- Schmitt, Carl, *Legalität und Legitimität*, Berlin, 1988.
- Schmitt, Carl, *Totaler Feind, totaler Krieg, totaler Staat*, Berlin, 1937.
- Хобс, Томас, *Левијатан*, Београд, 1961.
- Шмит, Карл, „Левијатан у теорији о држави Томаса Хобса“, *Трећи програм*, бр. 129,130, Београд 2006, стр. 249-257.
- Шмит, Карл, *Појам политике и остале расправе*, Загреб, 1943.
- Шмит, Карл, *Политички списи*, Загреб, 2007.
- Шмит, Карл, *Три врсте правнонаучног мишљења*, Београд, 2003.

20) Исто, стр. 153.

Srdjan Budisavljevic

CARL SCHMITT'S CONCEPT OF TOTAL STATE

Resume

The basic question that necessarily arises with every modern study of Schmitt's work is the issue of justifiability of revitalisation of his thought in the 21st century. Depoliticisation of the public sphere, in which political instincts of the citizens, as well as political sense of entire society become weaker due to the application of economic principles and patterns, make the social awareness of the individual citizen repressed by competitive forms of social behaviour and pluralistics nature of modern society. Schmitt's concept of total state, as well as social - political values on which it stands, represent the clear antithesis of these global phenomena. In addition to the concept of total state which lies in the focus of this work, as well as in the focus of whole Schmitt's political - legal thought, as a kind of counterweight to the decadent socio - political practices of liberal bourgeois state, there has been a reference to some of the other most significant moments of Schmitt's theory of state. Thus, Schmitt focuses his work on the question of the friend – enemy distinction, as a fundamental criterion of political classification and one of the key factors of social dynamics, as well as the issues of the depoliticisation of the public sphere and the establishing of legislative state, as indisputable symptoms of ripening liberal political order and dissolution of traditional state. The friend – enemy distinction is perhaps a most well – known contribution from Schmitt to political theory.

The evolution of the legal - political thought undoubtedly confirms that the elements of Schmitt's etatism has been reincarnated through various modalities and forms, especially of those that are traditionally classified into neo-conservative political stream, and the essence of his work shows itself as indisputably live even today.

Key words: Carl Schmitt, total state, politics, enemy, depoliticisation, liberalism.

* Овај рад је примљен 26. јануара 2016. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 16. марта 2016. године.

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

137

Владан Станковић

ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА ИСЛАМА – ПОЛИТИЧКИ
СИСТЕМ УЧЕНИХ ПРАВНИКА

147

Катарина М. Штрбац

ИЗАЗОВИ ВАТИКАНА НА БАЛКАНУ: ЈАЧАЊЕ
КАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ У 2015 И ДАЉЕ

*Владан Станковић**

Институт за политичке студије, Београд

**ПОЛИТИЧКА ТЕОРИЈА ИСЛАМА –
ПОЛИТИЧКИ СИСТЕМ
УЧЕНИХ ПРАВНИКА**

*Приказ књиге: Мухамед Јазди, Политичка теорија ислама 2,
Фондација Мула Садра, Сарајево, 2014, стр. 328.*

* Научни сарадник

И други том књиге: *Политичка теорија ислама 2*, персијског теолога и политиколога Мухамеда Јаздија (*Muhammed Taqi Misbah Yazdi*, 1935-), изашао је у издању Фондације „Мула Садра“ (*Mulla Sadra*, 2015) из Сарајева. Формат књиге: проширени Б-5 и тврде корице светло-сиве боје, остали су непромењени; наслов је сада исписан бордо бојом, латиничним писмом.

За разлику од првог тома књиге, који се креће у оквирима политичке филозофије, други том директно разматра главне магистралне правце исламски конципиране политичке теорије: структурално исказане преко исламског политичког система, са посебним освртом на шиитски приступ правној и политичкој пракси ислама, посебно након иранске исламске револуције. Тако, за разлику од првог дела књиге који је општији и Општи, овај други део је посебнији и Посебан – инспирисан пре свега оним што бисмо могли подвести под суд: „сржи политичке теорије, њеним поостварењем“ кроз оно што зовемо: политички систем.

Други том је груписан у 16 поглавља, а сваки од њих има посебне деоне целине. Прво и друго поглавље носе идентичан назив: *Опће напомене о власти и провођењу закона 1 и 2*, и садрже следеће одељке: Неопходност власти, Различити приступи питању сврхе и циљева извршне власти, Циљ успостављања власти код посланика, Утјецај друштвених изазова на дјелатни приступ либералног система, Узрок конвергенција појединаца и либералног поретка, Приступ структури исламске власти, Неопходност прихваћености власти у народу, Власт као трајна потреба људских друштава, Потреба за влашћу према исламу и Кур’ану, Неопходност и исходиште моћи, Богобојазност и морална подобност управитеља друштва као неопходни предувјет, Расправа о легитимности власти у политичкој филозофији, Разлика између исламског става и става либералних друштава. Следеће поглавље носи наслов: *Специфичне задаће власти и приступ ислама учешћу народа*, и у себе укључује: Преглед изложеног, Функције у искључивој надлежности државе, Двојака структура дужности власти, Нужност постојања институција за бригу о социјално угроженима, Приступ ислама стварању предпоставки за учешће народа, Чиниоци смањења учешћа народа у задовољењу опћих потреба, Мјесто грађанског друштва у исламу, Нове подвале с циљем супростављања исламским мјерилима, Нужност заштите исламских вриједности и начела те супростављања непријатељским завјерама. Четврта поглавље или предавање бр. 27, носи наслов: *Изналажење специфичне структуре исламске власти*, и састоји се од следећих деоних целина: Преглед изложеног,

Темељне разлике између власти у исламском и лаичком поретку, Модел секуларне власти с гледишта присталица западне културе, Задаћа власти у погледу заштите и промовирања исламских вриједности, Власт и начин њеног дјеловања, Модели тоталитарне и либералне власти, Идеалистички и реалистички приступ власти у исламу, Мањкавост методе централизоване власти. Пето поглавље имена је: *Исламска власт и поштивање законских вриједности и слобода*. Она се састоји од следећих делова: Преглед изложеног, Примарно начело људског понашања, Одгојни приступ ислама у погледу успоставе кривичних и казних прописа, Функције и постојане и променљиве задаће власти, Разлике између исламског и осталих концепата власти у погледу спровођења закона. Шесто поглавље носи назив: *Осврт на низ управних разина у исламској власти*, па се састоји од следећих делова: Преглед изложеног, Увјети за онога ко управља исламском државом, Потреба за одређивањем увјета за управне послове, Одбацивање Кантовог вриједносног става у подручју понашања, Приступ ислама у погледу вриједности и дефинирања дужности; Однос према робовању Богу у погледу вриједносне лествице, Модели степеновања исламске власти, Рационални аргументи у прилог владавини исламског правника. Седмо поглавље или 30-то предавање носи назив: *Однос апсолутне владавине исламског правника и организације исламске државе*, и састоји се од следећих целина: Преглед изложеног, Сразмјерно ширење овласти и задаћа исламске власти, Однос између апсолутне власти и овласти државе, Сумња злонамјерника у апсолутни велајет, Проштивавање структуре исламске власти, Прошлост исламског концепта „власт у власти“, Концепт апсолутне владавине исламског правника с гледишта имама Хомеинија, Нацрт владавине исламског правника у вјеродостојној предаји Омера ибн Ханзале, Анализа расподјеле моћи с гледишта ислама, Подручја стицања и прожимања моћи. Осмо поглавље бележи назив: *Анализа и критика теорије расподјеле моћи*, и садржи следеће одељке: Преглед изложеног, Хисторијски ток обликовања теорије расподјеле моћи, Осврт на разлог расподјеле моћи, Немогућност потпуног разграничења и раздвајања снага власти, Нужност постојања институције за координацију и надзор над снагама власти, Владавина исламског правника као осовина потпуности и јединствености друштва и поретка. Девето поглавље или 32. предавање носи назив: *Нужност дефинирања доктринарног положаја исламског поретка*. Делови ове главе су: Различите разине

разумјевања тезе о исламској власти, Осврт на нужност и специфичности закона, Осврт на специфичности провођења исламских закона, Однос између теорије у исламској власти и доктринарног начела вјере, Логично и рационално објашњење хоризонталних разина исламске власти, Осврт на нека питања која се тичу исламске власти. Десето поглавље насловљено је са: *Ислам и разни модели власти*, и у њега спадају следећи деони састојци: Приговор да ислам не преовлађује нацрт и модел власти, Одговор на наведени приговор и став ислама о облику власти, Немогућност утврђивања структуре власти, Приговор о секуларном карактеру власти и застарјелости исламских закона, Одговор на наведени приговор: однос утврђених и промјенљивих прописа у исламу, Протезање Божјих прописа на сва подручја људског дјеловања. Једанаесто поглавље носи назив: *Улога исламских прописа и надмоћност нашег поретка у односу на остале*. Ово поглавље састоји се од следећих наслова: Постојани прописи ислама и њихов однос са структуром власти и промјенљивим прописима, Примарни и секундарни прописи те приговор о противности секундарних прописа у исламу, Мањкавости демократских система, Нужност постојања чинилаца координације, Координација снага у систему владавине исламског правника, Предност система владавине исламског правника у односу на остале системе. Наредно, дванаесто, поглавље има наслов: *Однос између слободе и државних закона*. Поднаслови су поређани следећим редом: Приговор о неспојивости концепта власти са слободом и демократијом, Прирођена слобода и порицање теорије о детерминисаности, Непостојање супростављености између унутрашњег система вриједности и слободе, Однос између вјерских прописа и императива и слободе, Казне и слобода, Порицање апсолутне слободе кроз постојање државе и закона, Потреба за повезивањем власти с Богом. Тринаесто поглавље и 36. предавање насловљено је као: *Нужност одлучности у вршењу исламских прописа*, те се састоји од следећих удеоних целина: Предлог изложеног, Друштвени одраз човековог понашања и нужност постојања власти, Осврт на изворе легитимитета државе и проблеми демократије, Легитимност власти у исламу, Посланици и метода упућивања људи, Нужност уклањања препрека на путу упућивања људи, Потреба да се подрже Божанске вриједности и одбаце вриједности Запада, Одлучност у провођењу закона и борби против непријатеља поретка, Упозоравање народа на сплеткарше и смутљивце. Тринаесто поглавље носи наслов: *Анатомије расправе о насиљу*. Састоји се од

следећих целина: Преглед изложеног, Деструктивна пропаганда и дјеловање непријатеља против ислама, Запад и лажно заговарање људских права, Приписивање насилности исламском поретку као сплетка непријатеља, Стварање претпоставки за уклањање народа с политичке сцене, Нужност супростављања културним подвалама и оспоравањима светиња, Слика Божије милости и срџбе у исламу, Нужност борбе против непријатеља и лицемјера и уклањање препрека на путу упуте, Супротстављање казним прописима ислама, Примјена строгиости није ограничена на подручје казних закона, Ислам и потреба за пружањем одговора на знанствене приговоре у свим увјетима, Супротстављање завјерама и реакцијама туђинаца, Кур'ан и нужност удаљавања од непријатеља. Четрнаесто поглавље обележено је насловом: *Сучељавање западњачких идеја и увјерења са законима ислама*, и садржи следеће поднасловне целине: Конституционалистички покрет и почеци ширења западњачких вриједности, Незадовољство неких аутора концептом жељене слободе у исламу, Став ислама у вези с онима који праве неред и смутњу на Земљи, Посљедице непостојања строгог односа према завјереницима, Неодговорни приступи расправи о сили, Анализа синонима термина насиље у Кур'ану, Појам трпељивости и толеранције с гледишта Запада и ислама. Петнаеста глава именована је са: *Осврт на теорију релативности вјерских вриједности и ставова*, са следећим поднасловима: Апсолутност или релативност религије, Три приступа релативности спознаје, Апсолутност и постојаност неких вриједности, Мјерило апсолутности неких вриједности, Релативност свих вриједности и вјерских ставова у западњачкој култури, Разлучивање подручја релативне интерпретације од подручја апсолутне интерпретације. Последње, шеснаесто, поглавље у књизи назначено је као 40. предавање видног наслова: *Вјерски наук – мит или огледало стварности*, и садржи следеће поднасловне целине: Преглед изложеног, Улога реалистичких и нереалистичких језика, Тенденција ка представљању језика вјере као симболичког и нереалистичког, Прозападни интелектуалац – пропагатор релативистичких западњачких ставова о вјери, Еклектичко тумачење приповјести о Хабилу и Кабилу, Нереалистичност језика религије односно пружање нејасне слике о вјери, Успоредба Кур'ана с језиком поезије као оправдање за постојање бројних тумачења и приступа, Бројност тумачења и флуидност спознаје у херменевтичкој филозофији, Ријечи и могућност њихове примјене на различите збиље, Могућност стицања апсолутне и реалне спознаје

из Кур'ана, Неутемељеност аргумената релативиста о томе да језик Кур'ана не одржава збиљу, Хазрети Алијево а.с, изражавање забринутости над културним застрањивањима и искривљавањем вјере, Нужност одбацивања личних склоности од питања вјере.

Јазди и у другом тому књиге не преза од онтичке идеје да је циљ сваког муслимана да се што више приближи Богу, како би у њему спознао суштину и спокој. Отуда је обавеза муслимана да се повинују божјим законима, јер „власт у принципу припада Богу, јер су људи Његови робови и Његово власништво, те Бог има право да располаже и влада над Својим робовима онако како Он хоће. (...) само с Божјим допуштењем и дозволом неки људи могу владати над Његовим робовима, а власт која нема Божанско изходиште и није заснована на допуштењу господара свијета није ваљана, супростављена је истини и рационалним начелима.“ (стр. 166) Ово је темељ легитимности исламске власти. Људи су, дакле, дужни да се повинују вечним законима које је Бог поставио, и чак-шта-више, људи су у власти Бога, попут његових робова, па је суштина власти да се устроји према захтевима Бога, а суштина човека да се усклади са поставкама божјег поретка на земљи. Сада се поставља питање: Ко је извор легитимитета власти на земљи? Западна концепција говори о народу као извору суверене власти, вођена геслом: *Vox populi, vox Dei*. Исламистичка доктрина негира ово начело. Ћуд народног суверенитета је променљива, често колебљива, релативна и непоуздана. Уз то исламско друштво, захтева исламску парадигму. И Јазди трага за тим аутентичним извором исламске власти. Он најпре разматра и опипава ко би могао бити основ, упоришна тачка исламизма, и долази до закључка: „најбољи облик исламске власти подразумева власт на чијем челу се налази онај ко не само да се не поводи за својим страстима, него не може ни нехотице погрјешити, не може се оклизнути, у потпуности је усмјерен ка добру, познаје до у танчине исламске прописе у њиховој укупности и на најбољи начин их примјењује.“ (стр. 80) И онда Јазди у шиитском духу изводи закључак о степеновању исламске власти: „(...) структура исламске власти с гледишта ислама има различите разине. Њена идеална разина остварује се онда када се на челу власти налази *Божји Посланик*, или *безгрјешни Имам*, а нижа разина је она на којој је власт повјерена *исламском правнику*, који задовољава све увјете за то, и који у погледу знања, богобојазности и управитељских способности највише наликује безгрјешним Имамима. (...) Ако се не може наћи исламски правник..., власт и управа повјеравају

се *праведним вјерницима*.“ (стр. 98) Ово је темељ или фундамент исламске власти, која не негира и демократски извор народне суверености, и поделу власти на: законодавну, извршну и судску. (стр. 99) Отуда Јазди сматра: „ако прописи налажу да се они бирају на изборима, своју дужност званично преузимају онда када за то добију потврду од њега.“ (ученог исламског правника, прим. В.С) (стр. 95) Дакле, шиитски политички систем прихвата тековину поделе власти, с тим што кључну контролу *raison d' État*, спроводи исламски верски вођа, који је и *врховни учени исламски правник – ајатолах*. Он је средишна тачка читавог система власти који уважава поделу власти на: законодавну, извршну и судску, и њихову међусобну сарадњу кроз парламентарни модел, али истиче и ригиднију поделу власти кроз установу Председника Републике. „(...) у систему владавине исламског правника три разине власти налазе се под водством средишње тачке система, дакле врховног исламског правника: он је чувар Устава, онај ко штити и надзире да исламски прописи и вриједности те циљеви и идеали Исламске револуције не буду нарушени. Он, такођер, има улогу координатора између тројакних снага, све их позива и потиче на: сарадњу, заједништво, блискост и солидарност те спријечава размерице и сукобе.“ (стр. 145) Јазди наводи три предности оваквог система власти: 1. Унутрашња сређеност; 2. Координираност или усклађено деловање свих власти; 3. Богобојазност. (стр. 145-149). У богобојазности се огледа извор сваколиког легитимитета политичког система ученог исламског правника на чијем је челу врховни верски вођа или ајатолах. Као Председник Републике он обавља и световну функцију. Истовремено, „(...) положај вође обнаша личност која ужива највише разине богобојазности: он је намјесник Посланика Мухамеда, и Имама Махдија, и људи у њему виде примјер личности која наликује Иمامу Махдију. Ако би Вођа револуције.., почео чинити прекршаје и одао се гријеху.., он би тиме самога себе развластио положаја владавине над муслиманима..“ (стр. 149) Отуда аутор књиге закључује: „Исправна власт јесте она на чијем челу се налази врховни исламски правник, који је компетентан у погледу свих питања власти, а све бива озакоњено само с његовим допуштењем. Ако није тако, власт је кварна и тагутска, или како Кур’ан каже: *Зар послјије истине има ишта осим заблуде!?* (Јунус, 32)“ (стр. 95). Занимљиво је сада размотрити како се исламска непогрешивост кроз незнаблудивост спушта од Објаве у Кур’ану до смртних верника у свакодневни живот, кроз концепт учених исламских правника. Ово је шиитска

интегристичка политичка и правна доктрина, која кроз политички систем учених исламских правника фундаментализује свакодневни живот верника. „Бог је посредством Својих посланика упућивао људе и давао им да пут истине разликују од пута заблуде.“ (стр. 174) Јазди тврди: „прво Бог даје легитимност власти, потом Посланик, а онда и безгрјешни Имам...“ (стр. 123) На овом месту сада можемо разлучити основну разлику шиизма од суннизма. Он се огледа у неумољивом позвању да се сви спорови пресуђују од стране верских судова, било кроз њену институционалну форму, или непосредно и лично *преко учених исламских правника односно преко праведних верника*. Ево шта о овоме каже Јазди: „Узвишени Бог,.. вјерницима сматра само оне који се у својим споровима, расправама и несугласицама... – обраћају само Посланику, с.а.в.а.“ (стр. 130) И онда даље разјашњава: „Вјерници се, дакле, ради суђења и пресуђивања требају обраћати Посланику с.а.в.а., а након што он пресуди, било то у њихову корист или на њихову штету, не смију ни у дну срца осјетити какво незадовољство и морају бити у потпуности покорни Посланику.“ (стр. 130-131) И онда додаје: „Они који њега не прихватају као Божјег посланика, али не прихватају његове пресуде, не вјерују, како Кур’ан каже, у његово посланство и заправо су лажњивци и лицемјери. Јер како је могуће да неко вјерује у његово посланство, а не прихвата његове пресуде?“ (стр. 131) И потом следи позвање на свети спис: „*А они који не суде према оном што је Алах објавио, они су прави невјерници...*“ (Ел-Ма’иде, 44, 45, 47) (стр. 131) Очигледно је да се унутар шиизма ово *суђење спрам Алахове објаве* схвата продубљено, не само као тумачење кроз исказивање тврдњи или гледишта односно ставова у разним питањима, већ и преко конкретних пресуда у свакодневним споровима. Овде ислам задобија ноту разгранате, густе мреже исламског интегризма, који закорачује чак у поље интересног и приватног. Могло би се слободно утврдити како је ислам овде пре интегристички него фундаменталистички, јер је мање ригидан, а више адаптиван и променљив: калемећи се на нове односе и форме, он покушава све да прожме, и тек у том прожимању он фундаментира и фундаментализује реалност – друштвене односе и свет око нас. Аутор књиге указује: „... да бисмо изнашли исправан животни пут, на располагању имамо два ресурса: Објаву и Разум. Првим термином се под шеријатским судом – или Божијом наредбом – подразумевају судови који су изведени из Кур’ана и Суннета, односно они који су изричито споменути у Кур’ану или вјеродостојним предајама.“ (стр. 133)

„Друго термилошко значење шеријатског суда тиче се Божије законодавне воље,..“ (стр. 134) „Сходно томе, разум је један од извора извођења Божјих прописа и њиховог разоткривања те, поред Кур’ана и Суннета, разум такођер може Открити Божије судове, јер Божија наредба није изражена само кроз Кур’ан и Суннет, већ ју је могуће открити и посредством разума.“ (стр. 134-135) Тако шиитски ислам сагледава свет око себе не само кроз подвођење правних норми под норму и дух Кур’ана и Суннета, већ и друштвених норми под норму и дух истих.

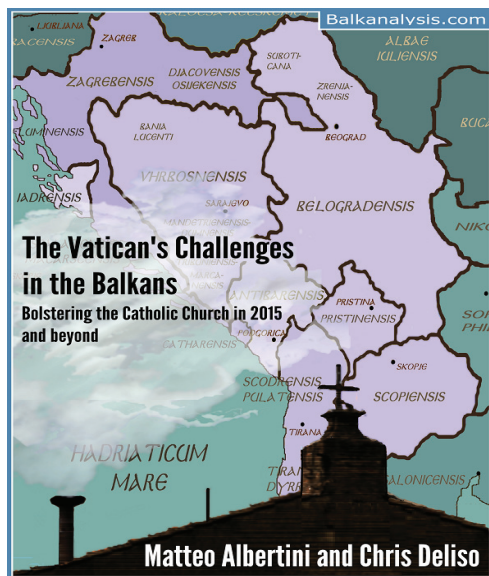
У интеракцији друштвене норме и духа Кур’ана и Суннета изграђује се будућа стварност, она се интегрише, исламска вера се продубљује – фундаментализује се модерност. На крају крајева Јазди је непрестано заокупљен „основном задаћом исламске власти – остваривањем исламских, Божанских вриједности у друштву...“ (стр. 14) По њему: „... исламска власт има задаћу да промовира исламске ставове.“ (стр. 50) Циљ тога је: „спријечавање понашања која би узроковала слабљење исламске културе у друштву,..“ (стр. 51) Идеални и највиши облик власти који заговара ислам јесте власт безгрјешног човјека“ (стр. 81) Након Посланика Мухамеда, „када безгрјешни Имам није доступан, управу на себе треба преузети исламски правник који задовољава све увјете, значи онај који по познавању закона, богобојазности, у погледу политичке и друштвене одговорности, заговарању и провођењу правде, исправности расуђивања и закључивања посједује највише практичне вјештине, а предњачи и у својој борби против властитих страсти и шејтана: увјек је спреман подредити лични интерес добру ислама и муслиманима...“ (стр. 81) Тако добијамо један политички систем који наликује нечему што би могли назвати *владавином учених праведника*. Оних који владају и управљају сходно својим врлинама и знању. На тај начин се покушава остварити идеал најмање покварене (корумпиране) власти, и увести меритократија кроз аристократизам кључне професије за остваривање ислама, а то је право. Политика је ту средство (по)остварења норми. Тако кровну политичку улогу и потпуну правну конструкцију носе учени правници, који на понајбољи начин остварују идеал наслеђа Посланика Мухамеда, спроводећи исламизам у стварност. Владавина учених исламских правника у шиитском исламу сагледава се као продужетак владавине безгрешних имама који су дошли након Божијег Посланика пророка Мухамеда. Отуда овај политички систем многи зову и: *владавина имама или имамизам, имамат*.

Књига Мухамед Таки Мизбах Јаздија: *Политичка теорија ислама* (2), замишљена је као политичка расправа о најбољем могућем исламском политичком систему. Полемишући са западним изворима и исламским политичким теоретичарима (који настоје да раздвоје верско од јавног) Јазди исказује сопствено лично убеђење да је верско и јавно прожето и као такво нужно и исконско. Књига је писана као политичка расправа, а њен производ је целовито сагледавање политичког система у шиизму, и конкретно у Ирану након Исламске револуције. За разлику од првог тома књиге који претежно остаје на нивоу политичке филозофије, други том књиге конкретизује питања из политичке теорије ислама. Срж ове политичке теорије, како је она изложена, лежи у изчитавању назнака политичког система имамата или учених исламских правника. Овај политички систем није било лако изцитати, јер је из књиге материја политичког система избијала тек из другог плана, и само фрагментарно. Сама су излагања у књизи често имала полемички тон, настојећи да кроз расправу разбију копрену задатих западњачких политичких парадигми о демократији, слободама и људским правима, усађиваних вековима уназад. Ипак, књига је добар полазни основ за истраживање не само политичког система Ирана, и политичке теорије ислама, већ и за истраживање шиизма, друге велике гране у исламу. Штиво је редуковано од штуре исламске херменаутике, па је тиме олакшан пут за разумевање сложених политичких феномена у шиитском исламу. Отуда и овај други том књиге топло препоручујемо на читање.

*Катарина М. Штрбац**

Институт за стратегијска истраживања, Београд

ИЗАЗОВИ ВАТИКАНА НА БАЛКАНУ: ЈАЧАЊЕ КАТОЛИЧКЕ ЦРКВЕ У 2015 И ДАЉЕ

.Приказ књиге: Матео Албертини, Крис Делизо, Изазови Ватикана на Балкану: Јачање католичке цркве у 2015 и даље, www.balkananalysis.com, 2015, стр. 250.

* Научни сарадник.

Изазови Ватикана на Балкану: Јачање католичке цркве у 2015 и даље је прва савремена аналитичка студија која истражује улогу католичке цркве на Балкану од 90-тих година двадесетог века до данас. На 250 страница текста комбинује се новинарски и аналитички приступ стварајући јединствену синтезу која није уобичајена у савременој литератури. Књига је написана разумљивим језиком и за ширу читалачку публику, али је веома релевантно штиво за аналитичаре савременог Балкана и из региона и иностранства. Претходне студије о улози Ватикана на Балкану су се углавном бавиле његовом контроверзном улогом током Другог светског рата, док ова електронска књига тумачи улогу Ватикана на Балкану од Другог светског рата до данас. Такође, имајући у виду да је књига објављена недавно (јануар 2015) веома је актуелна за новинаре и истраживаче који истражују садашњу и будућу улогу Ватикана и Католичке цркве у региону. Ова револуционарна студија о релацијама Ватикана и балканских земаља обраћа се свима који су заинтересовани за геополитику, регионалну улогу хришћанства, ислам, западне силе, Турску, итд.

Аутори књиге *Изазови Ватикана на Балкану: Јачање католичке цркве у 2015 и даље* користили су разне изворе, интервјуисали релевантне особе, извршили истраживања на терену, проучили су извештаје из доступних медија, али су користили и методе прикривених истраживања. Осим текста, књига има и пет додатака препуних чињеница који читаоцу штеде време у тражењу специфичних података. Ти подаци укључују: списак свих Ватиканских нунција на Балкану, билатералне дипломатске односе Ватикана и балканских држава, кључне информације о највећим добротворним организацијама Католичке цркве, Малтешких витезова и Језуитског реда, а које су активне на Балкану. Може се рећи да ови подаци омогућавају читаоцима и истраживачима да разумеју дубину и комплексност операција Католичке цркве на Балкану.

Књига је структурирана у седам поглавља у којима се обрађују студије случаја земаља Балкана. То омогућава читаоцу да разуме улогу Католичке цркве у дипломатском смислу, али и неке ставове у односу на актуелне догађаје као што је јачање односа са Католичком црквом у Хрватској и статусом Међугорја. Нису обрађене Грчка и Румунија што може да представља недостатак, али свакако и могућност за наставак истраживања о овој теми.

Аутори су књигом *Изазови Ватикана на Балкану: Јачање католичке цркве у 2015. и даље* показали да поседују комплементарна знања без обзира на то што долазе из различитих земаља и

што имају различите погледе и знања у вези са основном темом књиге. *Матео Албертини* је италијански истраживач који се бави семиотиком на Болоњском Универзитету. Провео је одређено време на Балкану пишући о католицизму на Косову и Метохији и организованом криминалу и политици у Србији и Црној Гори. Он је значајан контрибутор сајта *Balkananalysis.com*, независног сајта који се бави актуелним темама из региона. Основао га је *Крис Делизо* 2003. године са жељом да се обезбеде независне анализе о важним питањима из региона које нису обрађиване или су обрађиване на пристрасан начин од медијских група које су контролисане различитим економским интересима и донацијама из иностранства. *Делизо* (други аутор) живи у региону Балкана и бави се истраживачким новинарством, а писао је анализе и за низ иностраних медија. Свој истраживачки рад представио је на неколико међународних конференција.

Читајући садржај књиге може се сагледати ширина истраживања које су спровели аутори. Прво поглавље разматра структуру дипломатије Ватикана на Балкану, даје профиле дипломата који су именовани, а анализиране су и биографије тих дипломата. По први пут је направљен дипломатски профил: према статистици, просечан нунцио на Балкану је стар 62 године када је започео своју мисију, а пре тога је служио у неколико афричких и јужно америчких земаља пре доласка на Балкан. Аутори користе ове статистичке податке како би појачали став да католичка црква види Балкан као место за искусне дипломате, али и као продужетак „развијеног света“ (то виђење није више реалистично с обзиром да је Балкан развијенији у односу на деведесете године прошлог века). Ипак, аутори сматрају да је то корисна информација о ставу Ватикана о региону.

Аутори такође наводе тај став у контексту недавних промена у руководећим структурама Ватикана, као и имајући у виду специфичан лични карактер папе Фрање. Чињеница је да је у протекле две године Ватикан много мање критикован у светским медијима захваљујући харизми папе Фрање, а то је према ставовима аутора од велике важности и за улогу Католичке цркве на Балкану. Они сматрају да је католичка црква имала дефанзивну улогу током папе Бенедикта XVI, а да је сада много енергичнија и видљивија у региону.

У другом поглављу књиге, тема је папина посета Албанији у септембру 2014. године. Аутори цитирају папу, званичнике католичке цркве, албанске лидере анализирајући како католичка црква види Албанију, али и саме Албанце у контексту посткому-

нистичког враћања цркви и вери наглашавајући међурелигијску хармонију. Албанска паролa “једна нација, три религије” је важна за каснија поглавља књиге у којима аутори објашњавају утицај Ватикана на албански фактор у региону. Такође, аутори наглашавају на који начин албански лидери користе папину посету како би побољшали медијску слику о Албанији која је веома неповољна у светским оквирима у светлу ангажовања цихадиста на Блиском истоку.

Треће поглавље говори о безбедносним дилемама Ватикана и страху Ватикана од тероризма, посебно током посете Албанији и Турској. Такође се пише о католичкој мањини у Турској и о детаљима Папиних разговора са Ердоганом и патријархом Бартоломејом, али ипак највећи део поглавља је посвећен законима, директивама и позитивној пракси које карактерише безбедност Ватикана не само у граду, већ и током папиних посета. Пише се о новим безбедносним процедурама које су усвојене протеклих година, а као реакција на растуће претње терориста и могућих сајбер напада.

Четврто поглавље говори о ватиканским односима са православним Балканом (Србија, Црна Гора, Македонија и Бугарска). У овом поглављу се дискутује о најважнијим питањима, али и о мање битним која нису ни позната изван Италије. Ватикан доноси одлуке и о структурним питањима, важним за дипломатско деловање, као што су акредитација дипломата на резиденцијалној и нерезиденцијалној основи што је случај са Бугарском и Македонијом.

У анализи односа Србије и Ватикана, најважнији политички став Ватикана у овом тренутку је непризнавање самопроглашене независности Косова и Метохије. Ватикан не жели да квари своје односе са како они кажу моћном Српском православном црквом, а у интересу могућег хришћанског уједињења, те у том смислу не разматра питање признања независности КиМ. У тумачењу односа Ватикана са Србијом аутори цитирају кардинала Валтера Каспера, у то време председника Савета за промоцију хришћанског јединства који каже: „ми наравно знамо да је Косово тешка рана и бол за Српску православну цркву. Такође знамо да је Косово колевка и центар српског православља. Ми разумемо то и желимо да узмемо у обзир.“ Такође, сложеност односа Ватикана и Српске православне цркве у будућности ће одредити даље одлуке о признавању/непризнавању независности Косова.

Осим политичког питања о Косову и Метохији, Ватикан има дилеме о ставу Срба у вези са контроверзном одлуком да се Сте-

пинац прогласи за свеца, као и о негативној улози католичке цркве у другом светском рату.

У случају Црне Горе, коју су аутори касније идентификовали као кључну земљу у Ватиканској балканској слагалици два питања су кључна: формирање и активности тзв. црногорске православне цркве и необичан случај са верским реликвијама које су некада биле у поседу малтешких витезова, а отете су из Византије током Крсташког рата 1204. године. Тај веома занимљив случај је изванредан доказ на који начин Ватикан врши притисак на црногорске лидере како би се те релгијске реликвије вратиле у посед витезова.

Дугачко пето поглавље посвећено је Босни и Херцеговини и Хрватској где Ватикан има дуг историјски утицај. У књизи се говори о томе да ће папа Фрања можда ускратити подршку "неоусташама" који су се окупљали око цркве током „Туђманове ере“ и да ће се посветити другим црквеним питањима међу којима доминира смањен интерес Хрвата за религију након уласка у Европску унију.

Свакако да је утицај цркве у Хрватској и даље јак, тако да постоје и организације цивилног друштва које имају блиску сарадњу са црквом у питањима дискриминације као што су права геј популације и права на абортус.

Што се тиче Босне и Херцеговине, ситуација је веома забрињавајућа са становишта католичке цркве имајући у виду да је значајно опао број верника од ратова 90-тих година, али да економска питања, емиграција и дискриминација католичких верника од муслиманске већине не помажу у томе.

Последња два поглавља су вероватно најзанимљивија читалачкој публици, нарочито поглавље шест које се концентрише на јак утицај католичких хуманитарних организација и организација цивилног друштва на Балкану и истражене су активности које су те организације имале од раних деведесетих до данас. Аутори наглашавају да те организације нису имале искључиво хуманитарни карактер, већ идеолошки и мисионарски нарочито отварањем школа на Косову и Метохији и Албанији. Ово поглавље даје исцрпан извештај о активностима Малтешких витезова и њихову политичку и хуманитарну снагу, а такође се пише и о Језуитском реду и њиховим традиционалним школама у Хрватској, Босни и Херцеговини, Албанији и сада и на Косову и Метохији.

Последње поглавље у књизи посвећено је закључцима који су проистекли из ове веома значајне књиге. Док се у претходним поглављима могло прочитати прегршт информација које су

углавном познате, у овом финалном делу књиге аутори користе ресурсе који нису јавни, како би илустровали комплексност и озбиљност активности, а које ће у будућности значајно опредељивати политички и стратешки положај Балкана.

Према ауторима, Мађарска има стратешку улогу помагајући Ватикану да дође до одређених информација, нарочито у Црној Гори, док званични Рим сматра да албанска католичка мањина на КиМ и у Албанији може да формира тзв. „Источно јадранску зону западног утицаја“ која би се супротставила експанзионистичкој политици Турске под Ердоганом у задњих 12 година. Док старије студије углавном оптужују Ватикан да је фокусиран на борбу против православне цркве, аутори верују да је у овом тренутку Ватикан више окренут растућем утицају Ислама у региону, а да православци ионако имају негативан прираштај становништва те не представљају озбиљног противника. Растући број Муслимана у региону и јачање њихових политичких активности под утицајем Турске представља једну врсту аларма за Ватикан и земље као што су Италија и Немачка.

Конфликт на Блиском истоку је проузроковао реке илегалних миграната у Европу, што стара конзервативна Европа не гледа благонаклоно. Свакако, аутори сматрају да је запад схватио да не може да контролише или интегрише цео Балкан, те стога настоји да ојача улогу католичке цркве и католичку популацију у зони источног Јадрана.

Осим текста аутори су нам ставили на увид документа која се односе на могуће макро пројекте Европске уније у источном Јадрану и доказе за тренутни „шпијунски рат“ између Немачке и Турске у региону. Жеља Ватикана је да поново успостави своју позицију у образовном и политичком животу региона, јачањем мита да Албанци имају хришћанску историју или у најгорем случају да нису били муслимани. Ове чињенице нису ништа ново, већ наставак игре Ватикана коју је играо вековима. Перцепција источног Јадрана је зона раздвајања истока и запада, Латина и Византије, отоманског и венецијанског царства итд.

На крају, *Изазови Ватикана на Балкану: Јачање католичке цркве у 2015. и даље* је вредно штиво које би требало узети у обзир приликом анализирања прошлости, али и предвиђања будућности. Књига представља јединствен покушај аутора у разјашњавању односа Ватикана и земаља региона и без обзира да ли ће се предвиђања аутора остварити или не, чињенице и факти наведени у књизи би требали бити узети у обзир.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

На левој страни у заглављу се налази име, средње слово и презиме аутора, звање аутора, назив установе, факултета и седиште. Наслов рада куцати на средини великим словима – Bold (фонт 14). Поднаслови се пишу на средини, великим словима - Bold (фонт 12) и нумеришу се арапским бројевима. Уколико поднаслов садржи више целина, оне се такође означавају арапским бројевима, и то: 1.1. – малим обичним словима Bold (фонт 12). Сви текстови на српском језику треба да су куцани ћирилицом. У тексту су италиком (курзивом) истакнуте речи на страном језику. Обим рада не сме бити већи од 1 ауторског табака, (односно 16 страница или 36300 карактера са размаком). Текст треба писати у фонту Times New Roman, величина слова 12, са увученим пасусима и проредом 1,5.

После ових података следи *сажетак* који треба да садржи од 100 до 250 речи. Иза сажетка иду *кључне речи* чији број не може бити већи од 10, док њихова употреба у тексту треба да буде што већа. У **сажетку** треба да стоји предмет анализе, циљ рада, коришћени теоријско-методолошки приступи, резултати, закључак или одређене препоруке. На крају текста, после **литературе**, треба написати **резиме** на енглеском језику чија дужина мора бити око 1/10 дужине чланка, након кога треба да стоје преведене кључне речи. Такође, пре резимеа требало би да стоји наслов на енглеском језику. Аутор би у **резимеу** у структурираном облику требало да истакне најважније резултате и закључке истраживања до којих је дошао у свом раду знатно шире него у сажетку. Текст за часопис не садржи посебан увод и закључак. Ако је рад на енглеском или неком другом језику, сажетак и резиме морају бити на српском језику.

Фусноте у форми напомена се дају на дну стране у којој се налази коментарисани део текста или навођене литературе. Фусноте су истог фонта као основни текст и треба их куцати са командом Insert – Reference – Footnote, а не намештањем разних оквира, јер једино на тај начин можемо гарантовати, да ће се и у прелому фусноте појавити на добром месту. Приликом навођења фуснота руководити се следећим упутствима:

- када се ради о **монографији** фуснота мора садржати: име и презиме аутора, наслов рада у италику, издавач, место, година издања и број стране (на пример: Зоран Аврамовић, *Родомрсци*, Институт за политичке студије, Београд, 2009, стр. 15; Кристофер Кокер, *Сумрак запада*, Досије, Београд, 2006, стр. 54);
- када се **ради о чланку**, име и презиме аутора, назив чланка под наводницима, назив часописа у италику, издавач, место издавања, број, година излажења и број страница (на пример: Миша Стојадиновић, „Од теорије социјалних конфликта до њихових решења“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 04/2009, стр. 67);
- када се ради о **зборнику радова**: име и презиме аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања, број стране (на пример: Дејана Вукчевић, „Србија и придруживање Европској унији“, у зборнику: *Србија – политички и инсти-*

туционални изазови (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008, стр. 239);

- **извори са Интернета**, који не смеју прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садрже име аутора, наслов чланка у италику, пуну интернет адресу и датум приступа. (на пример: Karen Devine, *Stretching the IR theoretical spectrum of debate on Irish neutrality: arguments and evidence in favor of a critical social constructivist framework of understanding*, Internet, http://doras.dcu.ie/609/1/int_pol_sci_29_4_2008.pdf, 05/03/2013.)
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К Т, ф 2, р93/1894).

Литература треба да се налази на крају рада, испред резимеа, поређана по азбучном реду, са следећим елементима:

- **књиге**: презиме и име аутора, наслов књиге италиком, издавач, место издања, година (на пример: Суботић, Момчило: *Српско питање данас*, Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **зборници**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (на пример: Марковић, Драган, „Демократизација власти и управљања у Србији“, у зборнику: *Србија – политички и институционални изазови* (приредили: Момчило Суботић, Живојин Ђурић), Институт за политичке студије, Београд, 2008);
- **чланак**: презиме и име аутора, назив рада под наводницима, назив зборника италиком, онда у загради написати приређивача зборника, издавач, место издања, година издања (Кнежевић, Милош, „Варка европске хармоније“, *Српска политичка мисао*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 4/2008);
- **литература са Интернета**, која не сме прећи више од 10% коришћене литературе, треба да садржи пуну интернет адресу (на пример: <http://sh.wikipedia.org/wiki/Revolucija>).
- **архивска грађа**, мора да садржи наслов (одређује се тако да одговори на питања: ко? коме? шта?) и где се налази (креће се од навођења највеће целине, а завршава са навођењем најмање целине) (на пример: Извештај Министарства иностраних дела од 19. априла 1888. о постављењу конзула. Архив Србије, МИД, К Т, ф 2, р93/1894).

Радови који се предају за објављивање морају да се заснивају на новијој литератури, а посебно на изворима, тј. радовима који су објављени у научним часописима.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе и **изјаву** да тај рад није раније објављиван, тј. да рад није аутоплагијат или плагијат. Текстове слати у електронском облику на адресу redakcija@politickarevija.rs

УПУТСТВО РЕЦЕНЗЕНТИМА

Главни задатак рецензента је да допринесе очувању високог квалитета који иначе ужива наш часопис. На првом месту треба нагласити да рецензент не сме бити упознат са идентитетом аутора рада и обрнуто, аутор не сме знати идентитет рецензента. Приликом добијања рада сваки рецензент има рок од 20 дана да редакцији достави урађену рецензију. Веома је важно да рецензент буде свестан да је поступак рецензије поверљив, при чему се садржај рецензије не сме откривати трећој страни. Уколико рецензент у било ком тренутку схвати да постоји било који вид конфликта интереса у вези са радом који треба да рецензира потребно је да о томе што пре обавести редакцију. **Приликом рецензије рукописа рецензент треба да попуни рецензентски лист у прилогу.**

Име, презиме и звање аутора текста:

Назив рада:

Актуелност, друштвени и научни значај разматране теме:

У којој мери је аутор јасно назначио теоријски, методолошки приступ у раду:

Да ли је рад заснован на савременој и релевантној литератури, посебно у којој мери је аутор користио најновије резултате објављене у научним часописима, зборницима и другим изворима.

Општи коментар о квалитету рада:

Ваша сугестија аутору за побољшање квалитета рад, ако је потребно :

Молимо Вас да одаберете једну од препорука о публиковању овог рада:

1. Објавити без измена
2. Објавити уз мале измене
3. Након корекције, рад послати на нови круг рецензије
4. Одбити

Додатни коментари за уредника који се тичу етичких (плагијаризам, превара, итд.) или неких других аспеката рада, а који ће уреднику помоћи у доношењу коначне одлуке о даљем статусу рада.

Датум оцене рада

Име, презиме и научно звање рецензента:

ЦИП - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

1 + 2 + 3 + 32 + 9

ПОЛИТИЧКА ревија = Political review : часопис за политикологију,
политичку социологију, комуникологију и примењену политику / главни и
одговорни уредник Момчило Суботић (в.д.). - Год. 1, бр. 1 (2002) - . - Београд
(Савски трг 7) : Институт за политичке студије, 2002 - (Београд : Планета
принт). - 23 см.

Четири пута годишње. - Наставак публикације: Политичке свеске
(Београд) = ISSN 1451-4281 = Политичка ревија
CD-ROM ISSN: 1452-1741;

COBISS.SR-ID 105060364

01
2016

ПОЛИТИЧКА РЕВИЈА

ИЗАЗОВИ ЕВРОИНТЕГРАЦИЈА

Љубиша Р. Митровић, Гордана В. Стојић
Милован Јовановић, Ненад Бингулац
Жељко Бјелајац, Јоко Драгојловић

ОГЛЕДИ И СТУДИЈЕ

Зоран Милошевић, Драган Ж. Марковић

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИТИЧКИХ ИДЕЈА

Предраг Терзић, Ана Матовић
Срђан Будисављевић

ОСВРТИ И ПРИКАЗИ

Владан Станковић, Катарина М. Штрбац

ISSN 1452-1741 UDK 1+2+3+32+9 година (XXVIII) XV vol. 47. № 1/2016.

ISSN 1451-4281

